

В. А. КЛОУСТОН.

НАРОДНІ КАЗКИ ТА ВИГАДКИ,

ЇХ ВАНДРІВКИ ТА ПЕРЕМІНИ.

95233

З англійської мови переложило

А. КРИМСЬКИЙ.

Коштом К. Фрейтага.

ЛЬВІВ,

З друкарні В. Манецкого, під зарядом В. Годака.

1896.

u 5010 / adl 2

З М І С Т:

	Стор.
Передмова до українського перекладу, А. Кримського	3—5
Народні казки та вигадки, В. Клоутона	7—96
Арабська повість про Антара, В. Клоутона	97—105
Єгипетські казки і казка про двох братів, вступна увага проф. Ж. Масперо, перекл. І. Франка	106—110
Казка про двох братів, перекл. І. Франка	111—125
Уваги до казки про двох братів, Е. Коскена, перекл. І. Франка	126—147
Поправки й додатки А. Кримського	148—165
Коротке резюме Клоутонової статті, А. Кримського	166—169
Показчик писателів та заголовків, зладив А. Кримський	170—183

Передмова до українського перекладу.

В цій книжці, що ми отсе подаємо в українському перекладі, читач знайде не цілу Клоустонову працю (Popular tales and fictions, their migrations and transformations, by W. A. Clouston, editor of „Arabian poetry for English readers“, „Bakhtyâr-Nâma“, „The book of Sindibâd“ etc. London 1887, t. I. має стор 485, t II. стор. 515); з двох товстих Клоустонових томів ми беремо тільки „Introduction“ та декільки поодиноких розділів, а з решти подаємо самі-но заголовки, щоб читач міг хоч трохи знати про цікавий зміст усеї праці англійського етнографа.

Англійське слово „tale“ я перекладаю „казка“, та треба пам'ятати, що під тим терміном не розуміється мітична казка; сю остатню Клоустон зве „nursery fairy tale“. Англійське „fiction“ переложено по-нашому „вигадка“. Наш український термін має два розуміння:

а) вимисл, Phantasiespiel; б) жартовливе оповідання, ба й анекдот. Клоустонове „fiction“ береть ся в обох тих розуміннях: рідше воно визначає „повість“ (romantic fiction, I, 40), частійше відповідає французькому „fabliau“, а вже ж простісінькі анекдоти названо „the lower strata of fiction“ (I, 50). В двох місцях, де мова йде про поеми, я перекладаю fiction через „вимисл“, щоб не вражати тих читачів, котрі дякуючи нашим письменникам, привикли привязувати до слова „вігадка“ думку про щось неодмінно веселе.

Що перекладаєть ся з Клоустона, те перекладаєть ся точно й дословно, щоб не минати „ніже титли, ніже тії коми“; випущено тільки два щиро-англійські дотепи (три рядки), що для нас не є дотепні. Додатків теж дуже великих я не роблю, переважно доповнюю саму бібліографію, що в Клоустона часом не повна, при чім усі свої уваги акуратно зазначую літерами „А. К.“, щоб бува не плутать читача.

До англійського первопису додано невеличку передмову, де автор найбільше говорить про праці своїх земляків — Кейтлі (Keightley) та Денлопа (Dunlop). Перший написав книжечку „Tales and popular fictions“, де висловив думку, що однакові теми повстали в різних місцях самостійно; а другий, автор „History of fiction“, незручно вишукує такі східні джерела, яких не може бути. Обидві книжки, вже й застарілі, не надто цікаві для нас, — тож обмежаюсь на оцій короткій згадці про них. Перекладаю з Клоустонові передмови сам тільки кінець :

„Може ще й досі є між нами людиці (переше їх було геть більше), котрі думають, буцім то наші дитячі та народні казки зовсім не варті того, щоб на них звертали увагу розумні, практичні люде. Тільки ж усякий, твір, навіть нікчемниця, котрий скрізь розпо-всюднюєть ся, і найначе такий, котрий зарані володіє дитячою уявою наших хлопців і дівчат, вартий як найбільшої уваги: адже такі твори мають, очевидячки, велику силу над національним смаком і норовами. Про цю річ те саме каже й сер Джон Маком: „Хто бажає добре познайомити ся з якимсь народом, той не повинен одкидати його простонародніх оповідань та забобонів“. ¹⁾ А я можу додати, що порівнюючий дослід над народніми казками збогачує наш розум, а коли працювати пильно — розширює наші сімпатії, дає нам пізнати (може краще, ніж що інче) загальне братерство цілого людського роду“.

На тих гарних Клоустонових словах скінчимо й ми свою передмову.

А. Кримський.

¹⁾ Sir John Malcolm, The history of Persia from the most early period, London 1815, t. I, c. 2. А. К.

Народні казки та вигадки.

Часто в нас кажуть за Соломоном: „Нема нічогосінько нового під сонцем“ ; ті самі слова можна любісінько прикласти до європейських народніх казок і вигадок. Велика більшина апологів (моральних байок) та оповідань, які тепер звісні по всій Європі, блукала по Азії з дуже далекого часу: і се справді буде один з найцікавіщих розділів в історії людського розуму — вислідити всі ті вигадки, з яких повчали ся й розважали себе наші прости прадіди, тай по їх різноодмінних формах дійти аж до стародавніх, хоч може не завжди первісних джерел їхніх. А вже ж гадати, буцім вони самостійно придумувались і розвивались од різних людей, які жили по зовсім різних сторонах та за різних часів, — це вже, як добре каже Джордж Кокс, буде така річ, „якої ніхто розумний не зважить ся твердити“.

Питаню про те, звідки вони взяли ся та як росповсюджувались, спеціально оддають

свою енергію визначні європейські вчені вже с пів століття. Тільки ж про цю справу ще й досі держать ся дуже не однакові думки. В Німеччині такі звісні вчені, як Бенфей, Тедеке, Келер, Нельдеке та Лібрехт запевнюють, що наші народні казки, які ходять скрізь од Норвегії до Іспанії та од Італії до західньої Гірської Шотландії, се по просту повторні форми східніх первописів, занесених із Азії такими чи сякими шляхами: для півдня Європи це зробили Турки, для півночі — Монголи підчас свого двохвікового панування. В Англії Дезент (Dasent), Берінг-Гульд (Baring Gould), Кокс (Cox) і другі вчені говорять, що то собі пережитки (survivals) з первісних мітів і легенд, спільна спадщина цілої арійської раси, та що вони поприходили до Європи в купі з теперішніми європейськими народами тоді, як ті виселялись на захід та на північ, — так само як і мови європейські — адже вони арійські.

Теорію про „соняшний міт“ декотрі з наших порівнюючих мітологів довели вже аж до безглуздя. Наприклад один письменник в „Westminster Review“, в статті про Свіннертонові „Adventures of the Panjâb hero Râjâ Rasâlû“ твердить, що „ніхто добре обзнайомлений с первіноюю мітологією не може ані хвилини сумнівати ся“, щоб цар Ресалу не був соняшним мітом. Адже так само як сонце на своїм ходінню не перестає важко працювати та подорожувати, так само Ресалуєва доля не дала йому гаятись на однім і тим самим місці; як

сонце після будь-якого страшного бою з стіхіями знов сьєє з пеба ясно та переможно, так само й Ресалу після того як велетні покидали в нього цілий разок чарівних громових стріл, зостаєть ся, трохи з годом, супокійний і незастраханий. Через те Ресалу має бути по просту одною з форм оповідань про Індру, Савітара, Сізіфа, Геракла, Самсона, Аполлона, Тезея, Сіґвіда, Артура, Трістрама і безлічи інчих геройів, з котрих коли не один, то другий звісний у кожній стороні, цивілізованій чи нецивілізованій. Про отакі та про подібні до них дивовижні аналогії один дотепний англо-індійський учений каже, що то по просту пяна фантазія, і „коли порівнююча мітологія — справжня наука, то повинна принаймні показувати, що єї твердження оперті на доводах. А чи є хоч тіль доводу (звісно, правдивого доводу) для тих тез, про які ми згадали? Чи можна історію оповідань про Ресалу, отаких які оповідають ся теперечки, одвести назад, ступінь по ступіні, аж до соняшного міту та до єго звичайного розвитку в народніх переказах? Чи одшукали про Ресалу іще що-небудь, що давало би хоч натяк на такий розвиток? Ну, а що буде, коли часом виявить ся, що всі ті оповідання, які наш учений прихильник порівнюючої мітології понанизував до купи, становлять тільки одну частину оповідань про того буцім то „соняшного“ героя, тай в різних місцевостях оповідають ся про него різні речі, а тіі оповідання, які наш мітолог згуртував до одной категорії на під-

пору своїй теорії, зовсім не оповідають ся в декотрих місцях?! А що буде, коли часом виявиться ся, що деякі з тих оповідань становлять звичайнісіньку власність кожного індійського села, тай що їх оповідають од Кашміра до Бомбея, тільки трохи змінюючи форму? І що буде, коли часом виявиться ся, що єсть багацько других оповідань про Ресалу, які навіть найзжвавїща фантазія вже не зможемо застосувати до боротьби між стихіями, до справ соняшних, місячних або досвіткових або до будь-яких фізичних феноменів, та що ми не маємо ніякісінької рації одкидати їх, начеб то не справжні казки про Ресалу, раз ми не одкидаємо тих, котрі наводить мітолог?!“ Далі той самий англо-індійський учений каже: „Звичайний мітолог пускає свою розгнуздану фантазію йти куди сама схоче, тай гульк! уже справа й готова, тай до своєї мети він дійшов. Герой побиває ворогів (додамо до речі, що се він звичайно робить у кожнім оповіданню), дак то, мовляв, сонце розгонює навальні хмари! Він одбуває пригоди одну по другій, — дак до сонце йде своїм ходом по небі! Його на смерть поранено, а він визволяєть ся з біди, може бути й дивом, — дак то сонце заходить і сходить. У него довга біла борода, — то зимова одіж на лісі. У него двацять синів, усі герої-підлітки дак то блискавиця блискає. Їго жінка втікає с ким-небудь, та він швидко пімститься над тим, — дак то вечір перемсгла ніч, а ніч знов убило сонце, що вже вернулось. Чи є що простіше? чи є що краще? „Ніхто до-

бре обзнайомлений с порівнюючою мітологією не може ані хвилини сумнівати ся“ про всякі отакі вияснення, а надто коли їх щасливо прикладають до казки за казкою по всім світі. Ми згоджуем ся, що розвигі таким способом гадки дуже красиві, прості й зручні, але вважаємо за щастя, що єсть іще люде, котрі сим не вдовольняють ся, аж доки не буде попросту доказано, що якийсь осібний герой—є сonyaшний м.т“.)

Ще можна в певній мірі оддати мітології ті казки й оповідання, котрі більше чи менше мають надприродний характер і торкають ся чарівництва (та. може бути, ще й явищ у природі), себ то можна одступити мітології наші дитячі чарівні казки, котрі знаходять ся трохи чи не в одній і тій самій формі, тільки з випадковими місцевими сдмінами й закраскою, у народів настільки неоднакових на норочи та на спосіб думання, як от Норвежці та Італіянци: такі оповідання можуть таки бути одбитками або пережитками первісних арійських переказів, які й досі тоже само ходять по азійських сторонах. Та зовсім інакше стоить справа, коли ми розбираємо питання, звідки взялись і як росповсюднювались ті казки, котрі не мають у собі нічого надприродного, — а саме казки побутові. Хоч ми згоджуемось признати таку теорію, що чарівні наші казки принесено до Європи найбільше тоді, як наші далекі предки,

.) Legends of Rājā Rasālt, by Captain R. C. Temple. Calcutta Rewiew 1884.

за „дитинячих літ сього світа“ виселялись із своєї Азійської батьківщини, та таки вважаємо за найпевнішу річ, що скарбниця європейських народніх вірувань і народніх казок значно збагатилася інакшими способами і за пізніших часів.

Дякуючи працьовитости новіщих учених єсть багацько переконуючих доводів на те, що безліч наших народніх казок і вигадок поприходила з Азії пізніш. „Справа була вияснена“ каже др. Г. Г. Уільсон, „найпозитивнішим способом. Докази збудовано не на ймовірностях, не на загальних і необмежених аналогіях, не на випадкових і часткових подібностях, а на дійсній тожсамості. Хочай і бували деякі модіфікації, змінювались імена і сцени, додавались або викидались деякі обставини, та ми ще й досі можемо розібрати тожсамість основного начерка; по-між усіма маскарадними додатками наші руки без сумніву доторкають ся таки правдивого індивідуума. В багатьох злучаях ми можемо теж вислідити шлях, яким ішли наші оповідання, і зазначити, коли і якими способами отсі азійські бурлаки знатуралізували ся по тих сторонах Європи, де вони тепер знаходять ся“.

Що до найпершого привозу азійських вигадок в Європу, то звичайно се приписують тим нечисленним ордам цілігрімів і других людей, які пнулись на схід в часі хрестових походів: зовсім певна річ, що вони таки сильно пособили збільшити казковий запас. Але ж східні оповідання почали перебродити до Ев-

роши багато передше; ще за довго перед Петром Пустельником і Вальтером Злидарем (Gauthier Sans-Avoir) позаходило до Європи чимало апологів та оповідань родом зо сходу. З найраніших віків християнства аж до XV. століття зносини зі сходом були через торгівлю, письменство, релігію та війну „ближчі і частіші, ніж коли-небудь після того“, каже др. Г. Г. Уільсон. Мала Азія стояла тоді до южноєвропейських крайів ближче: то була одна особлива причина для тісніших зносин між ними; цивілізація Азії і Європи була тоді однаковіща (хоч правда, що Азіяти стояли вище), — то була друга причина. Політичні стосунки одділів східньої і західньої імперії неминуче втягали провінції обох сторін в повсякчасні зносини, які не швидко могли забути ся; хоч ті зносини перервано через перший натиск мохаммеданського завоювання, та незабаром знов поновлено, скоро минула хуртовина; тай перші халіфи з дому Аббасового сприяли тому, щоб до Багдаду приходили купці та вчені і зо сходу і з заходу. Коли-ж вони підупали, надійшли хрестові походи; звісно, вони притягали європейську цікавість до тієї видівні, де вони одбувались; знов же й велике число тих людей, які раз-у-раз йїздили туди й сюди яко вояки, пілігрими та купці, не давало тому зацікавленню зменшатись; ті люде без сумніву сильно помогли привозу й росповсюдненню східніх вигадок, котрі лекші, — себ то вигадок с темами із хатнього життя-буття, с темами лицарськими та романічними.

Від коли засновано халіфат, чимало літературних творів приходило до Європи зо сходу через Арабів. Звісно, це не має значити, що їх складали самі Араби. Завоювання Персії оддало в руки Арабам усі ті скарби, котрі вони захтіли заховати од знищення, якому підпала решта; ми вже й згадували, що перші Аббасідські халіфи в IX. і X. в. од Мансура до Ма'муна (аль-Ма'муна) були великими прихильниками родовитих Індійців та що коло їх дворів процвітало чимало Індійців славних на різностайних вітях науки й письменства.

Оповідання, з роду індійські, перські та арабські заносились до Європи переважно усною передачею, та деякі прийшли через переклади зо східніх книжок. Проминаючи ранні духовні повісти, приміром повість про Варлаама та Йоасафа ¹⁾, які численно приходили зо східніх (а саме — буддійських) джерел, візьмо наприклад один твір, писаний коли не перед хрестовими походами, то безперечно за найперших років XII. століття: „Disciplina Clericalis“ Петра Альфонса, іспанського жида, що вихрестив ся 1106 року. Є се невеличка

¹⁾ Ось важніша література сеї знаменитої повісти: 1) Liebrecht, Die Quellen des Barlaam u. Josaphat (Jahrb. f. rom. u. engl. Lit., II. 314 sq.); 2) E. Braunholz, Die erste nichtchristliche Parabel des B. u. J., ihre Herkunft und Verbreitung (Halle 1884); 3) А. Кирпичниковъ, Греческіе романы въ новой литературѣ. Повѣсть о В. и І. (Харьковъ 1876); 4) А. Веселовскій, Византійскія повѣсти и В. и І. (Журн. Мин. Нар. Пров. 1877 юль); 5) Він же, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Кътовраць, ст. 159 (СПБ 1872); 6) Ст. Новакович, Варл. и Јос... у Срба, Бугара и Руса (Білград 1881); E. Kuhn, Barlaam und Josaphat, München 1892. А. К.

збірка оповідань, узятих по-частині з жидівського Талмуду (принаймні деякі знаходять ся в тім творі, та й Альфонс, як жид, десь певне добре його знав), по-частині з арабських байкарів. З отсего Альфонсового твору трувери (Trouvères), себ то кобзарі (minstrels) північної Франції, позичили основу для великого числа своїх цікавих fabliaux, хоч дуже ймовірна річ, що вони самі попривозили зо сходу головну суть своїх повісток, які потім попереходили до перших італіянських новеллістів. Грецький переклад славнозвісних приповістей Бідпаєвих (або Пільпаєвих), названий „Στεφανίτης καὶ Γουηλάτης“ зроблений був Сімеоном сином Сиєовим коло 1080-го року з арабської версії „Келіле уе Дімне“²⁾; арабський переклад³⁾ зроблено з перекладу староперського⁴⁾, а той — з санскритського первопису, що тепер загубив ся.⁵⁾ (Коло 1250 р. раббі Йоель переложив арабську версію на жидівську мову, а незабаром Йоан Капуанський зложив з жидівського латинське „Directorium humanae vitae“). Далі поміж перекладами

²⁾ Стефанітта Іхнілат Каліла та Дімна, — то ймення двох шакалів, що розмовляють проміждо собою. А. К.

³⁾ Робив його колишній гебр — Ібн-оль-Мокафеа († 759 р.). А. К.

⁴⁾ пеглевійського. А. К.

⁵⁾ На жаль, Клаустон згадує тутечки про Калілу та Дімну дуже коротко, хоч вона варта геть ширшої згадки. В індійській Панчатантрі, або краще сказати — в Хітопадені лежить джерело всіх отих оповідань. В VI. віці по Хр. лікар Барзуїе переложив багато староіндійських приповістей на пеглевійську мову, а за два століття після того Ібн-оль-Мокафеа зладив з них арабський переклад, назвавши його „Келіле уе Дімне“. Отож іменно з Мокафеєвої версії пішли переклади на всі мо-

із східних збірників оповідань можна згадати „Σουτιπας“, грецький переклад сирійської версії „Книги Сіндібада“, — прототип нашої „Історії сімох мудрців“, зроблений певне за остатнього десятиліття XI. в.⁶⁾ Думають, що перший західно-європейський переклад (а властиво — наслідування) „Книги Сіндібада“ відносить ся до 1184 р.; після того вже пороблено багато других. Іменно більше-менше 1184 р. один французький чернець, на ймення Йоан з аббатства Альта Сільва в дієцезії Нансі, зложив латиньською прозою книжку: „Dolopathos, sive de rege et septem sapientibus“. Рямка або повідна повістка сего твору відповідає східньому первописові⁷⁾, але в нім є тільки одно з другорядних оповідань, хоч усі вони несумнівню

ви східні й європейські. Варто зазначити, що з грецької мови „Стефаніта та Іхнілата“ переложено (не пізніш XIII в.) й на словянську. З величезної літератури сего предмету я згадаю тільки: 1) німецький переклад Панчатантри Бенфея з сего многоцінною передмовою 1859, 2) французький переклад з цінною передмовою Лансеро (Lancereau), 3) німецький переклад „Каліли й Діми“ Г. Біккеля (Липськ 1876), де є гарна Бенфеева передмова; 4) Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ (Петерб., 1858, Уч. Зап. Ак. н., кн IV) — тепер антикварна рідкість; 5) Булгаковъ, Стефанитъ и Ихнилатъ (Петерб., 1878); 6) Данічич, Indijske price prozване Stefanit i Ihni-lat (Загреб 1870, „Starine“, кн II.); 7) М. Аттая и М. Рябининъ, книга Калілаи и Димнаи (Москва 1889). Остатню працю особливо поручаємо загальній увазі: там є повний переклад тексту та дуже повний перегляд усіх праць, що торкають ся сего предмету. В кінці додано генеалогічну таблицю пам'ятника. А. К.

⁶⁾ Про „Сім мудрців“ зложили важні розвідки Goedeke, Mussafia, Landau, Oesterley, G. Paris, а з словянських учених треба згадати Веселовського і Мурка. Завважити треба, що історію розповсюдження сеї повісти ще не доволі в'яяснено. А. К.

⁷⁾ Якому „первописові“, про те Клоустон не говорить. Треба думати, що справжній первопис був індійський.

азіятського походження. В XIII в. оту латинську Йоанову прозу звіршував один трувер Гербер (Herbers) французькою мовою таї надав той самий заголовок: „Dolopathos“. Потім проявили ся ще другі латинські та французькі прозаїчні переклади „Сімох мудрців“.⁸⁾ В англійських великих бібліотеках переховуєть ся не один ранній метричний англійський текст цієї широко росповсюдненої повісти.⁹⁾ Провідне оповідання „Книги Сіндібада“ або ж „Сімох мудрців“, коротко сказать, таке: Один молодий царевич одкинув налізливу любов любимі жінки свого батька (мачухи в європейських версіях). Вона так само, як це робить Пентефрієва жінка з Йосипом, заскаржує його перед царем, ніби він важив на єї честь. Царь засуджує свого сина на смерть; але сім везірів (або мудрців) царських вірять, що царевич не винуватий; знаючи, що єго гороскоп, грозячи лихом, звелів йому сім днів мовчати, везірі покладають собі вратувувати його доти, аж доки не мине той речинець, а для цього кожен по

тільки ж його досі не знайдено! Перські та арабські переклади й переробки примушують нас думати, що вони не оригінальні, а позичені з Індії. А. К.

⁸⁾ В XII XIII в. зложено ще й жидівський переклад. А. К.

⁹⁾ Як „Келіле уе Дімне“, так само і „Повість про сімох мудрців“ є на всіх європейських і східних мовах. У нас на Руси дуже зрана звісні були всякі „слова о злыхъ женахъ“, аналогічного змісту, а „Повість про сім мудрців“ переложено вже пізніше: рукописі єсть із XVII в. Друкований текст див. у виданню: „Памятники Древней Письменности“ 1880, вип. 2. Руський переклад зроблено, як думають, з польського. Як що повість стала відома руському письменству не раніш од XVII в., то треба думати, що схожість деяких руських казок з приповідями того збірника не можна поясняти впливом збірника: був якийсь інакший шлях для сєго впливу. А. К.

черзі має оповідати цареві приповісти, де виказуєть ся жіноча ледачість та як воно бува небезпечно чинити щось по жіночих безпідставних завіреннях. Отак вони й роблять, але жінка що ночі збиває силу йїхніх оповідань, кажучи цареві своїї оповідання про людську зрадливість. Таким побутом цар що дня засуджує і знов милує свого сина аж до скінчання своєї днини, коли царевичеві вільно говорити: жінчина провина тоді викриваєть ся, жнку тоді слушно карають.¹⁰⁾

Так-от іще перед тим, ак хрестоносці та прочане, що вертали з Святої землі, зробили великий потік з маленької течії східньої вигадки пливучої до Європи, — ми бачимо, що в Європі вже було хоч два твори азійтського походження принесені не устним переказом. Тільки ж і ті оповідання, що містили ся в сих і подібних книжках, мусіли розповсюднюватись поміж народом найбільше устно з проповідничої казальниці, так само як і сотки других оповідань; бо в середніх віках проповідники любісінько пересипали свої казання всякими вигадками тай то не завсігди такими, щоб дуже навчали на спасенну путь. До того ж черці та другі церковники раз-у-раз подорожували сюди й

¹⁰⁾ Коротеньке справоздання про ріані східні версії повісти я подав у вступі до моїх видань (переложених з арабського та перського) „Книги Сіндібада“ (Book of Sindibad); в „додатку“ подано там витяги з одного раннього англійського тексту „Сімох мудрців“ та з латинського „Dolopathos“-а. Клоуст. — А я од себе додаю, що словянський читач повинен заглянути до праці дра М. Мурка, Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven, Wien 1890. — А. К.

туди; ми зовсім легко можемо зрозуміти, що який небудь веселий черчик або „клерк з Оксфорда“ (clerk of Oxenford), шукаючи і знайшовши собі притулок на ніч в гостинній хаті якогось панка або й простого селянина, міг зміркувати, що його привітають двічі щиріш, коли він матиме про запас велику силу дивних патетичних та гумористичних вигадок, щоб розказати їх цілому гуртові сім'ян, що оце позбірались коло привітного огнища його господаря. О так - то побрехеньки та приказки, що народилися на далекому сході вже більше тому як дві тисячі год, розповсюджувались по найглухіших закутках Європи; ті жарти, що з них довго движіли плечі та струсувались бороди у поважних і супокійних орієнталів, прищепились по всій Європі од холодної Шведчини до гарячої Італії. З устних переказів вони поринали в письменство, а звідти знов вертали в народ; загубившись, як воно дійсне здається, в переворотях та політичних заклотах, що були счинилися після винайдення друку, вони несподівано знов опинились у „книгах жартів XVI-го та XVII-го віку.

За останніх літ чимало попрацьовано, найбільше ж континентальними вченими, щоб виясувати собі родовід народніх казок. Та ще більше застається непоробленого на цім полі висліді, яке справді

Бозмірно багате і довге й широче,
Засіяне цвітом і зіллям усяким,
Усім, що твій зір і твій слух веселять.

Мабуть упаде новітнє світло на способи, якими східні вигадки розходились по Європі, якщо більшу увагу звернуть на обслідуванне старих чернецьких збірок проповідів та оповідань, призначених для проповідницького вжитку. Один дуже надійний почин, за для англійських читачів, зробив у цім напрямі професор Т. Ф. Крен (Crane) з Корнельського (Cornell) університету в Нью-Йорці; той професор у марті 1883 р. виголосив перед „American Philosophical Society“ дуже вчений, опрацьований і цікавий відчит про середньовікові проповідницькі книжки та оповідання („Mediaeval Sermon-books and Stories“) надрукований у „Proceedings“ („Трудах“) того товариства. Хто найперш од усіх почав регулярно брати до своїх проповідів *exempla*, себ то оповідання, які мали б навчати парафіян та підтримувати їхню увагу, як що вона моглаб була втомити ся, — дак це був Жак де Вітрі (Jaques de Vitry); він помер у Римі 1240 р. Цей високий князь церкви і вчений був у Хрестових походах чимало років і був навіть настановлений за єпископа Акконського (Акрського) в Палестині 1217 р; не може бути найменшого сумніву, що він зо сходу приніс до дому багацько оповідань, якими дуже навантажені його „*Sermones de tempore et sanctis*“. Близько до того часу жив Етьєн Бурбонський (Etienne de Bourbon), що помер у Ліоні коло 1261-го р.; його велика збірка оповідань, яку звичайно кличуть „*Liber de donis*“, ¹⁾ призначала ся спеціально для про-

¹⁾ Повний заголовок цього твору: *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus, ordinatis et distinctis in septem partes*,

повідницького вжитку. Ця книга, так само як і „Sermones“ Жака де Вітрі, зложена вчасніше, ніж „Gesta Romanorum“. Остатня книга — великий склад моралізуючих повісток, цікава мішанина класичних, східних та готських вигадок і легенд; зложена їїїї, як думає Естерляй, спершу в Англії, під кінець XIII-го століття, тай з неї стала ся підвалина для другої латинської книги під тим самим заголовком, зложеної незабаром на континенті. „Вплив Gest'-ів на англійську поезію“, каже сер Фредерік Мадден у своїй передмові до одного раннього англійського перекладу (зробленого десь певне за королювання Генріха VI.), який становить одну з публікацій Роксборського Клубу (Roxburghe Club), „був дуже значний за царювання Річарда II. і його наступників тай зовсім однаковий с тою силою, яку мала оригінальна латинська компіляція над італіянськими повістярями (novelists). Твори Гоуера (Gower), Чосера (Chaucer), Оккліва (Occleve) та

secundum septem dona Spiritus sancti et eorum affectus, currens per distinctiones materialium, per causas et effectus, refertus auctoritatibus et rationibus et exemplis diversis ad aedificationem pertinentibus animarum, scripsit Stephanus de Borbone. Це розправа про сім дарів Духа Святого (Ісаїя XI, 2, 3): Timor, Pietas, Scientia, Fortitudo, Consilium, Intellectus і Sapientia, звідки цю книгу звуть ще „Liber de septem donis“. — Леуа де ля Марш (Lecoq de la Marche) надрукував багато витягів з цієї праці під заголовком: „Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon, dominicain du XIII-ème siècle, publié pour la Société de l'Histoire de France (Paris 1877).“ Проф. Крен запитав, що видавцеві уваги до оповідань не такі повні, яких бажалось би, тай проминено багато найцікавіших паралелів. Та не вважаючи на те, оця вибірка Етьєнових ехемпл'-ів буде дуже корисна задля тих, хто висліджує історію бродячих оповідань.

Лідгета (Lydgate) дають багато прикладів, звідки бачимо, що ці поети близько знали тую збірку. „Gesta“ гарно ілюструють собою, як то східня байка та класичні оповідання зросталися в одно тіло с феодалними інституціями Європи; об тім значінню „Gest“-ів не може сумнівати ся ніхто, хто пильно перечитував сторінки тієї книги; вона варта більше ніж звичайної уваги, бо це єдиний приклад компіляції, зробленої в монастирській самотині, і яка, посередно чи безпосередно, дала Боккаччєві його повість про „Двох приятелів“, Гоуєрові й Чосєрові — їїхню „History of Constance“, Шекспірові — його „Merchant of Venice“, Парнєлєві — його „Hermit“, Уальполеві — його „Mysterious Mother“, Шіллерові — його „Хід до гамарні“. ¹²⁾ „Sermones“ Жака де Вітрі та „Li-

¹²⁾ Найстаріші латинські рукописи Gesta Romanorum ми маємо з 1326-го року, тільки ж сама збірка в первіснім свє-йім вигляді очевидячки буде старійша. Деє певне вона найперше складала ся з самих оповідань про Римлян (звідтіля й єї заголовок такий.) а потім, не міняючи заголовка, увібрала в себе новіший матеріал з „Moralitates“ Робєрта Толькота (що помер 1349 р.) з „Declamationes Senecae cum moralitatibus“, з „Сімох мудрців“, з „Житій святих“ і т. і. (д-які латинські повісти в „Gesta“, може бути позичено з візантійського письменства). Найперше видання латинського тексту друкувало ся в Кєльні 1572 р.; там є 181 оповідань; але в рукописах кожен переписчик збогачував збірку ще новими Nr.-ами, тим-то з рукописів ми маємо оповідань аж 283. Nr. 173. латинської збірки — то дуже улюблена у нас Словян повість про Аполлонія короля Тирського. Русь познайомила ся з Gesta Romanorum через Польщу (східній руський переклад зроблено з польської „друкованої книжиці“ в другій половині XVII в.), тільки ж деякі сюжети могли прийти до нас ще й раніш з письменства візантійського. Руський текст надрукувало тепер Общество любителей Древней Письменности (СПБ. 1877—78). Найповніше видання латинського тексту зробив Естерляй (Oesterley, Gesta Romanorum, 1872). А. К.

ber de donis“ Етьена Бурбонського появили ся передше, ніж „Gesta Romanorum“, а через те вони мають велику вагу для того, хто хоче досліджувати розповсюдження народніх казок; опроче, автори Gest-ів винні безліч оповідань цім обом творам, так само як і Discipulin'i Clerical'nий Петра Альфонса. Візьмімо приміром повістку про законного сина, якого впізнали через те, що він одмовив ся стріляти в тіло свого помершого батька, тимчасом як два другі брати ані трішечки не вагались; це 14 а голова континентальних Gest-ів,¹³⁾ йійі взято з Liber de donis Nr. 160. Первісна форма повістки стоїть у Талмуді от яка: „Один чоловік підслухав, як його жінка каже до своєї дочки, що хоч у неї єсть десятеро синів, то тільки один є поміж них сьміє справді вважати єї чоловіка за свого батька. Як помер батько, то показало ся, що він записав усе своє добро на одного тільки сина, та в заповіті не названо його. Зайшло питання, на котрого ж то сина він натякав є поміж десятиох. Пішли всі до раббі Беннаа (Benaah) тай прохали його, щоб він їх розсудив. То він: „Ідіть — каже — тай бийте могилу вашого батька, аж доки він не підведеть ся тай скаже вам, котрому з вас він покинув своє добро“. Всі поробили так, опріч одного-однісінького; як же з того він виявив свсю пошану до батькової памяти, то зміркували, що він і є той один, кому батько оддав свою ласку. Таким способом поклали,

¹³⁾ На англійську мову переложив Сьон (Swan).

що заповіт — то тільки про його, а всіх прочих поодкидали од спадщини“¹⁴⁾ В Gest'ax ми читаємо, що жив-був на світі один розумний король, а в його була жінка, що він її лювив, а вона його ні. В неї було троє незаконних синів, вони зробили ся невдячні її бунтовливі. Тимчасом у неї знайшов ся ще один синаш, що його праволожність була зовсім певна. Як помер король, сини його заходились сварити ся, хто має право на батьківський престол. Нарешті вони погодили ся понести справу на суд до одного шановного лицаря покійного короля. Той загадав їм витягти батькового трупа з домовини, постановити його просто тай пускати в нього стрілами, ніби в мету; хто поцілить у саме серце свого батька, тому її буде царство. Стріла першого сина поранила правицю королеві; стріла другого влучила йому в рот, а стріла третього пробила йому серце. Тільки ж четвертий син зачав ридати її голосити тай казав із слізми на очах: „Ой, бідний мій батьку! чи ж до того я дожив, щоб бачити з тебе жертву нечестивої спірки?!“ Через те, що він не захтів стріляти, лицар поклав, що він і є правдивий син, тай присудив йому батьківське царство. Ця версія з початку темна, але під ч. 21-м вибірки середньовікових латинських повісток, що видав Райт (Wright) для „Percy Society“, ми читаємо: „Був собі чоловік тай мав од своєї жінки, як гадав він, троє синів.

¹⁴⁾ Hershon, Talmudic Miscellany, p. 142 par. 29.

Одного дня вони посварили ся, то жінка й сказала до чоловіка: „Ти думаєш, що оці хлопці — твої; але на правду то тільки один-однісінький буде твій син“. Як батько помер, то його „пан“ загадав парубкам стріляти в його тіло, дак третій одказав: „Хіба він не батько міні? Хоч цілий світ міні дайте, то я в його тіло не стрілятиму. Ви швидче візьмете собі геть усе його добро, ніж я стрільну в нього хоч раз“. Тоді пан сказав до його: „Ти його правдивий син, то її бери його багацтво-статки“. Райт завважає, що в першій частині цього оповідання єсть деяка схожість з одним оповіданням із старої французької збірки: „Cent nouvelles nouvelles“, N. 51: „Le vrais père.“¹⁵⁾

¹⁵⁾ Немало з того самого часу що й версія Етьєна Бурбонського, коли не з ранійшого, єсть один *fabliau* під заголовком: *Le jugement de Salomon* (Barbazan, éd. Méon, III, 440; *Le Grand*, éd. 1783, II, 4:9). Там, як воно видко й із заголовку, судець у цій спірці — то премудрий жидівський цар. Гертедж (Herrtage) у примітках до своїх видань *Gest*'ів (заходом товариства *Early English text Society*) наводить версії з книжки Олександра Некема (Neckam): „*De natura rerum*“, cap. CLXXVI, p. 313, з кінця XIII. віку; та з Зуінгер-ового „*Theatrum vitae humanae*“, Базель 1586, том VII, кн. IV, ст. 1910. Те саме оповідання єсть у великій збірці Івана Бромйарда (Bromyard) з кінця XIV го в. „*Summa praedicantium*“, див. „*Filiatio*“; в Herolt-овім „*Promptuarium exemplorum*“ та в „*Sermones Dominicales*“ Івана Фельтона 1431 (Harl. MS. 4, лист 256). Про цю оказію оповідає ще й „*History of Friar Bacon*“ (диви „*Early English prose romances*“ Томса (Thoms), I, 319); Гелет (Gueulette) скористав з неї у своїх т. зв. *Contes Tartares*. Нарешті це сюжет баллади, зложеної певне за перших років XVII. в. (передруковано в *J. Payne Collier, Book of Roxburghe Ballads*, 1847), а єї заголовок: „*A pleasant history of a gentleman in Thracia, which hat four sonnes, Tand hree of them were none of his own: shewing how miraculously the True Heire came to his inheritance*“. — Од разу кидаєть ся в вічі, що це далекозвісне середньовікове оповідання — рідне з уславленим судом Соломоновим, про який оповідає перва „книга

І де-Вітрі, і де-Бурбон переказують одно дуже відоме оповідання про старого чоловіка та його двох жінок, що одна з них повискубувала йому все його сиве волосся, а друга — все котре чорне, тай zostав ся він лисий. Це теж єсть у Талмуді. Аллен Ромсей (Allan Ramsay) звіршував з того одну свою байку, під ч. 18, що починаєть ся ось як;

Повідає давня казка :

Був раз муж собі, которий
 Мав дві жінці, що одна
 Була з Вігів, друга з Торій.
 У старого того дурня —
 Певно не від супокою —
 Змішаний був чорний волос
 В рівній мірі з сивиною.
 А жінкам його — їй Богу,
 Й одній досить було би ! —
 Одній чорне, другій сиве
 Припада не до вподоби —

Царств“, голова III, 16 і далі. Той випадок, що дві жінці спорять ся про живу дитину, трапляєть ся і в одній із Джатак (Jātaka), або буддійських казок про зродження Будди див переклад дра Ріс Девідса (Rhys Davids, Jātaka-tales, т. I, ст. XIV — XVI, та його уваги до того ст. XLIV—XLVII. До сего порівн. Tendlau, Fellmeiers Abende. Märchen und Geschichten aus grauer Vorzeit. Frankf. am M. 1856, N. LI, ст. 265-266 (там усі стукають у могилу батька, тільки правдивий син не хоче турбувати мерця). В староруській Палейі судець — то сам Соломон; він загадує позивальникам одтяти мерцеві праву руку, а старший брат не дає. Диви Тихонравовъ, Памятники отреч. русск. литературы I, 237 і д.; А. Веселовскій, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврастѣ, СПб, 1872, ст. 84 (словянський текст) і ст. 86 (показчик літератури цього оповідання).

і так далі, такими самими дубовими віршами ; а мораль має звідси впливати така, що державні інтереси терплять там лихо, де є дві великі політичні партії, — так само як „поміж двома стілцями“ і т. і. Дуже цікаво подивитись, як перекручено цю саму вигадку у Китайців: „Один чоловік, що в нього борода зачала сивіти, звелів своїй другий жінці повискубувати всі сиві волосини. Вона як побачил, що сивого волосся дуже багацько, заходилась його вискубувати. Тільки вона не змогла впорати самі сиві волосини, а повискубувала й чорні. Як скінчила ся справа, чоловік поглянув на себе в дзеркало тай здивував ся. Він кинув ся суворо лаяти дружину, а вона одказала: „Коли міні треба було повисмикувать усе те волосся, якого було більше, дак чому ж би я мала не вискубити й того, якого було менше?“¹⁶⁾

В „Liber de donis“ (Nr. 507) єсть оповідання про те, що ніби Гомер (sic!), як йому заборонили були увійти до царських палат через те, що він був одягнений у погану одіж, — з'явив ся якось-то в багатім убранню, тай тоді його повітали дуже добре, і він дістав те, чого прохав ; але замість дякувати за тую ласку цареві, він подякував своїй одіжі. Цю саму р.ч, між багатьма інчими однаковісінько підробляними, оповідають про Данта. Ще в інчій формі прикладають цю вигадку до Джуфи

¹⁶⁾ Див. вибірку з китайських казок і байок, в додатку до „Avadānas“ (індійські байки та приповідки), перекладену з китайської мови на французьку од Станіслава Жюльєна (Julien), Париж 1859.

(Giufà), типічного дурника в Сіцилії; до Ходжі Насреддіна Ефенді в збірці турецьких жартів приписаних цьому типічному штукареві Османському¹⁷⁾, та до одного вченого людя в Gladwin'овім: „Persian Moonshee“.¹⁸⁾

Ще одна з цікавих побрехеньок у „Liber de donis“ (так само як у де-Вітрієвих „Sermones“) оповідає про корчмаря, що мав звичай ніби-то невмисне розхлюпувати вино своїх гостей та потім жартовливо нагадувать їім, що — як каже стара приказка — то це їім щасливий знак: Hoc significat abundantiam quae veniet vobis, et bonam fortunam. Тільки ж один плігрим, як і йому хазяїн зробив те са-

¹⁷⁾ Ходжа Насреддін уродив ся в Сіврі Тісар, поблизу Ангори, жив у початку XIV в. Турецькія виданя його жартів єсть нечисленна сила, приміром у мене самого єсть Булакське видання 1823 р та пара константинопольских 1848 та 1856. Всі вони носять однаковий заголовок: „Lataif“, себ то „Жарти“. Французький переклад зробив Декурдемани (J. A. Decourdemanche Les plaisanteries de Nasreddin Khodja. Париж 1876). Про вплив „жартів“ на нашу народную творчість була в Кіевской Старині* 1886 р. стаття Кузьмичевського: „Турецкія анекдоти въ украинской народной словесности“. — Оцей випадок, про який згадує Клоустон (пошана до одєжі), одбиваєть ся в нашій „Думі про Ганджу Андибера“. Український анекдот того самого змісту ми бачимо в Чайченковій збірці па. „Веселий оповідач“, що видано (вдруге) моім заходом у Москві 1892 р. — А. К.

¹⁸⁾ The Persian Moonshee, containig a copious Grammar and a series of entertainig stories; also the Pund-namuh of shykh sadee, being a compedium of ethics in verse, by that celebrated poet, to which is addes forms of adresses, petitions, citations and bonds etc. etc., by Francis Gladwin Esq. (Калькутта 1801). Це видання дуже рідке, а частіш трапляєть ся Лондонське видання 1840-го р., що має той самий титул та з додатком: „together with an english translation. Second edition, revised, corrected and translated into the roman character (себ то транскрибовано латиницею поруч оригінального східнього письма) by William Carmichael Smyth. Що ж до самого слова „мунші“, або краще „монші“, то воно означає: „письмовник“, польск. „sekretarz“. А. К.

ме, нишком витяг чіп з барила, а потім нагадав корчмареві його дорогу приказку. На цю сміховинну тему написано один фаблю, а з відтіля взялись до цієї теми італіянські новелісти. Вона також становить ч. 29 в „Novellette di San Bernardino“, та ч. 372 Павлієвого (Pauli) „Schimpf und Ernst“¹⁹⁾. Уей (Way) переложив сей фаблю з Лєграна (Le Grand) на англійські вірші. Ось він:²⁰⁾

Коли бісурмани забрали Аккону,
А може рік другий, не більше, потому,
В Нормандії сталась притчина тая,
Котру розповім вам як сам памятаю.
Жив там школярина, та так то убого,
Що з „блага земного“ не мав він нічого.
Раз якось не мав він ніщо для обіда,
Лиш бідний окраєць — чверть бохонця хліба.
Щоб сьак-так проковтнуть обід той жебрацький,
Зайшов до шиночку отам край рогачки
І мовить: „Шинкарю, чверть дудка ось на,
Та дай міні живо чверть мірки вина!“
Шинкар був, здаєть ся, мужицької вдачі:
Що другий обіда — не знає й не баче,
З найближшої бочки він мірку налив,
Та з мірки до чарки коли уділив,
То так єї з розмахом ставив на стіл,
Що більш половини розхлюпнув на під,
І глянувши згїрдно почав він казати:
„Го, пане скубенте, ти будеш богатий!
Бо кажуть — не знаю, чи брешуть, чи справді:
Розхлюпнуть вино, се добро значить завжді“.

¹⁹⁾ Цю збірку видав з богатим показником паралелів Естерляй (Oesterley, Pauli's Schimpf und Ernst, Publicationen des stuttgarter Literarischen Vereins, 3 томи); їйї передруковано надто много разів то цілком, то в вибірці. А. К.

²⁰⁾ Не маючи під руками Лєгранової книжки, мушу взяти той віршований англійський переклад, який наведено у Клоу-стона, та вже звідси перекладаю по нашому. А. К.

Норманець подумав, що шкода й роботи
 Сваритись, чи златись з-за хлопської проти.
 Дотепний і хитрий, він взяв ся на штуку
 І ось яку видумав кару на злюку:
 В убогій калитці він мав ще пів дудка,
 І любо, мов злого й не думає тутка,
 Подав шинкареви. „Ну, дай, душе щира.
 За гріш сей міні ще чверть кусника сира!“
 Коршмар на горище, де сир мав у сковку,
 Побіг та воркоче собі без умовку.
 Школяр мій в тій хвили підскочив тельмом
 І вихопив чопик із бочки з вином.
 Пливе та булькоче плин чистий, злотистий,
~~Вже в корнжі поміт-воє-пекра~~ болотистий
 Шинкар прибігає, аж мечесь зі злости!
 Вперед заткав бочку, тоді вже до гостя.
 Та крепкий Норманець струснув ним що сили
 І пхнув, аж пляшки всі на під полетіли.
 І як би сусіди не збіглись на галас,
 То тут шинкареви і смерть була б сталась

Ся річ дійшла швидко до княжого суду.
 Був Генріх Шампанський князем сего люду.
 То перший крикливо шинкар промовляв,
 Заплати за бочку й посуду жадав.
 Та князь, щоб се діло як слід розжувати,
 Велить школяреви всю правду сказати.
 Сей все виясняє від слова до слова,
 І ось як кінчилась та смілая мова:
 „Мій князю, шинкар сей добра міні много
 Ворожив, як з чарки вина хлюпнув мого.
 Йй Богу, сли б мав я лиш пів тих удач,
 То б був на все місто найбільший богач!
 Чаж диво, що вдячність почув я в сім разі
 І щоб відплатитись отсему добрязі,
 Я хтів єго геть ще богатшим зробити, —
 На те було варто й пів бочки розлить“.

Замок. Заплескали дворяне довкола.
 Так мудрої речі не чули ніколи.
 Усі за Норманцем, що злюці втер ніс, —
 Сам добрий князь Генріх сміявся аж до сліз.

Потім відпустив Віх і присуд дав так:

„Розлялось — пропало, — дарма, чи на злих, чи на до-
[брий се знак.“

Др. Джонзон казав, що крісло в шиночку — то сідалище людського щастя: „чим більше ви там вимагаєте, тим ширіше вас витають“. Річ певна, що це правда... коли в вас є гроші, чим заплатити. Тільки ж „пан-господар“ мож бути так само дуже грубим, як і ввічливим: а того бідного панка, про якого йде мова в оповіданню, десь певне не „вітали в харчевні як найщиріше.“ Тут єсть одна тонка гумористична риса, в тім місці, де фабліо обмальовує шинькарський гнів: побачивши, що гість наробив велику шкоду, бо росточив вино, шинькар попереду заткнув чопом барило, а вже потім накопав ся на свого ворога; він не дав своїй гнівній лютости перемогти хазяйські думки про економію.

Парнелль зложив своє поетичне, колись дуже популярне оповідання про пустельника (The Hermit) за 80-ою главою „Gesta Romanorum“, куди воно дістало ся або з „Sermones“ Жака де Вітрі, або з „Liber de donis“ Етьена де Бурбона. Здаєть ся, „Gest“-ове оповідання не було звісне Томасу Бредуордайну (Bradwardine), сповідальнику Едуарда III, що вмер 1349-го року за декільки тижнів по своїм висвяченню на кентерберійського архієпископа, бо він наводить його в своїм „De causa Dei contra Pelagium“ покликаючись на де-Вітрі (Jacobus de Vitrico). В тім оповіданню один одшельник заходив ся міркувати, чи божий при-

суд справедливий? Отже лихим людям Бог дає щастя, а добрі страждають. Щоб порозганяти його сумніви, з неба присилаєть ся до нього янгол, і вони вкупі йдуть подорожувати. На першу ніч вони зупинили ся в хаті одного дуже побожного людця, а в ранці янгол бере з собою з хати великий золотий кубок. Другої ночі вони знайшли притулок у хаті другого сьвятого мужа, і в ранці янгол, саме перед одходом, убив дитину в колисці, єдине чадо їїхнього господаря. На третю ніч вони прийшли до одної господи, де їїх знов витали дуже гарно; як вони одходили в ранці, хазяїн вирядив з ними свого любимого довіреного ключника, щоб він показав їім шлях. Переходячи мостом, янгол зіпхнув ключника в річку, і той втопив ся. Четвертої ночі їїх дуже погано привітали в господі одного лихого чоловіги; тільки ж як прийшов ранок, то янгол подарував їому золотий кубок. Далі він пояснив пустельникові свої чудні вчинки: він украв кубок у найшершого хазяїна, бо той, пучи з нього що ранку, був почав трохи недбати про свої сьвяті повинности, хоч не так сильне, щоб другі або він сам завважили це; краще їому буде позбутись кубка, ніж помірности. Сина - одинця другого доброго чоловіка він убив через те, що від коли той син народив ся, батько почав подавати убогим дуже мало, а заходив ся ховати гроші за для свого чада; тепер, знов, дитина пішла на небо, а батько на землі служитиме Богу краще. Ключник, що його втопив янгол, змовив ся вбити свого пана в найближчу ніч. Що ж до

лихого чоловіка, то як йому нема чого сподіватись у тім світі, янгол подарував йому де-що на сім світі; зрештою той подарунок стане йому западнею, бо він стане поганьшою людиною. — Це оповідання знаходиться теж у деяких списках „*Vitae Patrum*“, а звідти мабуть узяв його Жак де Вітрі, що одну його версію Гастон Парі вважає за первочаток середньовікових варіантів. Воно знов являється в „*Sermones de tempore*“ Івана Герольта, друкованих в Нюрнберзі 1496. Воно теж трапляється в трохи переробленій формі, з деякими одміними і з одним додатковим злучаєм, в „*Certain Conceptions or Considerations*“ Сера Персі Герберта, друкованих 1652 р. Головну суть Гербертового оповідання списав Гоуелль (Howell) в листі: „*To my Lord Marquis of Hertford*“ і надрукував у старім виданню своїх „*Epistolae No-Elianae*“. Опроче деяких перестанов та одмін у пригодах, які Бредуордайн за Жаком де Вітрі розложив на чотири дні, Гоуелль (11-е вид. 1754 р.) зробив от який додаток:

„На п'ятий день вони прибули до багатого міста, але ще за скількись миль перед тим, як вони мали прийти до самого міста, вони зустріли якогось купця. Було вже над вечір. Купець віз с собою велику торбу з грішми і спитав у молодика (себ то янгола) про дорогу. Той напровадив його на геть супротивний шлях, а сам вкупі з одшельником пішов до міста. Коло мійської брами вони побачили чорта, що лежав, ніби він був вартовий: тільки ж він спав. Ще ж вони познаходили там

багато всяких і жінок, і чоловіків, що тішили себе всякими забавами: котрі співали, котрі танцювали, а котрі бенкетували. Далі вони прийшли до капуцинського монастиря, і там знов коло брами вони побачили цілі легіони чортів, що обложили той монастир“. Нарешті янгол роз'ясняє пустельникови: „купця напроваджено на неправдивий шлях тому, щоб уратувати його од розбійницької банди, яка змовилась достергти його, вбити й ограбувати; пишне місто так оддало ся Люциперові, що той потребує одного-однісінького вартівника, щоб калавурив, — тай той любісінько може спати на своїй варті; навпаки, проти монастиря, де живе стільки праведних душ, марне він приводить легіони чортів на облогу: праведники безпечно тримають ся проти біса, не вважаючи на всю його пекельну міць і хитрощі.“

В „Contes devots“ ми маємо одну з найраніших європейських версій під заголовком: „L' hermite, qu'un ange conduisit dans le siècle“. Там єсть ось які випадки: з оселі одного пустельника взято порцеляновий кубок, а потім оддано одному скупому, що його слуга вилаяв обох подорожніх; багате аббатство янгол спалює, бо черці розлінували ся, звикли до роскошів і занедбали свої релігійні повинности: тепер знов вони збудують собі монастир на простіший лад та житимуть помірно й побожно; втоплено сина одного багатого, але доброго чоловіка. Див. Le Grand, Fabliaux, ou Contes du XII-e et du XIII-e siècle (Париж 1781, т. V, ст. 211—223.)

Первопис знаходить ся в Талмуді: Раббі Йоханан син Леві подорожує разом з Ілією, що вернув на землю. Випадки там от які: з Іліїної молитви здихає єдина коровиця бідного чоловіка. Святий каже теслі полагодити огорожу коло одної хати, де господар, пихата й багата людина, повів ся з ним дуже негостинно. Увіходячи до синагоги, Ілія вигукує: „Хто хоче взяти до себе й годувати нас двох убогих?“ Ніхто нічого не одвітив і подорожніх ніяк не вшанував. Вранці він знов прийшов до синагоги і обіймаючи членів єї, сказав: „Зичу вам, щоб ви всі поставали найстаршими!“ Другого вечера Ілія з Йохананом прийшли до другого міста. Там члени синагоги одіслали їй до найкращої гостинниці, а там знов поводити ся з ними з честю. Розстаючи ся с тою синагогою вранці Ілія сказав: „Бодай ви мали тільки одного старшого!“ Раббі Йоханан не міг довше здержувати свою цікавість: „Витолкуї міні“, — каже він до Ілії, — „що мають означати всі ті вчинки, котрі я спостеріг? Тим людям, що повитали нас дуже зле, ти зичив багато доброго, а тим, котрі нас приголубили, ти не сказав ніякого підхожого зичливого слова.“ То Ілія на те одмовив: „Спершу ми зайшли до господи одного вбогого чоловіка, що привітав нас дуже ласкаво. Було призначено од Бога, що того самого дня має вмерти його жінка. Я помолив ся до Господа, щоб замість неї викупом була корова; Господь учув моє благання і зберіг убогому чоловікови його дружину. Багатир повітав нас дуже неприхильно,

то я полагодив його огорожу, не ставлячи нової підвалини і не скопуючи давніщої. Як би що він захтів будувати огорожу сам, він би був розкопав стару, а під нею лежить скарб; тепер того скарбу він ніколи вже не викриє й не візьме. До членів негостинної синагоги я промовив: „Зичу вам, щоб ви всі поставали тут найстаршими!“ бо де багато верховодів, то там нема лагоди. А до других я сказав: „Бодай ви мали тільки одного старшого!“ бо де начальник один, там не може бути непорозумінь. Тож коли ти часом бачиш, що лихі люде щасливі, то не завидуї їм; а коли бачиш, що праведники бідують і горюють, то не нарікай на божий суд і не сумнівай ся“. ²¹⁾

Друга Талмудова легенда переказуєть ся про Мусія, як він був на горі Синаї. Мусій ремствував, що нема кари на кривду та що вона ще й панує на цім світі, а невинні люде часто страждають. Тоді Бог поставив його на одну скелю на високій горі, звідки він міг далеко оглядати всю рівну пустиню, що простеляла ся в низу під його ногами. Бачить Мусій: в одному оазісі спить молодий Араб. Далі він прокинув ся, скочив на сідло і швидко зник поза обрієм, а за собою покинув міх перел. Приїхав до оазісу другий Араб, здібав перли, забрав їх тай одїхав собі геть в супротивний бік. Тимчасом до того затінку припхав ся один старий подорожній,

²¹⁾ The Talmud (вибірки в англ. перекладі) by H. Polano, ст. 313.

спираючись на свою палицю. Він уляговився і був заснув, та ледві склепив свої очі, як його раптом хтось збудив: то вернув молодий Араб і питав, де його перли. Сивий дідусь одказав що він їх не бачив, але парубок сказився і все заявляв, що то він їх украв. Дід присягався, що він скарбу й на очі не бачив; та дарма: молодий Араб кинувсь на його тай поборов, потім витяг свого меча і застромив старцеві в груди; той упав на землю неживий. — „Господи, отсе така Твоя правда?!“ — гукнув Мусій вжахнувшись. То Бог: „Мовчи!“ каже. „Бач, отой дід, що його кров зропує тепер пустку, багато тому буде літ, убившишком на тім самім місці батька отого парубка, що отсе вбив тепер його. Ніхто з людей не знав, не відав про його гріх, тільки ж пімста — моя, я й воздам.“²²⁾

Десь певне од деяких арабських жидів Мохаммед узяв те оповідання, яке ми зустрічаємо в 18-й Сурі (голові) Корана, де переказується з усіякими одмінами про Мусія і пророка Хизра²³⁾. Блукаючи сюди й туди вони

²²⁾ Weil, The Bible, the Koran and the Talmud, англійський переклад, ст. 134 і 135, перекладачева примітка. Див. іще Lane, Arabian Nights II, 577. Клоуст. З Ленового англійського перекладу є російський переклад д. Шелгунової. Се був додаток до „Живописнаго Обозрѣнія“ 1894 р. всього шість книжок. Та в перекладі Шелгунової котрі оповідання трохи скоромніші, то ті всі повикидано. А. К.

²³⁾ Східні легенди оповідають, що один стародавній перський царь вирядив Хизра роздобути й принести йому живучої води. Після довгих і важких блукань той натрапив на джерело безсмертя, та ледві випив звідти води, воно як стій висхло. Думають, що Хизр і досі живе; в ряди-годи він з'являється тим людям, кого полюбить, і дбає про них при лихій годині; як з'являється він кому, то раз-у-раз одягнений в зе-

прийшли до морського берега, зайшли на корабель, тай Хизр зробив там діру. Далі вони зустріли хлопця: Хизр убив його. Як прийшли вони до одного міста, то ніхто з міщан не нагодував їх: то Хизр побачивши огорожу, що далі-далі була би завалила ся, полагодив єї тай поставив просто. Мусій проха його, щоб він витолкував йому всі ті речі. Хизр відповіда, що корабель — то власність одного бідного чоловіка, який годуєть ся з мореплавання; тепер цар одбіратиме всі кораблі, котрі цілі, собі до вжитку, дак Хизр навмисне зробив у тім кораблі діру, щоб він був непідхожий. Що до хлопця, то батьки його — віруючі люде, а він сам — невіра; тим то й убило його, щоб батьки не зазнали лиха з його невдячності й мерзоти. Огорожа стоїть коло хати двох сиріт, що батько їх був праведна людина; Бог присудив, щоб вони доросли до повних літ, то й знайдуть тоді під огорожею захований скарб. В турецькій книжці про „Сорок везірів“²⁴⁾ цей мусульманський переказ трапляєть ся як 29-е царицине оповідання.

Парнеллеву поему надрукував у перше

лене. Часто Хизра плутають з Мусієм, Ілією, ба навіть з св. Георгієм. Імя „Хизр“ (арабська вимова: „Хидр“. А. К.) значить „зелений“. Диви мою „Book of Sindibād“, ст. 41. Клоуст. Про Хизра див. більше в Гаммеровій „Gesch. der schönen Redekünste Persiens“ та в Віндішмановім „Mithra“. Російською мовою писав про Хизра А. Кірпічніков у своїй дисертації „Св. Георгій и Егорій Храбрый“, ст. 94, 98, 100, 101. А. К.

²⁴⁾ Єсть німецький переклад: Die vierzig Veziere oder weisen Meister. Ein altmorgenländischer Sittenroman. Zum ersten Male vollständig aus dem Türkischen übertragen und mit Anmerkungen versehen von Dr. Walter Behrnauer. Leipzig 1851. Турецький заголовок: „Кырк везір“. А. К.

Поп 1720-го року, за два роки по авторовій смерті. Звичайно всі думали, що оповідання про пустельника (The Hermit) Парнелль вигдав сам; так думали, аж доки Гольдсміт (Goldsmith) не написав Парнеллевого життя, подаючи його в передмові до збільшеного видання його поем 1773-го року. За Попом в Spence's Anecdotes Гольдсміт переказує (і ту саму думку бере на повну віру Джонсон), що оповідання було написане перш усього по іспанськи, а звідти мабуть Гоуелль переложив його на прозу таї умістив у своїх листах. Він додає, що в „Dialogues“-ах д-ра Генрі Мора (More) є те саме оповідання, та що дехто казав йому, ніби це арабська вигадка. Ми, будь що будь, бачили, що воно з роду жидівське, наскільки можна було вислідити; а Парнелль, річ певна, знайшов його в англійському перекладі „Gesta Romanorum“, опублікованому 1703-го року. Вольтер знов списує це славетне оповідання в своїйому „Zadig“-ові (гол. XVII), де філософ провозає янгола перебраного за пустельника; той краде золоту чарку в одного чоловіка, що пишав ся своїм багатирством і гостинністю, і оддає єї скупому дідови; спалює хату чоловіка, що привітав її ласкаво; втоплює сина вдовиці, котра дуже вшанувала їїх. Потім янгол вияснює Задігові, що чарку він узяв од ласкавого господаря на те, щоб він покинув пишати, а оддав скупому, щоб збудити в нім щедрість; добрий чоловік знайде попід руїнами своєї спаленої хати скарб; вдовичин син, як би що він вижив ще рік, був би вбив свою матір.

Дехто покладав, що Вольтер позичив цю приповідь у Парнелля; тільки ж і передше вже брала єї Антоанетта Буріньон, містичка (Antoinette Bourignon). Можна думати, що Жак де Вітрі (а здаєть ся, що цюю приповідь ввів до Європи найперше не хто, як він) учув єї де-небудь у Сирії.²⁵⁾

Хитрощі, на які пішов Санчо Панса, губернаторуючи на Баратарії (Дон Кіхот, II, 45²⁶⁾), щоб викрити, чи згвалтував одну жінку обвинувачений парубок, трапляють ся в Жака де Вітрі та Етьєна де Бурбон. Вони єсть і в Райта (Wright, Latin Stories, N 20, вид. Percy Society), де переказані от як: Чув я про одну жінку, що позивала перед суддею одного хлопця, ніби він подолів єї тай збезчестив. Парубіка одмовляв ся. То судець каже; „Дай їйї десять срібних марок одчпного за те безчестя, яке ти їйї заподіяв“. Здобувши гроші жінка весело одійшла, та суддя сказав до хлопця: „Нажени єї тай одбери гроші“. Той був порвав ся вчинити те, що загадав судець, себ то одібрати свої гроші, тільки ж баба хоробро почала бити ся з ним та гукати пробі; позбі-

²⁵⁾ Вона зробила ся народною казкою; диви Lauga v. Gonzenbach, Sicilianische Märchen N. 92, та De Tineba, Narraciones populares, ст. 65. Клоуст. Одна з німецьких казок Гріммової збірки — про матір що плакала за своїми двома синами — певне має генетичний звязок с тією самою східною приповідю. Українські і загалом словянські перекази зведені і оброблені М. Драгома новим в статі „Заблїжки на славянски-гѣ религиозни легенди I“. (Сборникъ за нар. умотворенія 1892)

А. К.

²⁶⁾ В найновіішій російській перекладі Дон-Кіхота Ламанського, що зробив С. М. (Москва 1895, вид. Кольчугина) ця історія оповідаєть ся на ст. 283—284. Сервантес узяв єї мабуть із книжки Франціска де Осуна, Note de los Estados, що надрукована 1550 р.

А. К.

гало ся багато люду, не дали йому нічого вдіяти. Знов притягли обох до судді. — „Тітко!“ пита він. „Що тобі таке? чого ти бажаєш? чого ти так голосно гукаєш?“ То вона одказала: „Бо він, добродію, був сунув ся одібрати в мене гроші. Та я його одважно одбила, а гукала так, що він нічого не вдіяв“. — „А коли так“, говорить суддя, „то верни парубкові його гроші. Бо як би що ти й передше була одбивалась од нього та відважно гукала, то він би ніяк у світі тебе не зміг згвалтувати: ти більше любиш гроші, ніж жіночу честь“. — Отсе саме переказуєть ся в італіянських новеллах Малеспіні (часть II, ч. 56) і в „Cent nouvelles nouvelles“ 25 („Forcée de Gré“). Що вся ота вигадка з роду азіятська, се видко, здаєть ся, з того, що вона стрічаєть ся поміж жартобливими оповіданнями в Гледуіновім „Persian Moonsee“²⁷⁾ та в усяких індійських збірках повісток.

Славнозвісна повістка про те, як розважали одну вдовицю, становить одну з історій в „Сімох Мудрецах“. Хоч єї нема в найстарійшій європейській версії того роману, в латинському „Dolorathos“-і, то вона знаходить ся в „Sermones de tempore et sanctis“ Жака де Вітрі та в „Liber de Donis“ Етьена де Бурбон. Жив-був чоловік і дуже кохав свою жінку. Якось-то жартуючи з нею він несамохіть поранив єї легесенько в руку, дуже з того затужив тай помер другого дня. Вдову нічим не можна було розважати. Як поховали чоловіка,

²⁷⁾ Гл. прим. 18 на стор. 28. А. К.

то вона зостала ся коло могили, не хтіла нічого їісти, і все плакала та ламала рүці. Надійшла ніч. Вона наклала добре багаття, бо було дуже холодно. Недалечко од того місця висіли на шибениці трупи трьох злодійів, а щоб приятелі не вкрали їіх, мав коло них чатувати лицар; таким побутом він одбував річний чинш за своїї ґрунти. Побачивши ясний огонь, він зліз з коня й пішов погріти ся. Він був молодий і гарний; своїми солодкими речами він підбив удову трошки забути ся про свою незмірну тугу та зїїсти дещо з тієї харчі, яку він приніс; далі, випивши вина та підбадьорившись, вона оддала молодикови свою любов. Трохи згодом лицар лишив удовицю, котру він отсе розважив, вернув до своєї страшної служби тай як же злякав ся побачивши, що одного вішалника вкрадено! Вернувши знов до вдови він сказав їій, що через це він мусить утратити свої ґрунти. Вона одвітила йому, що з такої дурниці нема чого турбуватись: він не втеряє своєї батьківщини, нехай тільки візьме тіло єі чоловіка та повісить намісць украденого злодія. — „Алеж, — завважав лицар, — у злодія була велика рана на голові.“ — На те вдовиця порадила, щоб він зробив таку саму рану на голові єі покійного чоловіка — „Ні, — каже лицар, — я нізащо не можиму вдарити мерця.“ — Тоді вона взяла гострого ножа і пробила голову чоловікови, а як лицар згадав, що в злодія двох передніх зубів було недолік, то вона зараз вибила мерцеві камінюкою пару зубів. Повісивши тіло на шибениці, лицар, ка-

жуть деякі версії, почав суворо докоряти вдові за її легкодушність та безсердечність, бо чоловік її помер з того, що ненароком виточив декільки її кровинок, а вона не мала сорому скалічити його тіло: він, лицар, не хоче звязувати ся с такою повією.

В „Liber de Donis“ Етьена Бурбонського (а він сам признаєть ся, що взяв цю історію з Жака де Вітрі) не кажеть ся про те, щоб чоловікове тіло калічило ся. Але єсть друга версія тієї самої дати, подана од Лекуа де ла Марша (M. Lecoq de la Marche) „La Chaire française du moyen âge, spécialement au treizième siècle“: там „невтішена вдовиця“, щоб чоловікове тіло одповідало злодієвому, обрубує йому ногу, видає око і висмикує волоссе з голови.

Се була любима повістка у raconteur-ів середніх віків. На сей сюжет зложено фабліо під заголовком „De la femme qui se fist putain sur la fosse de son mari“; Келлер наводить багато других версій в своїй Einleitung до „Romans des Sept Sages“ (ст CLIX—CLXVII). В Талмуді стоїть: „Довідавшись удова, що вкрали трупа, каже . Не бій ся! натомісьць викопай тіло мого чоловіка тай повісь“²⁸⁾. Оповіданне тее трапляєть ся і в „Cento Nouvelle Antiche“, першій збірці італіянських казок. Евстахій Дешан (Eustace Deschamp) в XIV. віці знов переказує його; Сент-Евремонд (St. Evremonde), Ламот (Lamote) і Фюзельє (Fuselie) — кожен беруть його собі за сюжет до

²⁸⁾ Hershon, Talmudic Miscellany, p. 28, par. 30.

комедії. Воно знов з'являється у Ла-Фонтена. Ожілюа бере його до Аесор'-а, Єремія Тейлор (Jeremy Taylor) переказує його в своїй „Holy Dying“. Позичене воно з епізода про Матрону Ефеську в повісти Петронія²⁹⁾: там переказується, що засмучена вдовиця сидить разом з вірною служницею на чоловіковій могилі розпустивши волосся і бючи ся в груди. Через що помер чоловік, про те там нема згадки. Родичі та приятелі даремне заходжують ся одвернути їїїї од їїїї очевистого наміру заморити себе голодною смертю. Цілому Ефесові жаль було на примірну дружину, що вже пять день нічого не їла; аж от якийсь салдат, що стерег трупи роспятих розбійників, завбачив світло од лямпи, що горіла на могилі, прийшов з цікавості на те місце і т. д. Пораненє чоловікового трупа тут не одбувається. Оповіданне кінчається віршами:

Не отдавай свого човна вітрам, а серця дівчатам,
 Бо вони зрадливійші, ніж вітри на морі.
 Всі вони ка'зна'що. Як би споміж них хоч одна
 була добра,
 То це міні була б загадка: яким способом по-
 гань обернуть ся в щось добрее!

²⁹⁾ Як бачимо, Клоустон найбільше схиляється до того, щоб первописом признати оповіданне Петронієве. А Бенфей (Rantschatantra I, 460) каже от що: „Ця новелла стрічається на мусульманськїм Сході і навіть у Китаї, куди перейшло багато буддїйського. Таким способом вона викликає здогад, що правда єї батьківщина — по середині, себ то в Індїї, та що вона зарані зайшла далеко на Захід, з яким Індія вже декільки століть знаходила ся в тісних відносинах.“ Гл. також Grisebach, Die Erzählung von der treulosen Wittwe, eine chinesische Novelle in ihrer Wanderung durch die Weltliteratur. Leipzig 1881. А. К.

Вольтеровє оповіданне про ніс у „Zadig“-ові скидаєть ся на „Ефеську вдовицю“, хоч воно йде з другого джерела. Одна пані була обрікла ся, що не піде заміж у-друге, доки тектимє течійка коло могили єї недавно помершого чоловіка, тай усе вигадувала, яким би то способом за-вернути потік куди-інде. Задігова дружина оповідає йому про цю подію і вимовляє свою огиду до такої безсердечности. Незабаром Задіг вдає, буцім він несподівано помер. Його щирій приятель приходить до засмученої панії, прикидаєть ся, ніби кохає її і як стій занедужує; єдиний лік — одрізати ніс од мертвого чоловіка та прикласти до слабого місця на тілі. Пані бере гострого ножа і йде до труни небіжчикової, щоб урізати йому носа. Тільки ж Задіг підводить ся і висміває порожні жінчині заяви про те, що ніби вона його кохає.

Вольтер переробив це із казки наведеної в Дю-Гальдовім (Du Halde) „Description of the Empire of China“ часть II, ст. 167—183 Філософ на ймення Хванг-цзе (Chwang-tze) був жонатий тричі. Перша дружина йому померла; з другою він розвів ся, бо була невірна; а третя — сюжет до казки названої „Тіен“ (Tuen), бо так звала ся жінка. Якось-то побачив Хванг-цзе, що одна вдовиця повіває вахлярем над могилою свого чоловіка, і спитав ся, що то за кумедія. Вона одказала, що обіцяла ся свому вмираючому мужеві не йти заміж у-друге, доки зовсім не висхне земля на його могилі; як же її тепер здаєть ся, що м'ягка земля сохнутимє не дуже швидко, то вона віє

над нею, щоб хоч трохи пособити. Філософ похвалив її видумку і взяв собі вахляр на пам'ятку. Вернувши до дому він переказав своїй дружині все, що чув і бачив, тай показав вахляра; вона видерла його в нього і пошматувала, заявляючи, що в тієї жінки нема серця та що з неї проста повія, бо як на неї, то вона по смерті чоловіковій ніколи не була б пішла заміж у-друге. В скорості після того Хванг-цзе заслаб і вмер. Жінку туга аж придавила. Пороблено всі приготови до його похорону; походились до її господи приятелі та знайомі, а поміж ними був молодий, вродливий школяр, що його провожав слуга. Він сповіщає пані, що було мав на думці зробити ся учеником покійного філософа, — то тепер прийшов хоч подивити ся, як його поховують. Вдовиця закохуєть ся в нім і докладає всіх заходів, щоб оповістити його про любов через старого вірного слугу. Всякі докори обуреного школяра вдовиця втихомирює. Він згоджуєть ся оженити ся з нею, тільки ж несподівано падає слабом, наче с перелогів. Слуга каже, що єдиний лік — взяти мозок з людини недавнечко помершої та розвести з вином. Жінка заразісінько одповідає: „Мій чоловік помер зовсім недавнечко. Одчини його домовину, возьми звідти ліку“. Зараз одчиняють домовину, та як же збентежилась удовиця, коли філософ підвів ся, бо він тільки вдавав мертвого і підстроїв усю оказію своїми чародійними способами.³⁰⁾

³⁰⁾ Те саме оповідання подає Девіс (Davis) в своїй праці про Китаїців. Абель Ремюза (Abel Remusat) зладив

Сатиричні казки про вдовичі сльози, що „одступають назад, наче Арно в літку“, дуже часто трапляють ся по старих англійських книгах жартів (jest-books). Єсть книжка „Сто веселих казок“ (Hundred Merry Talys). Про неї згадує Беатріче в Шекспіровім „Much Ado about Nothing“ („Багато заходів коло ка'зна'чого“), говорячи до Бенедіка: „Чи скажете міні, хто казав вам, ніби з мене гордівниця, а дотепи свої я ніби беру з „Сотні веселих казок“?³¹⁾ Дак от там є казочка про жінку, що йшла за труною свого четвертого чоловіка та плакала; на кумове запитанне вона пояснила, що плаче не тому, що чоловік помер, а тому, що вона сим разом не встигла так, як давнійше, нашукати собі новітнього мужа. В тій самій збірці ми читаємо про жінку, що стояла навколішках слухаючи заупокійну одправу, а тіло йїї чоловіка лежало в каплиці. Один молодик нишком шепнув йїї, що він раднійший оженити ся з нею; а вона одвітила: „Йїї Богу, добродію, міні шкода, що ви спізнали ся, бо я занадто поспішила ся: вчора я вже обіцяла ся другому“. В збірці „Merry Talys and Quicke Answeres“ (Веселі казки і бистрі одповіді) молодиця гірко жалкуючи за своїм чоловіком чує од батька наказ розвеселитись, бо він йїї нашукав другого чоловіка. Молодиця одвітує, що не хоче. Тільки ж будь що будь,

французький переклад, подекуди повнійший ніж у Дю Гальда („La Matrone du Pays de Soung“), а недавно його передрукував, додавши вступ, М. Е. Лергран (Legrand).

³¹⁾ Дія II, сцена 1-а.

А К.

що се була б за завдача!) середньовікові проповідні книжки та „exempla“, себ то збірки оповідань, призначених для проповідницького вжитку, то певне з того досліду виявило ся б, що багато чернечих повісток іде з буддійського джерела. „Як буддизм в Індії зовсім підупав, тоді брахмани не дуже соромились, каже Макс Мюллер, засвоювати собі гарні казки і моральні приповіді своїх ворогів та подавати їх на добру науку своїм людям“. Санскритська книга „Паньчатантра“, себ то „Пять частин“ або „Пятикнижжє“³³⁾, з якою тісно вяжуть ся наші європейські версії байок Пільпаєвих³⁴⁾, та ще чи-

ський емігрант кн. Андрій Курбський, пробуваючи на Волині, заходив ся коло перекладування сеї повістки, хоч на мову церковнослов'янську вона була вже перекладена далеко давніше. Переклад Курбського до нас не дійшов. Гл. Славянорусскія рукописи В. М. Ундольскаго, Москва 1870, ст. 166—167, Кіевская Старина 1886, т. XV. ст. 249. А. К.

³³⁾ Індійська збірка „Паньчатантра“ передше складала ся, як думає Бенфей, з 13 частин тай істнувала раніш од VI. в.; потім перші пять розділів вилучено й зроблено з них окрему книжку і ота редакція дійшла аж до нас. Первісна редакція була буддійська, а тая форма, в якій ми маємо збірку тепер, то брагманська і повстала доволі пізно, вже як буддизм геть зовсім був вигнаний з Індії. Друковані видання „Паньчатантри“ — Козегартенове (Pantschatantrum, ed. J. Kosegarten, Bonn ad Rh. 1848) та Бомбейське (1868—69). З перекладів і розвідок відомі: 1) Patschatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, übersetzt (mit Einleitung) v. Theodor Benfey, Lpz. 1859; 2) P. ou les Cinq Livres, trad. par Edouard Lancereaux, Paris 1871. А. К.

³⁴⁾ Пільпаєві (точніш: Бідпаєві) байки, про які я згадував висше вироїли ся мабуть з „Гітопадеші“ („Добра рада“). Гітопадеша по части йде з Паньчатантри по части ще з якогось невідомого джерела (аж 17 оповідань там є таких, яких нема в Паньч.). В Европі Гітопадешу перекладали часто, ще з минулого століття. Найважніщі переклади: Макса Мюллера (німецький в Липську 1844, а англійський в Лондоні 1864—65 в „Handbooks for the study of Sanscrit“, — тут є й текст санскритський) та ще Френсіса Джонсона (Hitopadesa or Salutory Counsels, Lond. 1844). А. К.

мало повісток в „Ката-Саріт-Сагарі“³⁵⁾ -- вони буддійського роду. Більш од того: я гадаю, що засновок не одної жартовливої Лукіянової побрехеньки знаходиться ся в писаннях буддійських. І в тій гадці нема нічого неймовірного, бо ми знаємо зовсім на певне, що індійські вигадки почали широко розповсюднюватись і на схід і на захід в другому століттю нашої ери; а що найкращим способом на те, щоб прищепляти Готамові доктрини до народнього розуму, були байки та казки, то ми можемо с повним правом покласти, що їїх залюбки брато її розвожено з краю в край, дарма що тая наука, яку вони мали прищепляти, може її забувала ся. Зовсім певне ми знаємо про перехід буддійських доктрин на захід у другому віці по р. Х., тільки ж є рація думати, що вони переходили до Європи ще геть передше. Д-р. Дж. В. Редгоуз красномовно завважує: „Як стали Індійці учениками Будди (себ то Готами), з IX-го віку перед Христом, то цілий цивілізований світ од Тихого до Атлантійського океану набрав собі багато величніх правил, а надто співчуття до других — найяснійшу перлину теоретичного християнства, — н брав од прихильників того лагідного мудреця, тієї з деяких по-

³⁵⁾ Це назвище означа „Океан оповідальних потоків“. Катасарітсагара — тожсамо витяг із Паньчтантри і многих інших збірок повістей та поем індійських. Зробив його Соматова в XII-м віці. Текст і нім. переклад перших 5 глав видав Брокгауз (Липськ 1839). Осібно німецький переклад вийшов у світ 1843-го року, теж у Липську (два томи). Далі див. „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“ тт. II—IV (Липськ 1862, 1866). Англійський переклад — Tawney (Bibliotheca Indica, VII, Calcutta 1881).

А. К.

глядів найвеликшої людини, яка коли-небудь жила на землі³⁶⁾

Чернечі письменники середньовікових часів позичали, просто або не просто, деякі свої історії з Талмуда. Ми вже й бачили се. Та здається, що складачі того чудного пам'ятника

³³⁾ Тут Клоустон доторкнув ся до дуже делікатного питання, яке ще не вияснене гаразд. Що індійські оповідання могли заходити до Європи передше, ніж у II в. по Хр., дак се правда: тільки ж казати аж про IX. в. перед Хр. — навряд чи можна. Звісно, деякі класичні сюжети схожі з індійськими. Візьмімо напр. перський переказ про Зопіра, що записав Геродот у V. віці до Христа: Бенфей (NB. не вірячи, щоб переказ прийшов у Грецію з Індії) наводить паралельні версії в Паньчатантрі і Раджатарангіні (Benfeuy, Pantschatantra t. I, p. 33). Лібрехт розбираючи Бенфейву „Паньчатантру“ (Jahrb. für rom und engl. Literatur III, 1, ст. 81: „Zum Pantschatantra“; ще див. II, 2, ст 133—138), показує, що легенди про Тарпею, Мідаса, Амора та Пеіхею — трапляють ся в Малій Азії й Індії (у Сомадеві і збірці Ветала-панчавінсаті). Легенда про те, як засновано Лавіній (Діонісії Галікарнаський I, 59) зовсім нагадує одну буддійську „джатаку“, себ то повість про Буддові перероди (див. Benfeuy, Pantschatantra I, 237; Liebrecht Zum Pantschatantra, Jahrb. f. rom. u. engl. Liter. III, 1, 81). Вище я вже згадував, разом із Клоустоном, Петронієву повість про матрону Евеську. Логограф Харон із Лампсака (більше менче 470 р. перед Христом!) оповідаючи про війну Візальтів і Кардіян, переказує таку подію, яка дуже скидаєть ся на одну з буддійських авадан, опублікованих Ст. Жюльеном („Avadānas“, trad. du chinois par Stanislaus Julien. Paris 1859). Можна наглядіти ще багато других однакових сюжетів у класичнім письменстві і індійським. Та як же ж нам дивити ся на цю однаковість? Чи так, що мов захід позичав ті сюжети з Індії? Щоб усі, дак того гуртом сказати вже ж ніяк не можна, бо деякі східні й західні оповідання можуть бути близькі через те, що вони — спільні первісні міти. а другі — через те, що психологічні закони скрізь однакові для всіх людей, котрі живуть в однакових умовах. Та будь що будь, про літературну обміну та позичку теж можна погадати: адже й Соломон мав зносини з Офіром, адже й Фенікійці були посередниками між Індією та Заходом. Лібрехт, спорячись проти Бенфея (Jahrb. f. rom. u. engl. Liter. III, 2, p. 82) зовсім спокійно запевнює, що індійські казки відомі були в Греції в половині VI-го віку перед Христом: навіть і Бенфей згоджуєть ся, що тема Петронієвої „Евеської Матрони“ могла прийти до Євро-

людської мудрости і людського божевілля додавали до своїх власних вигадок повістки та байки індійського, грецького й римського роду. Наприклад в Талмуді ми читаємо, що нечестиві Содомляне мали ліжка особливого розбору задля тих втомлених подорожніх, що заходили до міста і просились переночувати; як-що гість був довший проти постелі, то йому обрубували ноги рівно з довжиною ліжка, а дуже коротких розтягали до потрібної довжини. Тут ми маємо перед собою стару грецьку легенду про Прокруста, розбійника з Аттики: він, кажуть, поводив ся с подорожніми отаким-о способом. Деякі сліди тої самої казки ми, здається, добачаємо в оповіданню про одну пригоду с Кур-

пи дуже зарані (Pantsch. I, 460). Веселовський на те питаєть ся: „Коли Бенфей згоджуєть ся на такий ранній перехід згаданої новелли, дак чому ж не признає того самого й для других повістей, вилічених Лібрехтом?“ (А Веселовскій, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ. СПТ. 1872, ст. 5). Тільки ж у всіх тих учених, а тим паче в Клоустона, єсть одно слабе місце: вони хтять скрізь добачати грецьку позикку з Індії, а забувають, що справа могла одбуватись і на відворот, себ то Індія могла позичати з Греції, принаймні леред Р. Хр. От що каже Вебер (A. Weber, Indische Beiträge zur Gesch. der Aussprache des Griechischen. Monatsber. d. kön. preuss Akad. der Wiss. zu Berlin. 1871. Dez. ст. 613—614): „Через Александрів походи Греки на довго зблизили ся з Індією. Грецькі князі більш як два століття панували в північно-західніх краях Індії, навіть аж до глибокого заходу Індії; грецькі послы посилали ся до дворів індійських царів, грецькі купці грецьке скуство і наука увіходили в індійське житє по части з Пенджабу, по части з Александрії. Звідси — великий грецький вплив на Індію в монетнім ділі, в будівництві, в драматичнім скустві, в астрономічно-астрологічних науках і в духовій області (напр. що до західніх оповідань, байок, приповістей, мітів). Звісно, так само й Індія впливала на Греків та на всю Европу. Тільки ж до Христа переважав західній вплив на Індію, а після Христа — навпаки, індійський вплив на захід. Багато-такого, що прийшло в Індію з заходу, потім вертало назад, тілки в змінєнім убранку.“ А. К.

оглу, поетом-розбишакою турецької Персії (в Ходзьковій „Popular poetry of Persia“³⁷), де князівна Нігара, дочка турецького султана, каже жартом до свого коханого-розбійника, що перебравшись за пілігрима добувсь до гарема: „Я принесу тобі одну з батькових одеж; коли вона буде на тебе коротка, я обрубая тобі ноги в поровень з одежею, а коли буде довга то повганяю тобі в кожну п'яту цвях, щоб ти повисшав“. Кур-оглу на те одмовляє, що поводячись із ним таким способом вона вчинить так, як Абу-Горейра; очевидно, він натякає на якийсь арабський переказ, що скидаєть ся на Прокрустів³⁸). — Другий грецький переказ

³⁷) Ось точний заголовок книжки: Specimens of the popular poetry of Persia, as found in the adventures and improvisations of Kurroglu, the bandit - minstrel of Northern Persia, and in the songs of the people inhabiting the shores of the Caspian sea. Orally collected and translated with philol. and histor. notes by Alexander Chodzko. London 1842. Є переклади французький та німецький. Першого не маю зараз під руками, а другий зветь ся: Die Abentheuer und Gesänge Kōrroghlu, des Räubers und Dichters. Ein persischer Volksroman. Aus dem Engl. übersetzt von O. L. Wolff. Jena 1843. А. К.

³⁸) Абу-Горейра — „котячий батько“. Це була „коня“, то б то прізвище одного з найбільш дорогих учеників Мохамедових. Його такечки прозвав Мохаммед через те, що він якось-то ніс на своїй руці кицьку. Він — джерело всяких переказів за Пророка. Тільки ж той Абу-Горейра, про якого згадує Кур-оглу („Кур-оглу“ — „син сліпого“, бо його батько був сліпець), що він ніби мав однакові звичайі з аттицьким розбишакою, мусить бути зовсім інча людина. Оповіданне, на яке натякає Кур-оглу, десь певне тепер позабуло ся, так само як казка про двох жінок, що на неї натякає лихий дух, виволонений арабським рибалкою с тієї мідної посудини, куди його захвав Соломон. Той дух прохав: „Не зроби во мною так, як Омама з Атікою“. Кв. — Тут Клоустон помиляєть ся. Одно, що Омама та Атіка — не жінки, а чоловіки; друге, що казка про них зовсім не забула ся, — їйї можна любісінько прочитати в Ленових (Lane) увагах до англійського перекладу „1001 ночі“, а саме — в увагах до першої казки. А. К.

являєть ся в Талмуді ніби цїтата з книги Яшара: „Нафтали (снн Яковів) був такий легесенький, що міг ступати по житніх колосках і не толочити їх“. Це ж „прудка Камілла“, тільки в жидівському лапсердаці! Далі приклад на те, що рабіни добре були обзнайомлені з класічним письменством, ми бачимо в одній з нечисленних талмудських сентенцій: „Доки кохане сильне, то обом (себ то чоловікови й жінці) доволі буде місця і на одній-однісінькій лавці; а потім їм інод' стає тісно навіть на шісдесятюх ліктях“. Здаєть ся, що це йде з Атенеєвого анекдоту (Athenaeus, XII): Пітон (Python) Бізантійський був дуже товста людина. Одного разу він сказав до горожан, вмовляючи їх помирити ся після якоїсь політичної сварки: „Панове! Ви бачите, який з мене черевань Отже дома є в мене жінка, що ще гладша за мене. І ото, доки ми в лагоді проміждо собою, ми можемо сидіти поруч на малесенькому стільцеві, а як посваримо ся, то кажу вам, що в цілій господі нам тісно.“

Славнозвісний перський поет Гафіз, здаєть ся, теж добре був знайомий з класічним грецьким та римським письменством. Стобей (Flor. 36, 19) повідає нам, що Зенон сказав до одного парубка, більш охочого балакати ніж слухати: „Гей, хлопче, природа дала нам язик тільки один, а вух пару, щоб ми могли слухати двічі стільки, скільки говоримо.“ Те реченнє Гафіз переказує ось як:

Ушей природа нам дала аж пару,
А рот — один-однісінький в людини.

Видима річ: із того, що ми чуєм,
Тра переказувать не більш од половини.³⁹⁾

Про родовід європейської лицарської поезії багацько їй сильно спорили ся англійські письменники минулого століття, та їй досі ця справа не вияснила ся гавазд. Персі (Percy) змагав ся, що лицарський дух жив серед північних народів задовго ще перед тим, як заступала ся феодальна система або запровадило ся лицарство мов правильний орден, та казав, що лицарські вимисли позавожено з півночі через скальдів, які певне йшли з Ролловим (Rollo) військом в Нормандію Уортон (Warton) навпаки доводив, що романтичний вимисл занесли до Європи Сарацени, що сіли в Іспанії в осьмому віці; ще ж він доводив, що хоч би ми їй допустили готську теорію, то однаково самі Готи прийшли зо Сходу, себ то виходить найпевнінше, що йїхні вимисли родом з Азії ж таки. Єсть багато підстав схилити ся

³⁹⁾ Я зовсім таки не вірю Клоустонові, щоб Гафіз не то „добре“, ба навіть аби-як знав грецьке і латинське письменство. Гафізів біограф Довлет-шаг був би неодмінно обома руками означив у постовій жителісі такий незвичайний, рідкий випадок, бо людей, котрі знали б класичну літературу, було на сході раз-у-раз обмаль, а тим наче за часів Тимура. Ще найкрасне відома була на мусульманськім сході (я сирійських перекладів) філософія грецька, тільки ж Гафіз йїї знав дуже погано. В однім місці, вихваляючи йїно, він каже, що воно живе в боці „наче Платон“: Гафіз так добре знав греччину, що переплутав Платона з Діогеном! До того ж Гафізове реченне про рот та вуха не ідентичне з Зеноновим. А в тім хоч би воно було й ідентичне, джк хіба не могло прийти Гафізови в голову смь собію? Адже приєднав у всіх народів однаковінькі, хоч самостійні. Нарешті додаю, що міні памятаєть ся, ніби ота загадка апофегма стрічаєть ся десь по індійських збірках та і в Саадія, а той міг чути йїї од Хрестоносців.

А. К.

до обох теорій. Чимало уступів у лицарських європейських романах, а надто ті, де описується хоробрість витязів у бою, занадто скидають ся на повість про подвиги славного Бедуїна, поета-витязя Антара⁴⁰). В романі про Вітта Уорікського (*Guy of Warwick*) сер Геральд (*sig Hergaud*), один з Віттових товаришів, сидить в полоні у короля, що счинив був війну тай не мав на ній щастя, а нарешті ще й облягли його ворсги в його столиці. Лучається якось, що один з королівських прислужників підслухує, як полоняник нарікає на долю, тай довідується ся, що то славний Геральд, витязь-помічник християнству. Він зараз доносить королеви, як зветь ся його вязень та хто він такий. Король миттю посилає за Геральдом і прохає, щоб він допоміг йому своїм мечем тай обіцює йому за те волю і великі подарунки. Геральд пристає на те і од разу повертає своєю непереможною хоробрістю всі діла на користь королеви. Достоту така сама подія відбувається ся в арабській повісті „Антар“. Герой

⁴⁰) Од що каже про той арабський роман Коссен де Персеваль (*Caussin de Perceval*): „Різноманітний та елегантний стиль, який часом переходить на щось дуже високе, і характери змальовані з силою та твердо витримані — роблять роман про Антара дуже замітним. Його можна назвати арабською Іліадою“. — Додам, що Коссен де Персеваль видав „*Extraits du Roman d'Antar*“ (по-арабськи) в Парижі 1841-ого р., а потім подав зміст твору в своїм дорогоцінним „*Essai sur l'histoire des Arabes*“ (Париж 1847, т. II). Я подаючи Антарову життись у „Правді“ 1890 го р. (падолист) користував ся найбільше Коссен-де-Персевалем. Англійський переклад „*Antar, a Bedoueen Romance*, transl. by Tarrick Hamilton“, Лонд. 1820, 4 тт. Німецький віршований переклад (уриwkів) разом с текстом подав Рюккерт в перших роках „*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*“.

А. К.

достає ся в полон до Монзира, царя Гірського (Hira). Монзир за щось був угнівив свого старшого володаря, царя перського Новшірвана, — то той, щоб покарати його, вислав проти нього військо під начальством славного войовника Хосревана. Царя Гіри побито в найпершій такий бою. Тоді він серед такої скрути згадує про свого благородного бранця Антара, прикликає його до себе і прохає, щоб у-завтра він повів його війська проти Персів. Антар згоджується ся, виступає з військом, виходить бити ся один на один з витязем Хосреваном, вбиває його та й одганяє Персів, вчинивши серед них велику різанину⁴¹⁾. В романі про сера Бевіса з Гемптону (Bewis of Hampton) повідаєть ся, що Бевіс, як було йому тільки сім год, звалив своєю палицею двох дужих чоловіків; а як був з нього ще хлопець, він убив шістдесят сараценських лицарів⁴²⁾. А вже ж бедуїнський

⁴¹⁾ На превеликий жаль ті порівняння і паралелі, які тут робить Клоустон, нічого не доводять, бо вони дуже загальні. Справді-бо той випадок, що обложеного царя рятує витязь вязень, трапляєть ся геть по всіх епопеях, у всіх народів. Клоустон хоче бачити тут позичку з арабщини, а другі вчені схотять (та вже й схотіли) побачити тут перщину або й монгольщину! Вони можуть завважити теж, що хто його зна, чи зовсім таки буде оригінальний і сам роман про Антара? Хто його зна, може там теж єсть позичка з перського?! Я радю нашим русько-українським читачам, перед тим як вони схотять обробляти отсею зазначену од Клоустона тему, то щоб вони спершу добре познайомили ся з літературою вислідів над великоруським епосом; тоді вони зрозуміють, яким треба бути обережним, роблячи всякі отакі паралелі. Одсиля до праць Стасова, Веселовського, Всеволода Міллера, Халанського, Потаніна, Данкевича, Жданова і др. А. К.

⁴²⁾ І сю тему (про малолітнього героя) обробили гаразд згадані російські вчені, та ще й поробили між інчим паралелі українські. Всі ті паралелі куди ближші, ніж Клоустонові. А. К.

герой Антар теж дав доказ чималої одваги за дитинячих літ: як було йому тільки десять год, він убив вовка, що порозганяв його череду, та приніс у кошику до дому голову й кіхті тієї звірюки і показав матери як свідоцтво про свою сміливість. Сей одважний подвиг можна прирівняти до того, що зробив Давид цар жидівський будши ще хлопцем - пастушком. „Твій раб, — казав він до Саула, — бувало сгері вівці свого батька, коли часом приходили і лев і ведмідь. Вихопить було звір із череди ягнятко, а я нажену його тай видеру здобич з його пащі; тоді він обертаєть ся проти мене, а я знов хапаю його за бороду, грюкаю по нім палицею тай убиваю. О так твій раб побивав і лева і ведмідя; а сей необрізаний Філістимлянин має бути наче один із них“ (1 Самуїл XVII, 34—36)¹⁾.

¹⁾ Сей самий мотив приложено в звіснім християнським апокріфі „Завѣты 12-ти патріарховъ“ до Юди сина Якова, котрий каже про себе „І дав міні Господь ласку свою у всіх моїх ділах на полі і дома. Знай, що я доганяв ланю ловив йїї і готовив обід для батька свого. Серни доганяв я, ловив і освоював і льва вбив та видер кізла з зубів его. Медведя вхопивши за ноги кинув я з берега, і всякого звіря, що обертав ся на мене, розривав я як пса. Дикого кабана гнав я і догнавши вбивав. Рись в Хевроні скочив на мене, та я зловивши его за хребет (по церковному імъ за опаш') кинув ним і розбив его. Вола дикого, що спасав ниву, хопив я за роги і обернув довкола, а роздразнивши кинув его на землю і вбив“. (Рукописна Крехівська Палей, стор. 308). Се оповіданне находить ся тільки в повній редакції апокріфа (вона напечатана вся по рукопису Палейі московської Синодальної бібліотеки з р. 1477 в книзі Н. С. Тихонравова „Памятники отреченной русской литературы“ I, 146—232 і по рукопису Крехівської Палейі буде напечатана в мойому виданню „Старозавітні апокріфи“, котре друкує ся кштом Наукового тов. ім. Шевченка. Коротку редакцію завіта Юдиного напечатав И. П. Порфирьевъ, Апокріфическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой бібліотеки, 172—176 та там сего оповідання нема. I. Ф.

В бою сера Вітта (Гюі) з данським героєм Кольбрандом є випадки аналогічні до деяких Антарових бійок сам-на сам „с тими ворогами, котрі варті його меча“ Кольбранд був метнув три дротики на Гюі; два перші не влучили, а третій пробив щит Гюі, пролетів попід його пахвою і поніс ся ще пару гонів, доки впав на землю. Вдарив Вітта своїм мечем, — не вцілив у нього та перерубав коня на дві половині Нарешті й Гюі врубав Кольбранда по шні, одтяв йому голову з плечей і ввігнав на пів ступня в землю. Сер Бевіс розправив ся з одним міщанином от так: „Він ударив того міщанина мечем меч пробив шолома й панциря; як слій і людину і коняку потрощено аж до землі“. Король Артур як ударив важким мечем по плечу одного велитня, що був заввишки п'ятнадцять ступнів, то переполовинив його саме по середині тай так точно, що обидві половини повисли на коняці і вона носила його таким чином геть по всім полі на жах Сараценам Сер Гюі перерубав сера Гунтера од маківки шолома аж до сідла. В романі про Аптара герої одбиває чотири стріли, які був кинув на нього грецький витязь; а як той метнув на нього булаву, дак він спіймав їїїї тай одкинув назад с такою дужкою, що вибив грецького лицаря з сідла на дванадцять ступнів, розбив йому ребра і переламав хребет⁴⁴⁾. В другім герцю він побиває хороб-

⁴⁴⁾ Наш народ оповідає про славного опришка Довбуша так само, що коли до него стріляли з карабінів, то він ловив у повітрі кулі і кидаючи їх на вояків побивав їх тими кулями. Див. Жите і Слово IV, 187.

рого супротивника своїм непереможним мечем Дамієм⁴⁵), мечем, що його можна прирівняти до Морґлея, Екскалібора, Дюрандаля, Бальмунґа, Грама, Хрїзаора і інших уславлених в європейському романі; дак отим мечем Антар розколює ворога разом з його конем на дві половині, з голови аж до землі, так що вони розпадають ся на дві частці

В II. части романа про Мерліна⁴⁶) король Артур здобуває свій славнозвісний меч Екскалібор от яким способом: коло церковних дверей викрили чудесний камінь, в каміні був міцно застромлений меч, а на його ручці вирізано слова:

Ich am y-hote Excalibore;
Unto a king fair treasure.
(On Inglis is this writing):
Kerve steel, and yren, and al thing —

себ то „Я зву ся Екскалібор, з мене буде гарний скарб для якого-небудь короля (По-англійськи сей напис): ріж (мною) крицю, залізо і геть усе“

І ото була така постанова: хто зможе витягти того меча з каменя, той зараз має стати за володаря всієї Британії Чимало дужих і сміливих лицарів пробували витягти меч, та

⁴⁵) Клоустон трохи далі перекладає его назву „покоряючий“, та се не точно, бо „Dhami“ значить „кривдячий“, — так витолковує се слово відомий арабський лексикограф Фірузабадій у своїм „Камус“-і. А. К.

⁴⁶) Російською мовою є про Мерліна розвідка акад. Веселовського, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврабѣ и западныя легенды о Морольфѣ и Мерлинѣ. СПб. 1872. А. К.

все дарма Нарешті прийшов якомсь Артур. Саме тоді йому треба було доброго меча; отож він узяв тай висмикнув отого, котрий був у камені, тай зовсім легко Здаєть ся, що сей случай прикладено сюди з Вольсунґової (Норвежської) казки. „Вольсунґи“, каже др Дезент (Dasent), „виводили свій рід як і другі герої, од Одіна, діда богів і людей Од нього пішов Сігі, од нього ж і Вольсунґ. По самій середині його палати ріс дуб, що високим своїм стовбуром проходив крізь стелю, а гилля його високо та далеко розкидалось над покрівлю по чистому повітрю. Одної дуже великої празникової днини, як Сіґні (Signy), Вольсунґова дочка. ішла заміж за Сіґґейра (Siggeir) короля Готланді, увійшов до тієї палати якийсь одноокий гість Він був босий, штани його були сплетені з льону, на ньому напнутий був великий смугастий плащ, а на голові широкий капелюх іс пірем В руці він ніс великого меча тай одним махом увігнав його в дубовий стовбур аж по ручку. Далі каже: „Хто з вас із цілого товариства зможе вистромити меч звідси, той нехай і носить його: я тому чоловікови дарую цього меча, а вже ж ніхто не скаже, щоб де бачив щось краще.“ Це проказавши він вийшов собі з палати і вже більше не бачили його. Багато людей заходжувалось коло меча, бо то справді була дорога річ, та ніхто навіть не поворухнув його. Спробував свою силу і Сіґмунд, найкращий і найхоробріший із синів Вольсунґових, аж гульк! тая зброя

як стій сама собою подала ся. О то ж був преславний меч Грам⁴⁷⁾.

Дуже цікаво, щоб не сказати більше, знайти в Талмуді доволі схожу легенду про те, яким способом Мусій, жидівський праводавець, придбав собі свій славетний жезл (патерицю), той самий жезл, що ним він переділив води Червоного моря, а в пустині Ханаанській ударивши ним по скелі виточив звідти джерело чистої води Як на раббінські оповідання, то сей жезл сотворив Бог шестого дня при сотворенню світа тай дав Адамови в раю Адам своїм заповітом покинув жезл Енохови, той оддав його Ісаакови та Якову При помочи отого жезла Яков перейшов Йордан і привіз його з собою в Єгипет Вмираючи він покинув його Йосипови, а як помер той, дак жезл забрано вкупі з другими його манатками до фараонової скарбони. Єтро (Jethro), один із царських ворожбитів, якось пізнав його таємну силу: тим то покидаючи єгипетський двір, щоб оселити ся в стороні Мадіамській, він узяв жезл із собою тай посадовив у своїм саду. Там ніхто не міг наблизити ся до нього, аж доки не прийшов туди Мусій, що втікав убивши на-

⁴⁷⁾ Dasent, Popular tales from the Norse Introd. pp. LXI, LXII. В „saga of Gisli, the Outlaw“ ми читаємо про другий славнозвісний меч, що розбивав геть усе на що падав, чи то було залізо, чи хоч яка друга річ. Його вістрє не бояло ся й чарів, бо викували його карлики. А звав ся він на імя „сіра сталь“. Див англ переклад дра Дасаента. Найновіший переклад ісландської редакції заги про Вольсунгів Кербера має епізод з Грамом на стор. 142—143, гл. Kuchler Carl, Nordische Heldensagen, aus dem Altisländischen übersetzt und bearbeitet. Bremen 1892. В передмові до перекладу сеї заги на стор. 135—136 подано богату літературу, що відносить ся до неї. А. К.

хабного Єгиптянина; прочитавши чарівні слова на жезлі він легко вистромив його з землі.⁴⁸⁾

Герой лицарського роману завжди володіє дивним конем та мечем, проти яких ніщо не встоїть. Ростем, стародавній перський герой, мав коня на імення Рехш (. блискавка⁴⁹⁾); він з ним, так само як це буває в європейських героїв, часто балакав нишком⁴⁹⁾. Кнь Ресалу, Пенджабського героя, остерігав його підчас небезпеки не доторкатись до нього бичем або острогами Антарів кінь Ебжер був „темної масти, красивий, кремезний, найславнішої арабської породи; копита його шискі, рівні, мов бита мідь; вуха його наче стрілочка; як іржав, то здавалося, ніби хоче щось сказати“.⁵⁰⁾ Антарів меч Дамій (Dhami-унокоряючий) був викутий з громової стріли, що впала якось із неба і вбила верблюда. Як уже викував коваль

⁴⁸⁾ Дак не вже отсе Талмудове оповідання та висше згадані лицарські мають спільну генеалогію?! А. К.

⁴⁹⁾ Треба додати, що відносини Ростемові до Рехша багато живіші і наївніші, ніж Антарові до Ебжера. Див. напр. у Шаг-наме „Сім пригод Ростемових“. (Мій український переклад, що друкується в „Житю і Слові“, ще не дійшов до цього місця, тим-то я покликаюся на французський переклад Моля, вид 1876 р.). Як убив Рехш лева, а Ростем спав, то прокинувшись він сварився на Рехша тай казав що краще було б збудити його, а не бити ся самому (Mohl, I, 405). Другим разом лягаючи спати Ростем наказав Рехшеви: „Диви, ніс-кш не заводь ся! Коли прийде ворог, то біжи до мене, а сам не бий ся ані в дівом, ані з левом!“ (Mohl I. 408). Рехш так був і зробив: як прибїг змії, то він збудив витязя. На біду змії раптом сховався. Ростем розсердився на коня, на що він будить його марне і заборонив робити так у друге. То як прилетів змії янову, дак Рехш уже не хотів будити пана а втік (Mohl I, 410). А. К.

⁵⁰⁾ Се повідає сам Антар у своїй моаллаці, див. мій переклад у „Правді“ 1891 р. Коли казати про живі стосунки витязя з його конем, то можна згадати тії приклади, які свого

із стріли меч, з наказу найстаршого в роді, то прийшов до нього той старший, узяв меча в руку тай спитав ся: „А яке ж імя дав ти йому?“ Коваль одказав:

Гей, гострий меч отсей! кажу, що гострий!

Чи чуєш, сину з племени Галіба?

Та от біда: чи знайдець ся рубака,

Щоб міг орудувать таким мечем?!

Тоді старшина потруснув мечем декільки разів тай вимовив: „Ну, що до рубаки, то й з мене добрий рубака“, і одсік ковалеви голову. Сей меч переходив од батька до сина, аж доки остатній його хазяїн не прикликав до себе, вже лежачи на смертній постелі, свого наймолодшого сина тай сказав: „Візьми тай сховай меча потайки в землю, щоб зажерливий лютий старший брат не забрав його собі разом із другою спадщиною.“ Парубок так і вчинив: переховав меча десь у пустці; тільки ж як помер батько, то старший син став нахваляти ся, що вбє молодшого, коли він не оддасть меча йому. Пішли вони в-двох до того місця, та парубок уже не міг одшукати схованки. Старший брат витяг свій меч і був би неодмінно вбив молодшого, як би не нагодив ся тут Антар. Розпитавши, чого вони спорять ся, він напав на тирана й вбив його, а парубкови

часу наводив Стасов в поезії тюркських кочовників, намагаючись вивести російські біліни з тюркського епосу, так само як Клоустон робить се для виводу лицарської поезії з арабщини. Праця Стасова друкувала ся в „Вѣстникъ Европы“ 1868, та згадані паралелі можна прочитати в доступній праці В.с. Міллера „Екскурсы въ область русскаго эпоса“, Москва 1892, ст. 218 і далі.

А. К.

сказав іти до дому. Потім zostавшись сам він почав бавити ся піском, коли несподівано натрапив на якийсь камінь. Одсунув він його тай зирк! лежить там меч Дамій, якого даремне шукав парубок.

Бойі один на один, поединки між витязями двох ворожих військ мало того, що одбувають ся в повістях азійських і в європейських раз-у-раз, але навіть здаєть ся, що то справді був такий звичайний спосіб воювати ся з найдавніших часів. Історичні біблійні книги дають на те чимало прикладів. Бії Давида з Голяоом (1 Сам. XVII, 38—51), то один памятний приклад, а бії людей Абнерових з людьми Йоавовими, то буде другий. В романі про Антара такі бойі трапляють ся дуже часто, при чому супротивники незмінно промовляють один до одного з горда та з висока.⁵¹⁾ Виходячи проти грецького витязя Антар гукає: „Я звалю підпори Греччини з їхніх підвалин! Я зрубаю голову Бадрамутову моєю шаблею. Я з роду Абсів, одважний лев у печері!“⁵²⁾ Таким самим тоном хвалить ся один герой „Шаг-наме“, себ то „Книги царів“, яку зложив Фірдовсії, Гомер Іранський⁵³⁾:

⁵¹⁾ В великоруських билінах є дуже цікавий термін для богатира: „нахвальчикъ“. Так зветь ся всякий незнайомий, новоприбулий витязь, звичайно й ворожий до того. Таким способом биліни роблять з витязівського нахвалання якийсь неодмінний закон. А. К.

⁵²⁾ Про боротьбу Антарову с сим витязем, що „величезним деревом здавав ся“, див. у його моаллаці („Антарова моаллака“, Правда 1891, мій переклад). А. К.

⁵³⁾ „Шаг-наме або книга царів іранських Абуль Касима Фірдовсія Туєського“ друкуєть ся тепер у „Житю і Сло-

„Я звусь Геджір, хоробрий воєвода.
Тобі зітну я голову з плечей,
Зашлю їйї володарю над світом,
А тулуб дам шулікам на поталу.“⁵⁴⁾

А Давид казав до Голіяоа: „Ходи до мене, я оддам твоє тіло на поталу штаству небесному та звірю польовому“.

З того дрібного опису, який подано в Антаровім романі про зброю та боєві знадоби, здавалось би, що лицарство в цілій його суті було вже інституцією на Сході задовго перед тим, як воно впорядкувалося в Європі. Про перського сатрапа, якого зустрів і вбив Антар, кажесть ся, що він був закутій в цілу сорочку з панцирних каблучок „Давидового виробу“⁵⁵⁾, на ньому був шолом с пірєм, а збро-

ві“ а заразом і окремою відбиткою (переклад мій). Вступну статтю про автора та про „Шаг-наме“ можна вже прочитати в „Ж. Ст.“ 1893, кн. 2. А. К.

⁵⁴⁾ Так я переложив сю промову з перського первопису (вид. Вуллєрса I, ст. 449, в. 255—256). Французький переклад Моля (Mohl, вид. 1876 року, т. II, ст. 72) такий самий, як у мене. А в Клоустона щось поплутано: мабуть він і не дивився в перський текст, а взяв собі вільну переробку Аткинсонову. Не завадить знати, що свою чваньковиту промову Геджір сказав на відповідь інше самохвальнійшим словам Сограбовим: той кидаючись на Геджіра гукав: „Як ти звеш ся? Якого ти роду? Скажи, бо вже твоїй неньці треба плакати за тобою!“ А. К.

⁵⁵⁾ В уславленій поемі „Борда“, себ то „Поемі про плац Мохаммедів“, яку зложив Кааб син Зогеїрів і виголосив перед Мохаммедом у Медіні на 9-й рік Гіжри (629—630 по Хр.) по завойованню Мекки, названо ратників з Корейшового племені „героями з орлячим носом; їх одежа в бою — сорочки виткані Давидом, ясні та широкі, обплутані кільцями мов би огудиною з порослі „Кафа“, міцно спрядені до купи“, себ то панцирі. Арабський пореказ повідає, що жидівського царя Давида вивчив сам Бог виробляти мудрі панцирі. Клоуст. — Поему Кааба бен Зогеїра „Борда“ видав арабською та латинською мовою Георг Летте 1748, потім Г. Фрейтаг у Бонні 1812.

єю його був меч, булава, щит і т. і., зовсім ніби в європейських лицарів! Так само й тип бродячих лицарів не можна сказати щоб був невідомий азіатському витязюванню. Східні історики згадують про перського лицаря прізвищем Резмхаг („Шукай-бій“, „Війнолюб“), та про двох арабських бродячих славних лицарів: один звав ся Абу-Мохаммед ель-Батталь, блукав по всіх усядах шукаючи пригод та караючи насильство й кривди і був убитий 738-го року (121-го р. Гіжри), другий був правнуком халіфа Алія⁵⁶), прозивав ся Джаафар ес-Садик, визначав ся своєю благочестивістю та широким знанням, так само як і воєнними подвигами і помер за панування ель-Мансура 764-го року (147-го р. по Гіжрі).

Антар часто визволяє дівчат з біди або з неволі. Йїхав він раз до Мекки, а з ним його зведений брат Шібуб, і почувли вони серед нічної тиші жіночий голос, що гвалтував очеви-

Критичне видання тексту і дословний німецький переклад зладив Ральфс а видав по его смерти Бернауер, гл. C. Ralfs, Die Burda, ein Lobgedicht auf Mohammad von Al-Busiri, neu herausgegeben im arabischen Text mit metrischer persischer und türkischer Übersetzung, ins Deutsche übertragen und mit Anmerkungen versehen. Bevorwortet von Dr. Walter Behrnauer. Wien 1860.

А. К.

⁵⁶) У Клоустона стоїть „Абу-Бекра“ (ст. 48 англ. вид.) тільки ж це була б така дивовижна й курйозна помилка, що я на неї дивлюсь не інакше, як на lapsus calami. Джаафарес-Садик дуже значна особа в релігійнім житю мусульманського світа: од нього пішла шіїтська секта Ісмаїтів, яку під 864-й рік зреформував Абдаллаг ібн-Меймун на новітній лад і з якої потім повиходили Кармати, Асасіни, Друзі і другі страшні вороги мусульманської громади. Докладну історію ісмаїлітської секти я виложив сього (1895) року на засіданнях Вос-точної комісії Моск. Імпер. Археол. Общ.; незабаром вона має друкувати ся в „Трудах“ того вченого товариства. А. К.

5*

дячки проти якоїсь великої напасти. Антар попустив вузду коневі і поскакав на голос. Він здибав панію, котра оповістила йому, що вона з благородного племені Кінда; її чоловік — Асхат, син Обедів. На їх сторону прийшов голод, вони перекочували своєю сімєю в сторону Харісову, де намірялись осісти, бо в них була там дочка оддана заміж. Несподівано напав на них один їздець пустельний, Содем син Сельхевів, з 40 грабіжними Арабами; її трьох синів убито, чоловіка поранено, а її разом з трьома дочками зайнято в полон. Тепер розбійники ладналися везти їх до гір Тавейле, щоб там оселити як невольників. Покинувши жіноцтво на догляд братови, Антар хапає свого списа і йде шукати Содема та його товаришів, коли бачить, що вони самі простують проти нього. Декільки разів одразу кидають ся на витязя, та він їх усіх одбиває і нарешті береть ся проти Содема; вдарив він його в груди своїм загостреним Дамієм — отаман падає мертвий до долу і топить ся в своїй крові. Три дівчини та мати оточають свого визволителя, цілують йому руки та дякують, що він їх одрятував од безчестя. Тільки ж Антар бажаючи, щоб панни позапинали ся, перев'язує рани старому шейхови і сідає самотою, щоб одпочити після боїв. Шейх, щоб оддячитись Антарови за те добро, яке він учинив його сім'ям, оддає йому на вибір котрусь із дочок, але герой ввічливо одхплює честь і каже до дівчат: „Коли б моє серце було моє, то я б нічого не бажав як

вас. Та воно кохає когось, хто його держить на муках і не подає надії ані слівцем, ані ділом.“⁵⁷⁾ Ніколи європейський лицар не „служив жінкам“ краще, ніж отсей бедуїнський герой: визволивши племя Мазінове і довідавшись, що Усек та його підручники грабують жіноцтво, він ринув із своїми вояками на страхополохів і порозганяв їх в усі боки. „Могутній був кожен його вчинок, загибель спустила ся на них.“ Відома річ⁵⁸⁾, що європейське лицарство багато позичило в лицарства арабського; багато сцен і подій з „Антара“ і з других арабських повістей переписувало ся в подібних творах ранніх іспанських авторів, що засвоювали їх од своїх завойовників. Таким способом ми маємо право дивити ся на „Антара“ як на первообраз європейських лицарських повістей⁵⁹⁾.

Але ми далеко одбили ся. Вернімо знов до питання, звідки беруть ся та як розповсюднують ся народні казки. Ральстон добре завважив, що в найнижших верствах вигадки, себ то поміж анекдотами та жартами, рідко можна зустріти щось нове, незнайоме. Ті самі жарти, які веселять російського або норвезь-

⁵⁷⁾ Антар натякає на Аблю, свою двоюродну сестру. А. К.

⁵⁸⁾ У Клоустона стоить: it is certain. Я б сказав: it is probable. Воно правда, колись європейські вчені дуже вірили в те, що європейська лицарська поезія складала ся під впливом арабської. Ся гадка знайшла між інчим собі вираз у популяризованій книжці Дрепера „Історія розумного розвитку Європи“. Тільки-ж найновіші дослідники трубадурської поезії зовсім відмагають ся од арабського впливу. А. К.

⁵⁹⁾ Щоб зазнайти ся з романом про Антара, диви примітку до кінця сеї вступної статті. А. К.

кого мужика, ті самі добре відомі виноробам французьким та іспанським та селянам італійським; їх добре знає нашів фермер, нашів-рибалка з Аргільшайру (Argyllshire), бродячий Араб, розпещений Перс, мирний Індієць, хитросний Китаєць. Нпр візьмімо звісний англійський анекдот про Ірландця, що сидів у каварні та заглядав через плече одному панови в лист саме тоді, як той писав Панок прикінчив лист такими словами: „Я б іще мав багато чого Вам написати, та один Ірландець, що йому сорому не має, читає кожде слово, яке я пишу“. То Ірландець скрикнув: „Йій же Богу, добродію, жаднісінького слівця не прочитав!“ Отсе саме, багато віків тому буде, оповідало ся в „Бегаристані“ перського поета Джамія⁵⁶⁾, а саме-іменно: Одна вчена людина писала лист до свого щирого приятеля, а з боку сидів якийсь налазливий чоловіга та поглядав кутиком ока на письмо Вчений написав: „Якби поруч мене не сидів якийсь продажний злодюга та не зазираєв міні в лист, то я б списав тобі геть усі свої секрети.“ Дак той ска-

⁵⁶⁾ Джамій помер буде тому більше-менше чотириста год. Се остатній помж великими поетами Ірана; далі поезія перська підупадає, тай у самого Джамія хіба половина творів оригінальна. Отой самий „Бегаристан“, себ то „Весняний садок“, є не що інче, як наслідування Саадієвого „Голістана“ (міій переклад у „Житю і Слові“ 1894, т. II). Німецькою мовою (разом с перським первописом) видано „Бегаристан“ у Відні 1846: „Der Frühlingsgarten von Mewlana Abdurrahman Dschami, aus d. Pers. übertragen von O. M. Freiherrn von Schlechta Wssehrd“ (ст. 152+156) Джамій був дуже плодучий поет і вчений. Я надрукував в „Енциклопедическомъ Словарѣ“, що видаєть ся в Петербурзі од Брокгауза та Ефрона, доводи довгу статтю про Джамія та про його твори, А. К.

зав: „Йій же Богу, паночку, я ані читав, ані навіть не дивив ся в твій лист!“ „Дурню! — гукнув другий, — то яким же способом можеш ти казати те, що кажеш тепер?“

Всі знають і другий жарт, що один докучливий парубок сидів коло стола напросто „вченого Джона Скотта“ тай считав ся: „Чи далеко од Скотта до скоту?“ а той одмовив: „Тільки через отсей-о стіл перейти.“⁵⁷⁾ Се саме трапляється в Гледуіновім „Persian Moonshoe“ та в усяких індійських збірках жартів. Прийшов один бідний поет до багатиря і усадовив ся так близенько поруч нього, що м сця проміждо ними зостало ся не більш як лікоть. Образившись багатир считав ся: „Яка різниця між тобою а ослом?“ А поет: „Один лікоть місця“ — каже.⁵⁸⁾

Добре відома приказочка про дурня, що одійв ніжку в курки, засмаженої панови на обід. Десь певне взято іїїї з Боккачієвого „Декамерона“, день VI. повість 4⁵⁹⁾ В англійській версії як накопались на дурня, що то він украв курячу ногу, то він зачав божити ся, що в курки була тільки одна-однісінька нога; а на доказ він повів пана до сажу, де чимало курей стояло на одній ніжці, як то во-

⁵⁷⁾ „A collection of Jests, Epigrams, Epitaphs“ etc. Edinburgh 1853.

⁵⁸⁾ В Індії термін „поет“ або „бідний поет“ евфемізм для „старця“ „жебрака“. Так запевнює Джемс Дармстетер, подаючи про поезію, правда, про новійшу афганських „думів“. (Chants populaires des Afghans, recueillis par J. Darmsteter. Paris 1890). А К.

⁵⁹⁾ Боккачів „Декамерон“ недавно видано в Москві російською мовою під доглядом акад. А. Веселовського. А. К.

ни часто роблять у погану погоду. Пан сполохнув їх: „Киш! киш!“ і кури як стій поставали на обох ногах. „От як би ви були кшикнули на вашу печену курку, то й вона б вам викинула другу ногу“, сказав дурень. У Боккачія мова йде про журавля; кухар оддав з нього ніжку своїй любці. Се саме повідаєть ся в *Tarlton, Neues out of Purgatorie*. (Звістки з чистилища) під заголовком: Казка про кухаря, чому він сидів у чистилищі з журавлиною ногою в роті⁶⁰).

Погляньмо на один із жартів „людини, що прозивала ся Сово-Дзеркалом“, *Howleglass* Англійська книжка про штуки *Howleglass'a* є ніщо інче, як переклад з німецької збірки про Тілля Ейленшпігеля⁶¹), зроблений більше-менче 1550-го року.

⁶⁰) В Великоросії і на Україні сей жарт прикладаєть ся до дурного пана-Німця та розумного лакея, тай не про курку, а про гуску. А. К.

⁶¹) *Eulenspiegel* або *Ulenspiegel* — німецький тип „штуркаря“, який зложив ся в Німеччині XIV-XV в.; до нього приліпилась ціла купа анекдотів як своїх німецьких, так і чужих, узятих із усяких книжок. Книжку про Уленшпігелеві пригоди надрукував Томас Мурнер в 1519 р., а потім вона багачко разів передруковувалась і доповнялась новими анекдотами. Ся збірка не раз перекладалась на чужі мови, при чому теж змінювалась та доповнювалась. Імя *Eulenspiegel* і його постать (сова *Eule* в одній руці, а дзеркало *Spiegel* у другій) зробили ся дуже популярні на всім заході; французька мова має звідси слова: *espègle, espèglerie*. Польський переклад: „*Fraszki nowe Sowizrzałowe*“ „*Sowizrzałowu*“ явив ся десь певне в кінці XVI в., а в усякім разі не пізніш од 1617-го року. Один цікавий примірник „*Sowizrzała krotofilnego i śmieszneho*“ є в бібліотеці Оссолінських: якесь дуже старе видання, та рік не зазначено. На російську мову збірку Тіля Уленшпігеля переложено 1792 і 1793 рр. під заголовком: „Похождения хитраго и забавнаго шута Совѣст-Драла большаго носа. Переведена съ польскаго, дополнена съ другихъ языковъ“. Див. у Д. Ровінського в його „Русскихъ народныхъ картинкахъ“, т. IV, ст.

Ми там читаємо оповідання про те, як Howleglass показував людям дивовижну звірюку, що в неї голова там, де мав би бути хвіст. Це саме є в Гледуіновім „Persian Moonshee“, де кажеть ся: Була в одного бідного чоловіка коняка Він якось-то припнув її в стайні так, щоб вона стояла задом до ясель, а далі заходив ся гукати на народ: „Приходьте, люде добрі, подивить ся на чудасію! У коняки хвіст там, де мала б бути голова!“ Позбігались люде з цілого міста, та чоловік пускав подивитись не інакше як за якийсь там грошик. Подивившись до стайні, кожен одходив мовчки. В німецькій збірці повідаєть ся от що: „Коли хто входив до стайні, не міг не сміяти ся, бо Уленшпігель дуже поважно прохав усіх, щоб вони попереказували про таку дивну дивовижку своїм знайомим та сусідам та щоб і ті приходили посміяти ся з прояви, а йому дали деякий заробіток Кожен обіцяв ся вволити його волю; кожен вернувши до дому радив своїм сусідам піти подивитись на велике диво“⁶²).

169, 352, 573. Не вважаючи на пізній рос. переклад Уленшпігель встиг уже зробити вплив і на великоруську народну творчість. Див. напр. Садовниковъ, Сказки и преданія Самарскаго края. № 32. Шутъ-Максимка, та брошюру Edm. Veskenstedt. Sztukaris, der Till Eulenspiegel der Littauer und Zamaiten und Schut Fomka, sein russisches Ebenbild (Липськ 1885). Про Уленшпігеля в загалі та про його вплив на українську драму подав Кузьмичевський дуже гарну статтю: „Старѣйшія русскія драматическія сцены“ (інтерлюді Гаваттовича), Кіевск. Старина 1885 ноябрь, ст 371—408. Критичне німецьке видання: I. M. Larpenberg, Dr. Thomas Murner's Ulenspiegel, Липськ 1854. А. К.

⁶²) Дивним дивом Клоустон шукає джерела сього анекдота не де, як у Персії а забуває, що те саме переказують

В „Аркі Армстронговім бенъкеті жартів“ (Archie Armstrong's Banquet of Jests) єсть анекдот, що давно вже доти блукав по Європі: Був собі одноокий чоловік. Поїхав він за ділом, а до жінки прийшов їїїї коханок. Стало ся так, що чоловік вернув до дому тай несподівано для закоханої пари увійшов до хати. Углядівши його жінка хоч і злякала ся, та

і Турки про Ходжу Насреддіна. Више на ст. 28, ми вже мали нагоду сказаати про нього пару слів; тепер знов, коли Клоустон переходить од повістей до анекдотів, варто сказаати про Ходжу трохи більше. Ходжа Наср-ед-дін уродив ся в Сіврії Гісар поблизу Ангори, а жив у початку XIV в. Так важе Біанкі (Bianchi). Та Турки роблять його штукарем у Тімура, що помер аж 1405 го року. Звичайна річ що ті жарти, які повідають ся про Ходжу, часто бувають старійші од нього, а другі — геть новійші. Я вже згадував на ст. 28, яка безліч печатних збірок є про жарти Ходжі Наср-ед-діна, та ще більше є рукописних; а що найчисленнійші анекдоти, се ті, котрі ходять не в збірках, а просто в народніх устах дак се само собою розумієть ся. Найпопулярнійша особа з Ходжі — в Туції да в Персії, тільки-ж і всі другі народи, які мають стосунки до Турків та Персів. знають і анекдоти про Ходжу: Вірмене, Грузини, Болгари, Серби, Румуни, Греки Італіянци. У нас на Україні ходить велика сила тих самих анекдотів, тільки без імени Ходжі Наср-ед-діна, а по prostu про якогось безіменного ксьондза, попа (Ходжа був духовна особа), цигана, жида. Литвина, іноді навіть про Сковороду. Декільки таких анекдотів були темою чудової розвідки незабутнього нашого етнографа Кузьмичевського: „Турецкі анекдоти въ украинской народной словесности“ (Кіевск. Ст. 1886, февр. март.) Тепер, коли д. Комар (з „Зорі“) та я (теж у „Зорі“) надрукуємо ту величезну колекцію українських анекдотів, яку зібрав Руданський (віршами), то матеріал для студій значно збільшить ся; нагадаємо ще й про ті анекдоти Руданського, які вже повидавано од О. Пчілки (в Київі) та дра Франка (в „Зорі“ 1886). Деякі анекдоти про Ходжу Наср-ед-діна переложив іще в минулім столітті батько рос. писателя К а н т е м і р а, Дмитрій в своїй Історії Османської держави (франц. пер. в Пар. 1743, німецьк. в Гамбурзі 1745). 1854 року в Смирні вийшов франц. переклад збірки жартів Ходжиних, Маллуфа (Nasif Mallouf); 1857-гор. видали в Триєсті W. v Camerloher und W. Prelog Meister Nasr-Eddin's Schwänke und Räuber und Richter. Aus dem türkischen Urtext übers. На підставі сеї збірочки Келер (R.

вскочила з місця, підбігла до чоловіка, затулила рукою те око, котре зряче, і сказала: „Міні приснило ся, чоловіче, що ти й на друге око бачиш добре, — а ну, скажи чи то правда?“ Тимчасом любчик її втік з хати. Се єсть в „Gesta Romanorum“, гол. CXXI. Є воно і в осьмім оповіданню, „Disciplinae

Köhler) написав цікаву статтю в Бенфеевім „Orient und Occident“, I, 431—448, 764. Найкрасні переклади — французькі, що поробив Декурдеманш (Desourdemanche, 1) Les plaisanteries de Nasr Eddin Khodja, Paris 1876; 2) Sottisier de Nasr Eddin Khodja, bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, Bruxelles 1878). На них опираєть ся згада~~на~~ стаття Кузьмичевського. В ній читач знайде широку бібліографію предмету. Треба тільки зазначити, що Кузьмичевський помиляв ся думаючи, що у Персів нема анекдотів про Ходжу: вони є, дивись напр. працю Всев. Миллера, Матеріали для изученія єврейско-татскаго языка, Петерб. 1892. Додатком до ст. Кузьмичевського буде замітка О. Л. в „Кіевс. стар.“ 1886, окт. „По поводу турецких анекдотовъ въ украинской народной словесности“. Хто з наших етнографів схоче робити далі те, що розпочав Кузьмичевський, той нехай неодмінно перегляне всі томи Тієлієвско~~го~~ „Сборника матеріаловъ для описанія племенъ и мѣстностей Кавказа“. Вже отсі слова були написані, як прийшла до мене остатня книжка „Кіевской Старини“ (1895, іюль і авг.), де на ст. 36 і далі я побачив статтю Сумцова про вчені розвідки підписані псевдонімом „Кузьмичевський“. Д. Сумцов проминув прекрасну і всім звісну розвідку покійникову: „Старѣйшія русскія драматическія сцены.“ Сумцов не вірить, щоб „турецкій Насреддинъ проникалъ въ Украину въ личномъ типическомъ видѣ“; як на його думку, то Насреддинові жарти перейшли до нас із заходу, значно вже змінені, а розповсюджувались через проповідників, бродячих черців і т. і. Всі отсі здогади Сумцова спочивають єдино на тім факті, що ніде в українських анекдотах нема власного імя Ходжі Насреддіна. На се ми можемо одвітати, що імя „Ходжа Насреддин“ дуже важке для нашої вимови, а друге — що й у Туреччині всі згадані анекдоти хочять часто без власного імя: часом турецький анекдот говорить по просту про якогось „Ходжу“ (те, що в нас „ксонда“ або „ліп“!), а часом навіть і про „Ходжу“ не згадує; ефенді Даерунян (лектор у Лазарівському Інституті східніх мов) давав міні читати друковану збірку жартів, де герой зветь ся по просту „бу адам“ („цей чоловік“), а робить усе те саме, що й Насреддин; і заголовок тої книжки „Бу адам“. Дуже часто не має імени Наср-

Clericalis“ Петра Альфонса⁶³⁾; там переказується, що винар працюючи в винограднику вилупив собі одно око і пішов до жінки, а вона тимчасом поралась із своїм миленьким; тому пощастило втікти, бо жінка поцілувала чоловіка в здорове око. Ся сама вигадка є в новеллах Малеспіні (I, 44), у Банделло (I, 23), в „Herptameron-i“ Маргарити королеви Наваррської, куди вона попала ся десь певне з фаблю „Mauvaise Femme“ (Le Grand, IV. 38, вид. 1781-го р.⁶⁴⁾; є й у збірці Увілля (Sieur d'

еддінового і в кавказьких гірняків Погляньмо напр. в „Сборникъ свѣдѣній о кавказскихъ горцахъ“ вип. I (Тіфліс, 1868), V, ст. 68—71: там рідко коли фігурує Ходжа Насреддін, а частійше „дурні народи“, Цудахарці, Кюринці і т. і (наші Литвини, цигани, жида). Очевидячки і в кримських Татар анекдоти були безіменні. Українці ж позичили свої анекдоти: 1) в Турків, — в Туреччині вони часто бували за невольників і турецьку мову добре знали; 2) у кримських Татар, які були сусідами з нашим Поділлем; 3) з сусіднього Кавказа. Знаючи з історії про живі відносини нашого народу до Турків та Татар і помічаючи, що наші анекдоти стоять ближше до тюркських, ніж західні версії, ми легко зміркуємо, що наші предки брали свої анекдоти од Тюрків безпосередно, і що критика Сумцова на Кузьмичевського не має ніякісенької підстави.

А. К.

⁶³⁾ Вже була згадка, на ст. 14—15, про того Петра Альфонса, що його вихрестив із жидівства Арагонський король Альфонс I. Твір його під заголовком „Alfonsus de Clericali Disciplina“ зложено в формі розмов батька з сином; через те старофранцузька переробка (віршована) має титул: „Le castoïement ou instruction d'un père à son fils“. Критично видав „Дисципліну“ Fr. Wilhelm Val. Schmidt, Petri Alfonsi Disciplina Clericalis (Берл. 1837) Дещо з Дисципліни переложив на російську мову А. П. Кирпичников, Очерки по історії середньовікової літератури. М. 1869 (Глава IV: Поученіє клеріку, Римські дѣянїя, Разговоръ о чудесахъ). „Castoïement“ уперше надруковано в збірці Барбазана (Barbazan, Fables), яку передрукував потім Меон (Méon).

А. К.

⁶⁴⁾ Ось точний титул сеї книжки, на яку не раз покликається Клоустон: Le Grand d' Aussey, Fables ou contes du XII. et XIII. siècle.

А. К.

Ouville, Elites de Contes, вид у Руані 1680 р., ст. 284).

Мабуть за Альфонсом обробив сю тему автор старого роману про Евріала та Лукрецію. Герой повісти Евріал служить за конюшого в імператора Сігізмунда і кохаєть ся з Лукрецією, жінкою сенатора Менелая. Одної ночі сиділи вони та вечеряли, коли несподівано приїздить до дому сенатор. Він був би неодмінно спіймав Евріала, як би не звичайна догадливість Лукреції. Вона швидче побігла на зустріч чоловікови, що вже злізав з коня, тай заходилась обкидати його дуже ласкавими докорами, чому се він покинув їїїї вечеряти саму. Даремне він заявляв, що й у нього самого не було цілий день шматочка в роті: вона не втихомирювалась і впавши дорогому чоловікови на ший зрошала його пекучими слізонами. Сенатор зрадівши, що люба дружина так сильне його кохає, взяв вицілував їїїї слези тай потішав як міг нзійніжнійше. Лукреція грала сю кумедію доволі довго, аби дати Евріалови час утекти вікном. Потім побравшись по під руки сенатор і його „сага sposa“ пішли до покою тай посідали любенько вечеряти⁶⁵).

Первопис знаходить ся в санскритській книжці байок і приповістей, що зветь ся „Добра рада“, або „Гітопадена“ (книга I, приповідь 6): В області Гаврській (Gaur) є місто

⁶⁵) Bibliothèque Universelle des Romans.

Кавсамбі. Жив-був там багатий купець на імя Чанданадаса. Хоч був він уже старезний дід, та оженив ся з дочкою другого купця, що звала ся на імя Лілаваті. Була ж то молоденька хорошуля, що скидала ся на побідоносний стяг Макара-Кета; натурально, що старезний чоловік припадав їй не до вподоби. Як на те, він кохав жіночку свою наче божевільний. От Лілаваті, — звичайно, молоде діло, — забула про подружню честь тай покохала одного хлопця-крамаренка. Якось то сиділи вони собі в двох гарненько на пишній канапі, що ясніла й блищала ся разками дорогих самоцвітів, та вели щиру розмову, коли несподівано шість чоловік до хати! Лілаваті прожогом кинулась до нього, схопила його за голову, пригорнула до себе тай поцілувала. Тимчасом милій нишком утік

Кожна дитина, як то кажуть, знає вигадку про дурня, який був пішов скаржитись судцеві на мух, що мов вони надбридають йому. Той йому говорить: „Ну, то маєш право бити їх, де побачиш“. Дурень побачив, що здоровецька муха сідає на ніс судцеві, швидче бухнув її кулаком та разом з мухою розбив судцеві той дуже корисний член тіла. Те саме оповідають про Джуфу (Giufa), тіпичного сіцилійського дурня, в збірці Пітре.⁶⁶⁾

⁶⁶⁾ Див. G. Pitre, Fiabe, novelle e racconti popolari Siciliani. Palermo 1875, III, 356, 371. Сіцилійці взяли сей анекдот очевидячки в Турків (порівн. Sottisier de Khodja Nasreddin, ССХХІІ). В Росції се оповідають про Балакирева, що був за птукаря в Петра Великого. Дякуючи лубочним виданням Балакирева знають і на Україні, тільки звуть його коротше „Балакир“, себ то той, що балакає А. К.

З деякими одмінами та сама подія переказується в ісландській казці про діжечку масла: Одна баба нищечком поїла цілу діжечку масла, наготованого на зиму. Чоловік їїїї дуже здивував ся, побачивши якось що діжечка порожна, тай спитав ся в жінки, чи не знає вона, як то так стало ся. Як на те влетіла в діжечку велика муха; то баба й каже: „Ого! от тобі й поганець той, злодій! Диви: адже ж наше масло повийїдав з діжечки не хто, як отся катаржна мушище!“ Для чоловіка здалось, що се правда; він побіг за своїм великим молотом, що звичайно бив ним сушені риби, тай хтів забити муху в дрізки. Щоб вона часом не втікла, він зачинив хатні двері тай зачав гаяти ся за нею з молотком. Мухи він ні разу не влучив, а порозбивав тільки своє збіжжя та начиння. Нарешті старий стомивсь і сів, люгуючи та втерявши надію. Аж тут муха сама прилетіла тай усадовилась йому на носі. Тоді мужик попрохав жінку, щоб вона вбила муху, кажучи: „Поспішай, доки вона на носі!“ — опісля се зробило ся приказкою. Баба замірилась молотком тай з усії сили бахнула чоловікови по носі. Чоловік як стій покотив ся неживий, а муха таки любісінько втікла. Вона ще й досі літає жива-здорова, а баба плаче за своїм чоловіком.⁶⁷⁾ Здаєть ся, що ся вигадка

⁶⁷⁾ Jón Arnason, „Icelandic Legends“ translated by George E. J. Powell and Eiríkr Magnússon. Second series. London 1866. Кл. У нас сей анекдот увійшов у казку про діда й бабу що посадили біб на печі; біб виріс аж до неба; по ньому дід з бабою вилізли до неба, де Бог питає їх: „Що вам дати, ласку божу, чи миску круп?“ Дід хотів ласку божу, та баба штов-

— буддійського роду, бо вона знаходить ся в „Джатаках“, себ то повістях про Буддові перероди, під чч. 44 і 45. В першій кажесть ся про одного парубка, що хтів сокирою повбивати декільки комарів, які понасідали на лису батькову голову, тай розстрошив батькови череп. А в другій е от що: Одна дівчина-невольниця на імя Рогіні товкла риж, коли прийшла до неї їїїї стара мати і сіла тут. Мухи літали круг неї та кусали наче голки встромляли; то вона й каже до дочки: „Доню, мене кусають мухи, повідганяй їх!“ Тая говорить: „Добре мамо“, — взяла товкача, щоб повбивати тії мухи, які понасідали на маму, вдарила тай убила рідну неньку. Побачивши се вона заголосила: „Мамо! мамо!“⁶⁸⁾ Се одна з тих буддійських байок, яку засвоїли собі брагмани В першій книзі Паньчатантри⁶⁹⁾ один князь загадує своїїї хатній малпі, щоб вона доглядала його, доки він спатиме в павільйоні в саду. Налізлива бджола сідає князеви на обличчя. Малпа довго силуєть ся одігнати їїїї, та тая знов верта; тоді розлютована малпа хапає меч свого пана, біє по бджолі та zarazом розрубуює

хнула його, щоб мовчав, і попросила миску круп. Злізши на землю баба принялась варити одну кручину в двох горшках, та коли вилила той вар у миску, то в мисці був чистий окріп, а кручина випала на стіл, де їїїї вхопила муха. Баба покликкала діда, щоб бив муху; той почав товкти маконом то по миснику, то по божнику, де сідала муха, а далі, коли вона сіла бабі на чоло, влучив бабу в чоло так здорово, що баба тут же її ноги простягла. I. Ф

⁶⁸⁾ Lord Bishop of Colombo, Jatakas, translations from the Pāli, 41—50. Transactions of the Royal Asiatic Society, Ceylon Branch.

⁶⁹⁾ Benfey, Pantschatantra, I, 292; II, 154, 539. A. K.

голову князю. Та сама приповідь знов являєть ся в „Енвâри Согейлі“ (Сузірря Каноп), перськім прекладі Бідпаєвих байок, що зладив Госейн Вâиз, та в новійшій гіндустанській перекладі Абуль Фазлевого перського твору „Еййâри Дâниш“ (Пробний брусик для знаття), під заголовком: „Садовничий, ведмідь та муха“⁷⁰). В такій формі ся байка — то стара знайома для Європи⁷¹).

Таких жартів та прикладок, які були б справді зовсім оригінальні, можемо нашукати по наших жартобливих збірках зовсім не багато. Правду каже містер В. Керу Газлітт (W. Carew Hazlitt): „На щирій доморідній гумор англійське письменство бідне. Що правда, ми сьємо, тільки ж те сьийво позичене. Наші жартобливі книжки мало чим одрзняють ся од

⁷⁰) Госейн Вâиз Кâшефі зладив „Енвâри Согейлі“ в третій четвертині XV. в., а Абуль Фезль переробив той збірник на „Еййâри Дâниш“ 1587-го р. Гіндустанський переклад (на мову „урду“) зробив Мовлеві Гâфиз од-дін 1803-го року з ради дра Гількрайста (Gilchrist), для ужитку в „College of fort Wiliam“. В Европі „Енвâри Согейлі“ переложив на франц. мову Давід Сагід Іспаганський (Пар. 1644); сей переклад потім друкував ся в pp. 1698, знов 1698, 1725, 1750 (в Гамбурзі); з нього зроблено англ. переклад (Лонд. 1747, 1752) і російський: „Политѣч. и нравоч. басни Пильная“, перев. Бориса Волкова (СПБ. 1762). Новіших, сучасних перекладів „Енвâри Согейлі“ є чимало; найкращий — англійський Іствіка (Eastwick, Гертфорд 1854). Зрештою Европа знайомила ся з „Енвâри Согейлі“ не стільки в перекладах с перської мови, скільки в перекладах с турецької. Турецька версія носить заголовок „Гомаюн наме“ („Цісарська книга“); вона датуєть ся в першій половині XVI-го в., а в европ. перекладах — 1654 р. Переклад Галлана (Galland) 1724-го р. найбільше популярізував „Гомаюн-наме“.

А. К.

⁷¹) В російській письменстві на сю тему зладив славновісну байку Крилов („Пустынникъ и медвѣдь“). А. К.

Поджієвої⁷²⁾ та од других великих збірок гострих слів і жартів Коли ми викинемо з „Сотні веселих казок“ (Hundred Merry Talys) та з їїїї нащадку все те, що чуже й позичене, то треба бояти ся, що зостаток вбереть ся в дуже тонесеньку книжочку. Рідко бува в нас вигадка, яка б не розповідала ся десь давніш і знов давніш, тільки з одміненими йменнями, місцями та обставинами⁷³⁾, а заживок та суть зостають ся скрізь одні і ті самі. От возьмімо Сідні Сміса (Sydney Smith); чимало тих його жартів. які сильно припадали до вподоби сучасникам сього штукаря, можна нашукати в давніших книжках, тай то в таких, котрі він — річ більше ніж імовірна — читав“. Так само говорить і містер Дж О. Голліуелль Філіпп (J. O. Halliwell Phillipp): „Нема нічого непевнішого, як приписувати яке-небудь гостре слово сему або тому вславленому гумористови

⁷²⁾ Поджжо Браччолоні (Poggio Braccioloni), типічний фацеціоніст італійський XV. в. Його збірка анекдотів та жартів має титул: „Poggii Florentini opera, Basileae, 1538.“ Вона була часто передруковувана в Польщі; Естрейхер (Bibliographia polska XV—XVII wieku) знає видання з pp. 1480 (?) і 1592.

⁷³⁾ Очевидячки те саме правило прикладаєть ся не тільки до Англічан, а й до нас Українців, звісних із свого „українського гумору“. Коли ми подивимось на „Малорусскія народныя преданія“ Драгоманова, або на приказки Руданського, або на ту серію українських фаблю, які тепер публікують ся в „Житю і Слові“, то скрізь побачимо позику, позику тай позику. Не збуваєть ся українське прислів'є „краще своє латане, ніж чуже хапане“. Тільки ж дуже смутити ся з того не ма чого, бо наш народ усю ту крадіжку так переробив та перелицював, що воно вже не чуже. Гарно було б, коли б хтось із наших фольклористів порівняв українські жарти з їх оригіналами та написав книжечку на тему: „Риси та прийоми українського гумору“. Требаж нарешті довідатись нам, що в нас є свого власного такого, чого ніхто в нас не одбере. А. К.

Часто нам доводить ся вичитувати з часописів анекдоти про наших сучасників такі, що з дрібненькими одмінами вони відомі були нам із жартобливих збірок 16-го та 17-го столітя“.⁷⁴⁾

Єсть поміж інчими от-який анекдот про Фута (Foote): Обідав він у Парижі з лордом Стормонтом. Господар подав вино в дуже дрібних скляночках та вихваляв, скільки тому вину годів. Фут піднісши скляночку до гори подививсь і сказав: „Як на такі літа, то чогось воно маленьке“. В Тейлоровій „Дотепности та веселости“ (Taylor, Wit and Mirth), збірці, що зложилася за часів Якова I. англійського, переказуєть ся таке: Одна пристойна пані прийшла, щоб перебалакати, до багатого та скупого чоловіка, а в нього було більше золота, ніж доброї звичайности. Вже на прощання він зачав прохати її, щоб вона випила склянку канарського вина. Проти його сподіванки пані згодила ся її подякувала. Він загадав Джеффри Старвелінгу (Jeffrey Starveling), своїйому слугі, обмити склянку та наляти вина для пані. Чесний Джеффри вточив вина величезну склянку, завбільшки (каже Тейлор) із наперсток, таї подав своїйому хазяїнови; той покоштував таї передав пані, кажучи, що то добре старе канарське вино, принаймні літ шість йому буде! Подивилась пані,

⁷⁴⁾ Достоту як і в нас. Чого-чого не переказують у нас напр. про Шевченка, а одна бродяча вигадка (про те, що ніби він оддав до цилюрі на вивіску портрет недоволеного генерала) зайняла навіть поважне місце в його життєписі, аж доки отсе недавнечко д. Коляський не виявив брехню. Або от іще: сього (1895) року в „Кіевской Старині“ надруковано анекдот про Сквороду, як він ішов помежи дощ, а той самий анекдот є в жартах Ходжі Насреддіна і вже його розібрав Кузьмичевський в „Кіевской Стар“, 1886, февр., ст. 212—213. А. К.

що питва трошечки, і каже: „Еге, я скоштувала ваше вино, та дивпо міні, що воно таке старе, а таке мале.“ Певне сей анекдот узято з Лукіана Самосатського: він повідає, що один чоловік був привіс своїй коханій пані малесеньке барильце вина та багато казав про його смак та старість, а вона сухо одмовила: „Як на його літа, то воно дуже мале“. Ся історія є і в Атеней.

Королева Єлисавета (говорить переказ) спитала ся колись у сера Вальтера Ралея (Raleigh), чи зможе він зважити дим, а він од разу обіцяв ся зробити се. Викуриши люльку тютюну він обережно зважив попіл, а що він передше знав, скільки був важив тютюн, то одчисливши одну цифру од другої він точно сказав королеві, яка вага диму. Мабуть Ралеї наслідував Лукіанового філософа. Хтось хотів сторопити Демонакса. Тай спитав: „Коли я спалю тисячу фунтів дров, то скільки піде на дим?“ — „Зваж попіл“, каже той, „то решта буде дим“.

Лерд Бреко (Braco), прадід Файфських графів, був великий скупиндя. Прийшов до нього чиншовик, щоб заплатити рату, тай не стало в нього одного фарсінга (шага): не виходило повної суми; мусів фермер піти до дому тай принести той шажок. Полагодивши справу фермер сказав до лерда: „А от, Бреко, коли ви м ні покажете своє золото та срібло, то я вам дам аж цілого шіллінга“. — „Гаразд, чоловіче“, одмовив старий Бреко: „я з вас не візьму дорожче.“ Взнявши попереду шіллінг та запакувавши до кишені, лерд показав тому багато залізних скринь, те були золоті та срібні гроші. — „Ну тепер з

мене такий самий багатир, як і з вас, Бреко“, каже фермер. — „Як то, чоловіче, — спитав той, — як же воно так?!“ — „Бо всі ваші гроші я бачив, а вжеж і ви нічого з ними більше не робите“. — Дуже близьке оповідання ходить поміж Китайцями: Богатий священник призбирав велику купу дорогоцінного каміння і не покидав збагачувати її ще більше. Тая колекція то були його гордоці. Якось то показав він її своєму приятелеви; той довго тишив ся нею, нарешті надивив ся до несхочу і подякував хазяїнови за дарунок. „Ого! — гукнув він, — та я ж тобі не подарував сього! за щож ти дякуєш?“ „Ат!“ одказав йому приятель, — „аджеж дивлячись на твої самоцвіти я тишив ся так само як і ти. Одна річ у нас, я бачу, не однакова: тобі ще треба клопотати ся, поки збереш їх“. ⁷⁵⁾

От ще одна дуже розповсюджена в нас побрехенька, яка теж має свій первообраз у Китаї: Здибало ся двоє люців. Один питаєть ся в другого, чого він так сумно вигляда. „Будеш сумувати, — каже той, — коли вже два дні тому повішено бідолаху Джека, мого давнього товариша та найбільшого приятеля, якого я мав на землі“. — „А що ж він зробив такого?“ — пита знов перший. — „Ет! дурницю! зробив те, що й ви й я зробили б на його місці: знайшов вуздечку на дорсі тай узяв із собою“. — „Чи ба! — ка-

⁷⁵⁾ M. B. Dennys, *Folklore in China and its affinities with that of the Aryan and Semitic races*. Hongkong, 1876, p. 151. Клоустон. — Міні не вірять ся, щоб тут була позика. Мотив про бідність скупаря-багатиря є такий загально-людський, що міг цорозвивати ся в кожного народа геть самостійно. Порівнай напр. те, що каже Саадій (мій переклад в „Житю і Слові“ 1894, т. II, ст. 35).

же перший — „повісити чоловіка за те, що взяв уздечку! се щось дуже люте!“ — „Сказати вам правду, — пояснив той, — то до другого кінця уздечки причеплений був кінь“. ⁷⁶⁾ В Китаї анекдот переказуєть ся от як: Засудили одного чоловіка до канґу (канґ—то такий ганебний стовп, тільки рухомий). Деякі з його приятелів побачили його в такій неславі і спитали ся, через що його так покарано. Він розказав: „Ото ішов я шляхом тай бачу — маленька вужівка лежить на землі. Думаю собі: „Здасть ся до чогось.“ Взняв її, пішов далі. Через те міні така біда теперечки“. Приятелі одказали: „Ще ніколи і нікого не ставили на таку муку за те, що вкрав верівку“. На те злодій додав: „Воно правда: на кінці вужівки бодо там щось“. На товариські розпитування він одвітив: „То була пала робучих воликів“.⁷⁷⁾

Безглузді ⁷⁸⁾ вироки суддів та старшини — се була, здаєть ся, улюблена тема для народніх жартів з найдавніших часів. В Талмуді обмальовано судців міста Содома як крутіїв та таких людей, що правду перевертають. Хтось одрубав ухо ослови свого сусіди, той запізвав його до суду, а судець сказав позивальникови: „Нехай

⁷⁶⁾ A collection of Jests, Epigrams, Epitaphs etc. Edinburgh 1753

⁷⁷⁾ Contes et bon mots, extraits d'un livre chinois intitulé: „Sias li Siao“, traduit par Stanislas Julien. Journal Asiatique, tome IV. 1824. Клоустон. — Анекдот про цигана, що знайшов вуздечку де на кінці була коняка, часто оповідаєть ся на Україні: я сам чув. Та ще я читав його десь чи по-перськи, чи по-турецьки, — не памятаю гаразд. А. К.

⁷⁸⁾ Так у Клоустона (absurd), та ми звикли звати такі суди „неправедними“. А. К.

осел перебуде в сього чоловіка, доки одросте вухо, а тоді він верне його тобі саме такого, якого ти бажаєш“. Та можна думати, що талмудісти взяли собі якусь старозвісну азійську історію про „Суддю крути-верти“ та притулили до Содомлян. Будь-що будь мудрий талмудовий присудмає собі параллель в Ката-Сарит-Сагарі: Один чоловік, що прав білизну, прийшов скаржити ся до судді, що жінка одного брагмана була побила його осла, а той як утікав, то впав у криницю та виламав собі копито. Знов же й брагман обвинувачував пральщика, що мов він накопав ся на його жінку, а вона, звісно вагітна, з переляку викинула дитину. Суддя поклав рішинець: „Доки в осла копито не вигоїть ся, нехай його возок возить брагман; доки брагманова жінка знов не прийде на ваготу нехай їїїї держить у себе пральщик“. — Перське оповідання про кадия з Емесси (провідний випадок там — „фунт м'яса“, так само як і в Шекспіровім Шайлоці) подає нам деякі такі самі приклади судецької мудрости. Міщане того міста (воно тепер зветь ся Химе) малюють ся в народніх переказах як великі дурні⁷⁹). Поміж інчими спра-

⁷⁹) У Клоустона до тих слів додано ще речення, яке я переносу сюди в долину: „Се східній Готем (Gotham)“. У багато деяких народів виробляеть ся чутка, що в такій або такій стороні або місті сидять самі-во дурні: такий є для Англічан Готем. У нас оповідають ся анекдоти, де дурнями виставлено Литвинів, Циганів і Жидів, хоч у поважній розмові наш селянин ніколи не скаже, мов би Жиди та Цигани мали бути дурнями, бо добре знає, що ті „дурні“ часто його самого пошивають у дурні. У Великорусів є типічне дуренське місто Пошехоньє; про нього навіть є прислів'я, Дехто думає, що в старій Русі за дурнів уважали Печенігів. У Німців в анекдотах про дурників фігрують Шваби, Шільдбурґери, Венди. В

вами принесеними в сьому оповіданю на суд до кадия була така: якийсь чоловік скаржив ся, що купець пособляючи йому витягти осла з болота, куди той був загруз, увірвав йому хвоста — „Не біда!“ каже кадий: „приведіть сюди мого осла, і нехай отсей чоловік одірве собі хвіст од нього“. Зараз привели товаряку, позивальник щиро заходив ся одривати йому хвіст, щоб помстити ся за ту кривду, яку заподіяно його сірому приятелеви. Тількиж кадий осел не звик до такого недостойного поводження: він скоро виявив свою огиду проти сього діла, хвицнувши скількись разів чоловіка так сильно, що той умлів. Як очутив ся він, то попрохав кинути все се і сказав, що не хоче більше нічого. Але кадий одказав, що шкода буде, коли він не дійде суду - правди, тож нехай ще раз спробує висмикнути ослови хвіст Та чим більше смикав він брикливу животину, тим більше вона хвицала ся, дои нарешті бідолашний чоловік, побитий і роз'кюшений у кров, оголосив, що він позивав купця марне її неправдою, бо в його осла не було ніякісінького хвоста Тоді кадий поклав на нього кари тисячу червінців. Другий чоловік заскаржив купця, що мов то він йїхав мулом, а купець кинув камінюкою і вибив мулови око ;

старій Греччині було уславлене дуреньське місто Абдера. У Клоустона є книжка: збірка оповідань про дурнів азійських і європейських, за яку він згадує низше. У д-ра Івана Франка є цікава розвідка про українську народню тему: „Жидівська війна“ („Народ“, 1892 ч. 1; „Wisła“ 1892 Nr 2 і 1893 Nr. 1). А. К.

передше мул був вартий тисячі дїргемів⁸⁰⁾, а тепер хїба половину тїєї цїни буде. Судець поклав: „Се не хитра завдача. Візьми пилу, перепили мула на двї частці, половину, котра слїпа, оддай купцеві, а він нехай дасть тобі 500 дїргемів, друга знов половина нехай зостаєть ся тобі“. Чоловік зачав сперечати ся проти такої ради, то кадий поклав на нього карі сто чернїнцїв. Далї підїйшли два парубки і поскаржили ся на купця, що він скочив з покрївлї одної хати на шлях, де було людно, та звалив ся на їїхнього батька та вбив його на місці. Кадий спитав ся в них, чи буде судовий дїм такий заввишки як той, з якого звалив ся купець? Тї сказали, що як на їїх думку — то буде. Тодї кадий присудив, щоб купець пішов лїг долї коло хати, а вони щоб повилїзали на дах та кинулись їзвідти вниз на нього; а що право кровї належить ся їїм обом однаково, то нехай вони силують ся, щоб обом їїм поталанило звергнути ся рївночасно. Полїзли вони на покрївлю, та як подивили ся в долину, то злякали ся такої височїні таї позлїзали назад, кажучи, що хоч би було в них і десять животів, то її тоді не було б надїї па ратунок. На те кадий одмовив, що чого-небудь їнчого він надумати не може: коли вони шукали суду, то суд їїм дано, а вжеж змінювати закони їїм на догоду — не випадає. Тодї вони одкинулись од свого позву, та кадий однаковїсінько поклав на них карі сто червїнцїв. Остатній випадок часто трапляєть ся в англїйських книгах жартїв, а саме от як: Ушивав один Фламандець покрївлю

⁸⁰⁾ Срібна монета, що відповідає грецькій драхмі. А. К.

дахівками та несподівано звалив ся з покрівлі, впав на Іспанця і забив його, а сам зостав ся живий. Родак бідного чоловіка пішов позиватись до судді, дуже лютуючи проти бідолашнього даховика; хоч той казав, що одплатить ся грішми, та родак і слухати не хтів, а все нагадував про *lex talionis*. Ото судець і каже до нього, що коли вже він так міцно став на своїй думці, то нехай іде на той самий дах тай упаде звідти на даховика⁸¹). В другій версії кравець задивив ся на двох пняних, що завели ся битись на шляху, вивалив ся в вікно тай забив на смерть якогось діда, а син того діда сказав схонити кравця, як убивця. Надійшов день розправи. Суд присяжних не міг засудити кравця ніби вмисного убивця та не міг же й однустити його. Перенесли вони справу до цивільних судовиків. Судовики знов оддали діло на суд королеви. Король считав ся в Джорджа Буханана, яка буде його гадка про се, а той сказав, що нехай кравець стане долі попід хатою, а дідів син упаде на нього⁸²).

⁸¹) A collection of Jests, Epigrams. Epitaphs etc. Edinburgh 1753.

⁸²) The witty and entertaining exploits of George Buchanan commonly called the King's Fool Leith 1705. Клоустон. — Я не знаю точно, як вимовляеть ся „Buchanan“ можи бути „Бёченен“. — Ми бачимо із Клоустона, ніби в Англії є тільки якісь дрібненькі шматочки з тої довгої східньої повісті, яку він переказує цілу з джерел перських. Тільки ж коли правду казати, то Клоустон був би зробив краще, як би замість двох анекдотів згадав про стару англійську балладу „Соломонів суд“ в Bishop Percy's Folio Manuscript III, 127. Див. справоздане Лібрехта в Gött. Gelehrte Anz. 1868, St. 48, S. 1908. Порівн. R. Köhler, Italienische Novellen (Jahrb. für roman und engl. Literatur XII, 3), увага до четвертої новели Серкамбі (вид. Alessandro d' Ancona), ст. 349—350; Веселовскій, Соломонъ и Китоврасъ, ст. 75 (коротко переказано по російськи всю англ.

Так от виходить, що багато анекдотів, які містять ся в наших збірках і вважають ся за „рідний, питомий скарб“, та багато „штук“, які приписують ся сучасній дотепности. блукають і по других сторонах Європи як „свій рідний, питомий скарб“, а поприлітали всі вони з далекого сходу за багато-багато століть передше, ніж народив ся на світ Джо Міллер (Joe Miller) і став за „Vade mesum“ дотепних жартів. „Жарти Джо Міллера“! Може бути, що найкрасший жарт, який є в тій народній веселій книжці, то буде імя Джо Міллера виставлене на заголовній сторінці. По всіх усядах є такий звичай: на чолі якої небудь новітньої збірки, де містять ся дуже давні

балладу). Дуже близько до східної повісти стоять руські казки про неправедний суд. Великоруська казка є в збірці Аванасьева (Аванасьевъ, Рускія сказки, т II.), а українська у Чубінського Труды II, 657; те, що в Чубінського, записано дуже недбало і навіть не зазначено де; у мене є подільський варіант, що записав в 60 х роках нікому невідомий, але працюватий Диминський, — він виразніший, ніж у Чубінського. В Великороссії казка зветь ся „Шемякимъ судъ“: на неправедного судця перенесено імя великоруського (галицького) неправедного князя Дімітрія Шемяки з XV в. Під таким заголовком казка була відома вже давно, блукала в рукописах як літературна повість, попала й у любочні картинки. Праці Бенфея та російських учених вяснили нам літературну історію сеї повісти доволі добре. Мотиви Шемячиного суда ми бачимо: а) в східних казках у тибетським „Дванглуни“ про брагмана, в індійській казці про Каїрського купця (обидві надруковано в „Паньчатантрі“ Бенфеєвій), в жидівських переказах про суди (Соломонові, а отсеж ми вчитали у Клоустона ще й перську казку про Химського кадия (міні йїї не доводилось ані читати, ані на вічі бачити, а в Клоустона виходить, що вона найблизша буде до руської); б) в західних балладах; в англійській про суд Соломонові в німецькій про суд Карла Великого, в польським оповіданню Реевім (на се натискував Тіхонравов) і в др. На Бенфеєву думку батьківщина всіх тих казок і повістей — буддійська Індія. Тільки ж треба памятати, що в Індії суддя не неправедний і не підлатний: він бачить, що вбогий бідолаха вчинив усі свої вини невмисне, через те й повертає

жарти, ставити імя людини, що вславила ся якимись-там дотепними слівцями в найблизшій поколінню і в найблизшій день, та накидати тій людині всякі розумні та збавні „штуки“, яких вона ніколи ані робила ані казала Як на приклад, то можна згадати італійського ксьондза — Арлотто, німецького паливоду Тіля Ейленшнігеля, англійських штукарів Скельтона, Джоржда Піля (Peele), Діка Тарльтона та Аркі Армстронга, турецького Ходжу Насреддіна, індійського Темалія Рамакістнана, того Скоджіна з Мадрасу⁸³).

справу так, що причепам-позивальникам доводить ся мовчки піти з нічим. Не те в нас: у нас суддя (пелкор. Шемяка) — неправедний, він перекручує закон не через те, що бачить внутрішню правду вбогого, а через те, що сподіваєть ся од нього собі хабаря. — Див. Benfey, Rantschatantra I, 393—404; Пыпинъ в „Архивъ“ Калачова 1859, кн 4, ст 1—10; Тихо-нравовъ, Шемякинъ судъ (Лѣтоп. Русской Литер., т. III. кн. 5); Сухомлиновъ, Повѣсть о судѣ Шемяки (Сборн. 2-го отд. Имп. Ак. Н., т. X, 1873, N. 6; тут порівнюють ся три редакції текстів, наводять ся параллелі в Талмуду і з других переказів, показано літературу предмету); Буслевъ, Историч. Хрестоматія М. 1861, ст. 1443 - 1448 „Судъ Шемякинъ, выписано іс книги з жартъ полскихъ“, по рукоп з XVIII в.); Булгаковъ, Пов. о судѣ Шемяки, съ предисловіемъ (Изд. общ. Любит. Двевней Письм.); Пыпинъ, Очеркъ литер. исторіи старини повѣстей и сказокъ русскихъ Спб. 1858, ст. 300 (про лубочні видацня); Снегиревъ, Лубочныя картинки, М 1861, ст. 58 - 59.

А К.

⁸³) Очевидячки, Клоустон тут вихопив перших ліпших штукарів, бо як би що він захтів вилічити всіх тіпичних, традиційних жартунів ну хоч би із своїх земляків, то мусів би тут згадати ще Буханана (чи Беченена), Рочестера, Джонатана Свіфта і цілу низку других тіпичних англійських штукарів, що всякий жарт зараз притуляеть ся до них. Скоджін (Scogin), до якого він прирівнює мадрасця Темалія, то теж Англічанин; він був паяцом у Генріха VIII; збірку його жартів (Scogin's Jests) надруковано 1626 року. Про славнозвісних англійських штукарів можна чимало знайти в книжці Кембля (John M. Kemble, The dialogue of Salomon and Saturnus with an historical introduction (себ то з історичною передмовою). London 1840). У нас на Україні чомусь не виробив ся такий тіп штукаря, який би мав власне особисте імя, щоб до нього можна було за-

Є звістки, що згаданий Джо Міллер, хоч і комедіант, був собі зовсім незугарний вигадати якийсь оригінальний жарт; є звістки, що на правду се був собі людець похмурої вдачі, — але щό людям до того? Міллерове імя притулили до книжки, де містять ся жарти, веселіи на всю Англію і на весь світ! І ті жарти зробили його імя безсмертним (чого не могла б зробити його професіональна, себ то комедіантська кар'єра), хоч він складав ті жарти не більше, як складав Талмуд!

Первообрази або принаймі рівнообрази (параллелі) багатьох європейських казок „Пошехонського“ розбору нашукано недавно в „Дж. таках“ та в других буддійських творах⁸⁴). Звісно, буде велика пересада, коли хто скаже, що в сі ті казки повідумували самі буддісти. В Індії чи то в устах народніх чи в письменстві держалась велика сила оповідань та байок іще перед тим, як росповсюднила ся там віра Готамова; і коли брагмани пізнійше брали для себе щедрою рукою літературні твори од своїх ворогів, то може бути, що часто вони одбирали назад своє власне добро. Кажу „часто“, бо

стосовувати всякий ходячий жарт. Ще коли треба народови розказати побрехеньку про якогось жартовливого пана, то є готовий тип: Потоцький. Але такого демократичного жартуна, як російський Балакірев, у нас нема (бо Сквородине вже забуваєть ся, коли зовсім не забулось). У нас усякі смішні та дурні вигадки переносять ся на Жидів, на Циганів та на Литвинів. А. К.

⁸⁴) Я склав товсту збірку оповідань про дурників європейських і азійських. Я призначив їйї на те, щоб вона так само як і отся книжка кинула світло на цікаве блуканне народніх вигадок. Видав їйї містер Елліот (Elliot Stock, London 1886). Клоуст

звісно (нема чого й сумнівати ся), що буддійське письменство дуже багате і на самостійні, оригінальні казки, байки та приповідки, які нічого не винні вигадкам давніших Індійців.

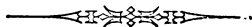
Але тимчасом як більшину народніх європейських оповідань можна позводити до старих індійських джерел і тимчасом як поміж ученими панує думка, що Індія, то колиска науки та письменства, усе більше та більше зростає та стає на підвалини нова думка, що не Індія, а Єгипет був справжнім осередком, звідкіля і схід і захід поздобували свою цивілізацію. Не можна заперечити, що коли ми торкнемо ся Єгипетської історії, то маємо перед собою певних стародавніх дат далеко більше, ніж в історії будь-якої іншої сторони. А вжеж котрі дати стосують ся до індійської історії перед находом Александровим, всі вони дуже тай дуже неозначені й необмежені. А в єгипетській історії ми маємо непохитні дати аж для декількох тисячів літ перед Христом. Дякуючи працюватим дослідам новііших єгиптологів нам тепер виявило ся чимало дивних і важливих речей, чи то пописаних на монументах чи то на папірусах; як обслідували тямущі вчені ті рукописи, що недавнечко повикопувано з під землі, то повиходило на світ багато нових фактів тай поперекидали ся деякі наші до-теперішні теорії про те, звідки взяли ся та як росповсюднювали ся письменство й наука.³⁵⁾

³⁵⁾ Сер Річард Ф. Бертон (Burton) каже: „Ми знаємо, що аполог, властива звіряча байка, не є індійська і не Євпова: щоб не багато казати, то згадаймо, що про „Лева та Мишу“

що індійські „Веди“ та великі поеми „Рамаяна“ і „Магабхарата“ дуже старі (хоч, певне, не такі глибоко-стародавні, як бажав довести сер Уільям Джонс і другі сонскритісти минулого століття), дак це припускають такі люде, котрі найліпше можуть про се судити; тільки ж їхніх дат іще не завірено так, щоб воно було вже непотихно. А в Єгипетськім письменстві, поміж папрусами Британського музею заховала ся дуже цікава повість або чарівна казка про двох братів Анапу та Сату, що перша її частина містить в собі парал-

переказує один Лейденський папірус. З Нільських берегів був один-одвісінський ступінь до Фенікії та до Малої Азії, а звідти разом із азбукою байка перейшла до Греції; знов же на сході вона знайшла собі новий цивілізаційний осередок в Вавилонії та Ассирії, де тимчасом не було азбуки. Коли Александер Македонський сподучивши обидва ті великі джерела закінчив те, що були розпочали Сезостріс і Семіраміда, коли заложила ся Мідійсько-Бактрійська держава, коли Греки запанували морально над Персією за Селевкідів, — тоді байка знайшла собі дорогу до Індії, де zapewне зустріла декільки грубоватих та фантастичних своїх родаків буддійської віри. Де змішуєть ся кров, там являєть ся гарна і міцна порода; після II. віку по Христі індійські байки порозпливали ся по всім цивілізованім світі од Риму до Китаю“. The Academy, June 20, 1895. Клоустон. Наводячи отсі Бертнові слова, Клоустон тимсамим сильно підрізує свою власну теорію, яку він висше виголосив на ст. 50. і проти якої я спорив ся. А К. До сего завважу, що й ся друга теорія не зовсім ясна, бо не висловлює докладно відносин між Єгиптом і Ассиро-Вавилонією. Нові відкрити в долині Евфрата і Тігриса позволяють відсунути первопочини ассирово-вавилонської історії ще за кілька тисяч літ дальше від первопочинів єгипетської історії і вказують, що зарівно початки єгипетської цивілізації загалом, як і початки єгипетського письма почастно пішли з Вавилонії (Гл. Fritz Hommel, Geschichte Babylonien und Assyriens в Онкеновій Allgemeine Weltgeschichte in Einzeldarstellungen). Про ассирово-вавилонське походжене анологів і байок звірячих гл. E. Levêque, Fables éso-piques de Babrios, traduites en totalité pour la première fois, comparées aux fables d'Horace et de Phédre, de Corrozet et de Lafontaine, avec une étude sur leurs origines et leur iconographie. Paris 1890. I Ф.

лель до біблійного оповідання про Йосипа та Потіфарову жінку. Тая казка скомпонувала ся в чотирнацятім століттю перед Христом, саме тоді, як фараон Рамзес Міамун, основник Пітома (Pithom) і Рамзеса, панував у Тебах, а письменство (каже Deutsch) „тулило ся коло його блискучого двору та вславляло його високі триумфи“. Девять видатних „учених“ тримало ся коло сього монарха, при чим дворі мав виховати ся Мусій. В згаданій повісти, в тій дорогоцінній стародавній реліквії, перед нами сучасник малює звичаї та норони, знаття та погляди, що були у Єгиптян три тисячі тому літ. Можна сподівати ся, що ще й більше дечого викриєть ся з тих літературних останків, які таким чудесним способом переходили ся попод зруйнованими храмами, паладами та пісковими кучугурами: викриєть ся дещо не тільки про „науку єгипетську“, а й про єгипетські народні вірування⁸⁶).

⁸⁶) Про єгипетські казки див. книжку G. Maspero, Les contes populaires de l'Égypte ancienne, Paris 1882. Гляди теж: Records of the Past, passim; Вл. Стасовъ, Древнѣйшая повѣсть въ мірѣ („Вѣстн. Евр.“ 1868, окт.) Багато паралелів до єгип. казки про двох братів понаводив відомий французький фольклорист Коскен. А. К.

Арабська повість про Антара

(Увага до стор. 56—59.)

Про „Кассасів“ (Qassâsûn), себто східних оповідачів, можна нашукати звістки ще в першому столітті гіжри⁸⁷⁾. Кажуть, що найпершим професіональним оповідачем⁸⁸⁾ був Омейрив син Обейд; він жив за часів халіфа Омара. Той халіф ворожо застосував ся в Мекці до його талану. В Єгипті що-найпервим оповіда-

⁸⁷⁾ Нагадуємо, що мусульманська ера починаєть ся з 662-го р. по Хр. А. К.

⁸⁸⁾ Слово „професіональний“ додав я од себе, бо інакше була б нісенітниця: Араби кохали ся в казках іще задовго перед Мохаммедом. Більше того скажу: на мою думку, навіть професіональні оповідачі існували у Арабії перед Ісламом. Коли там добре процвітали рапсоди, то чому думати, що там не могло бути таких оповідачів, як пізнійші Антарії? („Антарії“ — співці героїчного роману, за який зараз повідаєтьме Клоустон). Праця А. Ф. Кремера (Alfred v. Kremer, Südarabische Sage) наводить мене на гадку, що професіональні оповідачі могли з'явити ся принаймні в старім Ємені, Ємен — то такий шмат Арабського півострова, де була рання, сягаюча в глибoku старовину культура, де була одмітна історія, де були народні перекази тієї історії, де було багато місцевих народніх переказів про силу й славу давніх царів, про їх походи, про їх пригоди, про їх геройства. Догадка про

чем був Аузів син Селім, на 39-м році гіжри (659 по Хр.). Нема сумніву, що одною з найбільш улюблених тем були в кассасів романічні подвиги Антара, батька Арабському лицарству⁸⁹). Тількиж написано тую повість вже аж у VI. віці гіжри; а автором був Абуль

істнування доісламських Єменських професіональних оповідачів може знайти собі підпору ще й у тім факті, що за часів Халіфату оповідальна поезія розцвила не де, як при дворі Омейядів, а вже ж відома річ, що Омейяди сприяли саме іменно южно-арабському епічному скарбови (Кремєго, *Kulturgeschichte des Orients*, I, 140). Зрештою не в самих тільки Ємені, а й у Хіджазі відомі були „історії“ ще інакшого розбору: чужі, перські, з „Книги царів“; про вагу перських оповідань свідчить той факт, що їх проклинав пророк Мохаммед. Два елементи (казки свої та казки чужі, переважно індо-перські) розкішно порозвивалися вже в Арабів-мусульманів; мусульманську історію тих казок ми знаємо вже не з догадок, а з точних історичних свідочств. Не всі халіфи відносили ся до казок, віршів, і т. і. так лихо, як Омар; скоро запанували Омейяди, то все пішло інакшою стежкою. „Кітаб оль Аг'анім“ (XVI, 103, 108) каже, що первий початок усяким романічним вигадкам був коло Омейядського двора в Дамасці. Ті халіфи любили у вечері, в гурті, слухати оповідачів, що переказували Єменські історії (Кремєр, *Südarabische Sage* ст. 49; він же *Kulturgeschichte des Orients* I, 140; Hammer-Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber* II, 222—226; Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed* I, 516). Як настали Аббасіди (іранофіли), то міщанська людність міст Багдада та Басри сильно призвичаїлась до таких забав. Спершу найбільше припадали до вподоби індійські байки про звірів, а потім — романічні та фантастичні повістки; не де, як у Басрі треба шукати первопочатку Історії про Сіндбада-мореплавця. Незабаром се письменство розвилось до велетенської міри. Тільки ж із щасливого для халіфату часу не дійшло до нас нічого окрім деяких частин 1001 ночі або шматків з роману про Антара; решта „1001 ночі“ та довжезної „Історії про Антара“ — шіанійша доробка... Ми трохи широко розвели ся перед читачем про сю справу с поводу якогось там недоговореного Клоустонового слівця, бо думаємо, що всякі такі звістки не пошкодять.

А. К.

⁸⁹) Клоустон тут говорить якомсь невиразно. Ми мали би право спитати в нього: про яких саме кассасів він говорить? про яке століття? Адже ті теми, які могли подобати ся за часів Аббасідів, могли б бути ще й нерозвиті за часів Омей-

Моййед Могаммед ібн ос-Сейг, призваний через те „Антарієм“⁹⁰). Коли він уродився і коли помер, про те ми нічого не знаємо точно. Абу-Осейде, пишучи його життєпис, згадує про його лист до Ходжжет од-Діна Мервâна, везіря в Атабека Зенгі, сина Аксайкара, що помер на 540-ім році гіжри (1145 — 1146 р по Хр); тільки отакі хронологічні дати про нього ми й маємо. Ще ж переказує про нього біограф, що він був славнозвісним лікарем і вченим та добре тямив філософію й другі науки. Він каже: „Повідав міні лікар Седід-од-Дін Мехмуд ібн Омар, що Абуль Моййед - Антарій іще за молоду списав був перекази про Антара Абсіта, а через те й призвано його „Антарі“. На деяких списках повісти про Антара стоїть напис, що автор її — Сеййід Юсоф, син Ісмаїла, та що він черпав звістки з творів тих письменників, які записували виплоди народньої творчости, себто етнографів арабських, а найбільше — з творів ученого сучасника Гарун-ор-Рашидового, що на імя звав ся „ель-Асмаї“; того Асмаїя

ядських. Знаючи нпр., що Омейядські оповідачі обробляли теми більше южно-арабські (Єменські), ніж північно-арабські, ми могли бі не повірити Клоустонові, що повість про Антара почала виробляти ся ще за першого віку гіжри. Тим-то варто навести дуже цікаву звістку з арабського історика Ібн-оль-Есіра: виходить що іще за Омейядів був такий звичай, щоб перед боем виступали співаки та співали війську старі думи, а іменно Антарові. Одного разу, каже Ібн-оль Есір, трапило ся перед боем так, що не чуло ся ніяких воєнних співів, — то сам воєначальник сказав гукнути по війську, щоб виходили та співали всі ті люде, котрі знають на память Антарові вірші (Ibn ol Athir IV, 341). А. К.

⁹⁰) По нашому сказати б „Антарович“, по грецьки *Ἀνταρόνις*. А. К.

іноді вважають теж за автора повісти про Антара⁹¹⁾.

Антар не якийсь-там видуманий герой: се жива особа; він звісний як славний вояк і як автор однієї з сімох преміованих поем („Моаллак“), що висіли в Меккському храмі аж до Мохаммедових часів⁹²⁾. Що про Анта-

⁹¹⁾ „Asiatic Journal“, vol. XXVII, 1838. Клоустон. — Як складав я життєпись Антарову („Правда“, 1890, надол., ст. 199 пд.), то автором „Повісти про Антара“ назвав не Абу-Моййеда (як Клоустон), а саме Сеййіда Юсофа ібн-Ісмаїла, бо йшов за авторитетом великого арабіста Коссена де Персеваля (Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes. Tome II, Paris 1847). Хоч Клоустон покладаєть ся на свідство авторитетного біографа Ібн-Абу-Осейбії (чи Осейбе), та міні здаєть ся, що можна всю справу вияснити так: Сеййід уперше записав повість, а Абу-Моййед пізнійше обробив її. На думку Кремерову (Culturgesch. des Or. II, 478) повість про Антара в тій формі, в якій її ми подає Бейрутське видання, мусіла повстати за часів Хрестових походів. Більше, ніж є у Клоустона, можна прочитати про джерела „Антарової повісти“ в згаданій мойій статейці („Правда“, loc. cit) А. К.

⁹²⁾ Тую самую нісенітницю, що і в Клоустона, про „повішені поеми“ можна знайти і в мойій статейці: „Про доісламську поезію“ („Правда“, 1890, серпень, ст. 105), бо я тоді најпревеликий мій сором іще не читав Нельдеке (Th. Nöldeke, Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber. Hannover 1864); нехай зрештою громада виправдає мене зваживши, що от напр. Клоустон так само не читав тієї книжки, та ще й доси. Арабське слово „МОАЛЛАКАТОН“ значить „повішений“, „навішаний“. Пізнійші Араби, тай то дуже поважні (напр., ібн-Хельдун — див. „ель-Мокаддеме“ III, 357), щоб витолкувати собі сю дивну назву, придумали байку, буцім „Моаллаки“ — то поеми, які преміовано на поетичних конкурсах і потім вивішено в Меккському святилищі на прилюдне читання. Найперший раз ми чуємо звістку про таку байку ще в IV. в гіжри: в письменник Ахмед ен-Неххас († 337 р.) згадує про неї, що от мов про „Моаллаки“ ходить така та така „зовсім безпідставна“ видумка. На жаль, кажемо, пізнійші Араби забули про ті розумні Неххасові слова, тай пішла байка про „вивішення“ блукати по білим світі та спантеличувати навіть таких тямущих арабістів як Ербло, Рейске, Джонса, Сільвестра де Сасі і всіх їх наслідників! Зовсім забувають, що жа ден із старших арабських писателів не переказує

рове лицарство ходили в Арабів устні перекази геть раніше ніж написано „Повість про Антара“, про те свідчить одно речення, яке приписують Мохаммедови; той пророк сильне забороняв своїм вірним слухати повісти, занесені з Персії, але сам радив „кохати ся в оповіданнях про героя Антара, щоб серце загартувало ся мов криця“⁹³). „Повість про Ан-

такої звістки, хоч споміж них багато було таких, що описували Мекку і все легендарне, що до неї відноситься і в відношенні до найменчих подробиць; старші історики арабської літератури (в тім числі колосальна книга про доісламську поезію „Кітаб оль-агані“) теж нічого не мовлять, щоб ті поеми, котрі звуть ся моаллаками, колись преміовано та ввішено в Мекці; Коран теж мовчить про се, а чи ж би Мохаммед або „хедіси“ (перекази релігійні) не обізували ся хоч слівцем про те, що в найвишому святилищі висять світські пісні?! Що звичай доісламських Арабів теж противлять ся гіпотезі „ввішення преміованих поем“, диви про се у Нельдеке, ст. XIX і далі. Не важко вгадати, чому справді моаллаки звуть ся так. Вони звуть ся ще „сомут“ себто „наміста“ (східні поети раз-у-раз різняють вірші до нанизаних разків наміста), отже „моаллаки“ мусять бути синонімами до „сомут“ тоб то ніби навішані на нитку перлини. А. К.

⁹³) Якось не доводило ся міні самому вчитати в Хедісах отсе речення Мохаммедове, тим-то я не можу порівняти, чи справді таки Мохаммед звелів 1) аж кохати ся (to cherish) 2) в оповіданнях про Антара. Що правда, переказів про Мохаммеда є така велика сила, що знати всіх їх не можна; не дурно ж була в Арабів ціла особлива професія „мохеддісів“ тобто таких людей, що відають „хедіси“. Дивує мене, що Клоустон знає лиш одно Мохаммедове речення про Антара: я певен, що їх можна нашукати по хедісах чимало; в мойй статті „Життєпись Антара“ („Правда“ 1890, падол., ст. 202) читач ізнайде ще й друге прихильне до Антара Мохаммедове речення, хоч і не таке рішуче як у Клоустона. Але цікаво було б самому подивити ся, невже Мохаммед так таки й сказав: „оповідання про Антара (tales of Antar)?“ Антар був сучасник Пророкови, — дак невже ж зараз після поетової смерті вже й аложили ся про нього якісь поеми? В усякім разі тут щось непевне. Поки ми не знаємо, звідки взяв Клоустон свою звістку та чи з певного автора, ми мусимо вдоволювати ся тим свідомством (трохи неясним) з ібн-Есіра, яке я навів висше на стор. 99 А. К.

тара“ звичайно має в собі сорок-пять томів, та є й укорочені списки; з одного такого списку Террік Гамільтон зладив англійський переклад першої частини (про дитячі й парубочі літа Антарові), що надруковано в чотирьох томах in octavo, 1819 — 1820-го року Уривок із цієї частини я взяв до своєї „Arabian poetry for English Readers“ 1881; із додатку до цієї праці я наведу тутечки свої уваги про характери, які ми бачимо в „Повісти“, бо тепер моєї книжки вже нема в продажі⁹⁴).

Витязь Антар (точніша була б форма з закінченням „а“ — Антара), син Шеддада, раз-у-раз центральна фігура. Що він чорний, що він простак, що він на вроду не гарний, про все те забувають, дивуючись на його страшенно-дужі руки та непереможну хоробрість, на його високі, вогняні вірші, на його величну душу, на його ласкаве, прихильне серце⁹⁵). З нього правдивий лицар „sans peur ni reproche“ (без страху й догани): як наступа на сильних ворогів, він сміливий як лев; супроти ворогів слабійших — він великодушний; як дума про свою кохану Аблю, він ніжний і благородний; ще ніжніший і ще благородніший він тоді, як на неї дивиться очима. А вже ж і тая Абля — то дівчина хорошуля; чорне хвилясте її волосся уніймало витязя за саме серце, а ясні очі заполю-

⁹⁴) Трохи ширшу бібліографію повісти (про Коссена де Персеваля, Рюккерта, Марселя Девіка і т. п. я подав уже вище, на ст. 56. А. К.

⁹⁵) Антар чорний, бо його мати Абіссінка. Антар простак і грубоватий, бо його мати невольниця. А. К.

нили його в-край; з неї правдива бедуїнська панна; як на їїї думку, то Антар — парубок дуже вродливий, — отак само як і Дездемоні був дуже гарний їїїї Отелло Ну, звісно, й Антар, дарма що чорний на вид, дарма що з низького роду, „кохав свою Аблю так, як кохають високородні витязі“. А в тім, скоро надходить ворог до шатрів їїхнього коліна, скоро надходить час бити ся мечем та колоти ся списом, то зараз усі й забувають, що Антар — низького роду: бо тоді його батько — меч, а його вельможний родак — спис.

Другі особи в тім романі грають, правда, підрядну ролю, бо всі вони залежать од героя та його славних учинків, тільки ж у кожній з тих другорядних осіб є своя власна індивідуальність, обмальована зовсім виразно й різко. Ну, от хоч би цар Зогеїр, що панує над племям Абсійським та Аднанським, Фазарським та Гіфтанським: в сього володаря є всі добрі нориви і немало хиб його віку й народу; сам він лицар тай одразу впізнав у молодім Шеддадовім сині будучого героя. Князь Шасс — лихий на вдачу, пихатий, жорсткий, хоч і не без деяких добрих ознак; з нещастя він присмирив ся Князь Малік, син Зогеїрів: — людина хоробра, але дуже добряча; він Антарови найпервійший приятель і оборонець проти злости його ворогів; він раз-у-раз на поготові — або красномовно говорити за свого приятеля, або вхопити ся за меч тай кинутись йому на підмогу, коли на того на-

пало ся дуже багато ворогів. Шеддад, Антарів батько — одважний чоловіга, „з того роду, що важкі на руку; аби треба було од нього помочи, то з нього дуже добрий рубака“; він пишаєть ся, що в нього найчистійша кров, яка коли була в дворян, але прихильєть ся до свого хороброго сина, як той уславив ся навкруги, тай гірко ридає, як приходить чутка про його смерть. Зебіба — простосердечна мати витязева; як воно звичайно водить ся у матерів великих людей, вона не вміє зложити ціну славним подвигам свого сина: як на їїї думку, то красше було б, щоб він сидів дома та пособляв їїї доглядати череду. Малік, Аблін батько — людина хитроцна, обрахована, мерзена, зрадлива, що хилить ся й туди й сюди; зрештою дуже дбає про честь свого роду. Амара — елегантний бедуїн; гордовитий, хвалько, а в серці страхополох. Шібуб, зведений брат Антарів і його щирій пособник: прудкий на біг, через те й зветь ся „батько вітру“, зручний стрілець з лука; має безліч хитрих вигадок проти всяких несподіваних пригод; ще ніколи не було в доброго витязя пунтнійшого помічника, як той Шібуб.

Як герой помирає, то в поемі благородна лірика наче завіса затуляє од нас порушуючу драму. „Переказують, що один шейх, із колишніх ворогів Антарових, порушив ся до самого серця, як почув про долю того витязя, що одзначив ся тількома славними лицарськими подвигами. І заплакав він над його трупом, загорнув його піском тай сказав от що: „Сла-

ва тобі. хоробрий вояче! За життя свого ти був оборонцем свого плем'ю, і по смерті ти ратуєш братів своїх страхом од твого трупа й твого ймення. Най живе твоя душа вічно! Най свіжі роси зрошають місце твого остатнього лицарства!“ — Правду кажуть: щасливий той війник, якого й вороги похваляють“.

Наука з повісти (бо хто тямить читати як слід, для того тут є наука) от яка: високий дух і рішуча воля беруть верх над усіма перепонами, які йдуть з низького роду та з клясових пересудів.

В. А. Клоустон.

ЄГИПЕТСЬКІ КАЗКИ

І КАЗКА ПРО ДВОХ БРАТІВ.

Вступна увага.

Коли в р. 1852 єгиптолог де Руже віднайшов оповідання з доби фараонів, похоже на оповідання з Тисячі й одної ночі, здивувалися сьому дуже всі, навіть ті вчені, що, думалось, добре знали стародавній Єгипет. Доси віднайдено в папірусах гимни до богів, історичні поеми, писання магичні або наукові, листи про всякі справи, цілу літературу поважну та духовну, — аж тут на тобі, казка! Вельможні особи, що їх мумії спочивають у наших музеях, уважалися доси такими поважними, що ніхто в світі не був би посмів думати, щоб вони читали або komponували казки в ту пору, коли ще не були муміями, а живими людьми. А тут на тобі, казка! Вона була власність царевича, сина царського, що сам опісля був царем, власність Сеті II. сина

Мінефти, внука Сезостріса. Одна Англічанка, що походила з Парижа, Єлисавета д'Орбіне, прислала д де Руже папірус закуплений нею в Італії і бажала знати, що в ньому було написано. Оповідало ся там про двох братів, далі про те, як жінка старшого фальшиво обвинуватила молодшого так що він мусів утікати, і як він опісля перемінював ся з разу в бика, потім в дерево, а за третім разом відродив ся царем. Де Руже подав 1852 р. не так переклад, як розбір сеї казки (*Revue Archéologique* t. IX, 385 і д. гл. також *Athénæum Français* I, 1852). Богато місць тексту виблідло майже до крихти; де інде що хвилі попадали ся прогалини чи то тому, що рукопис був ужкоджений, чи тому, що тяжко ще було відчитати деякі знаки або зрозуміти значіне певних граматичних зворотів. Навіть імя героя було кепсько прочитане: Сату, а треба читати: Бітіу. Та від тоді можна сказати, що ані одного останка єгипетської літератури не простудіовано так докладно і з таким позитком. Вглубляючи ся що раз то більше в сеї текст учені здужали виправляти помилки, повиповнювати люки, так що тепер „Казка про двох братів” читаєть ся плавно і ясно, з вимеком хіба кількох слів.

Цілих 12 літ ся казка була одиноким того рода останком єгипетської літератури. Мало помалу повидобували на світ тисячі останків давньої давнини: списи завойованих провінцій, списи імен царів, похоронні написи, пісні на побіди, родинні листи, рахункові кни-

ги, формули магiчних заклинань, акти судовi, навiть розвiдки лiкарськi та геометричнi, але нiчогiсiнько такого, що би було похоже на оповiданне. Аж ось 1864 р. розкопуючи руiни Теб близь села Деiр-ель Медiне, в гробницi одного Коптського монаха знайдено деревляну скриньку, а в нiй обiк акти одного сусiднього монастиря найшли ся рукописi менше набожного змiсту, а власне приписи моральнi писаря Ани данi синовi его Коншотпу, молитви на 12 годин ночi i фантастична казка змiстом своїм ще дивнiйша вiд казки про двох братiв. Герой єi називає ся Сатнi, є сином царя мемфiського i боре ся з юрбою балакучих мумiй, чарiвникiв, магiв i якихсь темних iстот, про котрi не знати, чи вони живi, чи мертвi. Вiдки взяло ся се оповiдане, оперте на поганських вiруванях, в гробницi христiянського монаха? Думаю, що сего докладно нiколи не будемо знати. Дехто догадує ся, що той монах був одним iз остатнiх Єгиптян, що знав ся ще троха на старих писанях; коли вiн умер, єго побожнi братчики поховали з ним разом i єго рукописi, хто зна, може пiдозрiваючи в них якiсь чортiвськi грамоти. Та сяк чи так, найшло ся оповiдане, правда, без початку, та зрештою заховане досить добре, так що вчений привичний до демотичного письма¹⁾ мiг його вiдчитати без надто великої трудности. Та знанє демотичного письма не було ще то-

¹⁾ Демотичним письмом називає ся письмо приладжене до ужитку в щоденнiм житю. Воно починає ся вiд XXVI-oi дiнастii. Є се скорописна i дуже скорочена форма старого курсивного письма званого гiєратичним.

ді так загальне між єгиптологами Тонесенький і невиразний почерк, велика сила нових граматичних форм, сухість або незначність текстів відстрашували або знеохочували многих. Один д. Бругш був спосібний зробити для вияснення Булякського рукопису (названого так через те, що переходує ся в музеї в Буляк у Єгипті) те, що зробив де Руже для рукопису пані д'Орбіне. В р. 1867 він зладив его переклад і видав його в *Revue Archéologique*; сей переклад такий вірний, що й доси ще в ньому не треба змінювати майже нічогосінько.

Від тоді пішли без перерви що раз нові находки. В р. 1874 д. Гудвайн, перебираючи Гаррісову збірку папірусів закуплену Британським Музеєм, натрафив на оповідання про закліятого царевича і ще на один уривок, який він зразу приняв за виписку з якоїсь літописі, та в якому далі побачив основу дуже похожу на деякі частини казки про Алі Бабу (з Тисяча й одної ночі). Не минуло кількох неділь, аж ось д. Шаба (*Chabas*) доносить, що найшов у Туріні розрізнені листки якогось оповідання про любовні пригоди (пізнійше показало ся, що се не шматки оповідання, а збірка любовних пісень), а між Булякськими папірусами останки іншої якоїсь любовної історії. Д. Голенищев троха пізнійше віднайшов у Петербурзі аж три оповідання, та їх тексти так і лишили ся доси не опубліковані. Д. Ерман подав недавно зміст довгого оповідання, котрого рукопис колись належав до єгиптолога Лепсіуса, а тепер находить ся в берлінським

музеї. Врешті між папірусами тогож музея находить ся початок ще одного оповідання про дивні пригоди, та сей початок такий короткий і попсований, що годі догадати ся на певне, який був дальший зміст оповідання. Надто на многих черепках, розкиданих по різних європейських музеях, находять ся шматочки якоїсь казки про упирів. Додаймо до того, що деякі писання, які доси загально вважали ся історичними документами, як ось „Пригоди Сінугіта“, „Спиречка між урядником і селянином“, „Переговори між царем Апопі і царем Сокнунрі“, „Памятний стовп царівни Бахтани“, коли їм близше придивити ся, показують ся не чим, як тільки останками повістєвої літератури. Таким робом по 2000 літ руїни і забуття віднайдено майже таке саме число єгипетських оповідань, як і ліричних поем або гимнів обернених до різних богів¹⁾.

Проф. Ж. Масперо.

¹⁾ Се, що тут перекладено, є початок прекрасного вступу проф. Масперо до его збірки перекладів єгипетських казок (Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés. Paris 1889, стор. I—VII). В своїм вступі проф. Масперо розбирає єгипетські казки головню з погляду на ті побутові подробиці із старо-єгипетського життя, які містять ся в них. Для нашої ціли сей розбір менше цікавий, і для того ми, користуючи ся книжкою проф. Масперо для злагодження перекладу казки про двох братів на нашу мову, подаємо далі ті багаті порівнюючо-літературні сказівки, які дїбрав до неї звїсний фольклорїст Е. Коскен. І. Франко.

Казка про двох братів.

I.

Були собі раз два брати від одної матері і від одного батька. Старший звав ся Анупу, а молодший Бітіу. Анупу мав хату, мав жінку, а молодший був у него немов за слугу: шив одежу, ходив у поле за худобою, робив що було треба, рубав дрова, справляв усяку полеву роботу. А був сей молодший брат дуже добрий робітник, так що в цілім Єгипті не було йому рівні.

За такою роботою минуло чимало днів. Молодший брат ходив за волами по своїому звичаю день у день і що вечера вертав до дому двигаючи вязку всякого полевого зіля. Прийшовши до дому він ось що робив: клав зіле перед старшим братом, що сидів разом з жінкою, потім вечеряв, їв і пив і лягав спати в стайні обік своїх прекрасних волів. А коли на світі розвидніло ся і настав новий день і напечено хліба, він ставав перед старшим братом, діставав хліба, щоби мав що їсти в по-

лі і гнав воли на пашу в поля І коли отак він ішов за волами, вони говорили до него: „Там і там є добра паша“! Він слухав усе, що вони говорили і гнав їх на ту добру пашу, якої вони собі бажали. Таким робом его воли поробили ся дуже, дуже гарні і наплодили багато, багато телят.

А коли прийшла пора полевої роботи, старший брат сказав йому; „Прилагодь нам запряг до ораня, бо отсе земля вийшла з під води і добра до ораня. Також винеси насіння на поле, бо завтра рано візьмемось до роботи“. Так мовив старший брат. Молодший брат зробив усе так, як велів йому старший. Коли на світі засвітало і зробив ся другий день, вони пішли в поле з плугом; взяли ся до роботи і на серці було їм дуже, дуже весело, так що вони працювали не спочиваючи.

Минуло чимало днів після сього, вони все ще були в полі і працювали. Старший брат вислав молодшого мовлячи: „Бігай, принеси нам ще насіння з села“. Молодший брат застав жінку свого старшого брата, як плела собі коси. Він мовив до неї: „Встань, дай міні насіння, щоб я біг швидко в поле, бо старший брат висилаючи мене сказав міні: „А не гай ся!“ Вона сказала йому: „Иди, отвори шшіхлір і візьми що тобі треба, бо я боюсь, щоб міні коси не порозплітали ся“. Молодий парубок пішов до стайні, взяв великий горнець, бо мав намір набрати багато зерна, насипав до него жита і ячменю і вийшов несучи горнець. Вона мовила до нього: „Чого се ти так багато набрав

на плечі?" Він сказав їй: „Ячменю три міри, жита пять мір, пшениці пять мір, ось чого я набрав“. Так він до неї. А вона обернула ся до него і мовить: „Справді, велика твоя сила! День у день бачу, який ти дужий!“ І єї серце затріпало ся до него в любовному бажанню. Вона встала, зупинила його і мовила до него: „Ходи, спочиньмо разом годиночку! Коли міні се зробиш, я тобі справлю гарну одежу!“ Молодий парубок розгнівав ся дуже, як полуднева пантера задля тих неподобних слів, що вона йому сказала, і вона дуже, дуже злякала ся. Він промовив до неї кажучи: „Алеж пробі, ти для мене як мати, а мій старший брат удержує мене! Ох, сеж страшенний гріх, те що ти міні сказала! Не говори міні сего ще раз і я не скажу сего ніякому чоловікови!“ І він узяв мішок і пішов у поле. А коли прийшов там, де ждав його старший брат, вони взяли ся до роботи, щоби довести її до кінця.

А в вечірню пору, коли старший брат вернув до дому, а молодший брат ішов за волами з вязанкою всяких полевих трав і гнав худобу перед собою, щоби її загнати на спочинок до стайні, що була в селі, тоді жінка старшого брата побояла ся тих слів, що була наговорила. Вона взяла чорної саджі і поробила собі знаки, немов би їй побив якийсь злочинець, щоби сказати мужови: „Се твій менший брат знасилував мене!“ — коли єї муж верне вечером, як се діялось звичайно що дня. Ввійшовши в хату він застав жінку, як вона лежала і стогнала мов від насилія; вона не дала

йому води вмити руки, як був звичай що дня, ані не засвітила світло перед ним, в хаті було зовсім темно, а вона лежала зовсім недужа. Муж промовив: „А се хто говорив с тобою?“ А вона відповіла йому: „Ніхто не говорив зі мною крім твого меншого брата. Коли він прийшов набрати для тебе насіння і застав мене, як я сиділа самісінька, він сказав міні: „Ходи, спочиньмо разом годинку, пристрій своє волосє!“ От таке він говорив до мене, та я й слухати не хотіла. „Чиж я не є для тебе як мати а твій старший брат не є для тебе як батько?“ Так я мовила йому. Він злякався і побив мене, щоб я не говорила тобі про се. І коли ти даруєш йому жите, я вмру; аджеж бачиш, коли він прийде вечір, а я пожалувала ся тобі на его негідні слова, то легко зрозуміти, що він зробить“.

Старший брат розлютив ся як полуднева пантера, наострив ніж і взяв його в руку, а тоді сховав ся за дверима стайні, щоби вбити меншого брата, коли той прийде вечером, щоби позаганяти худобу до стайні. А коли сонце спочило і надійшов менший брат навантажений усякою травою, як мав звичай що дня, то корова, що йшла передом, входячи до стайні сказала своєму пастухови: „Ось тут твій старший брат сховав ся перед тобою з ножем, щоби тебе вбити; ратуй ся від него!“ Коли він почув, що мовила корова, що йшла передом, а друга сказала йому те саме, він заглянув по під двері стайні і побачив ноги свого старшого брата, що був

схований за дверима з ножем в руці. Тоді він кинув визанку на землю і пустив ся бити що духу, а старший брат погнав ся за ним з ножем. Менший брат скрикнув до Фра-Гармакуїті (бога сонця) мовлячи: „Господи ласкавий, ти знаєш, чия правда, а чия кривда!“ І Фра почув усі жалі і велів проявити ся величезній воді між ним і его братом, а в воді було повно крокодилів, і один із братів стояв по однім боці а другий по другім. То старший брат два рази простяг руку до удару і два рази не вбив свого меншого брата — ось що він учинив! А менший брат обізвав ся до него з берега мовлячи: „Будь там аж до рана! Коли соняшний круг появить ся, я буду говорити з тобою перед ним, щоби виявити правду, бо більше вже не буду з тобою ніколи, не буду вже в тій стороні, де ти будеш і піду в Долину Акації“!)

Коли на землі засвітало і зробив ся другий день, бо Фра-Гармакуїті підняв ся на небо, оба брати побачили один одного. Молодий парубок промовив до свого старшого брата, кажучи: „І чого б бігти за мною, щоби мене вбити підступно, не вислухавши того, що мали сказати моїї уста! Адже ж я, будь що будь, твій менший брат! Адже ж ти у мене є замісто батька! Адже ж твоя жінка у мене є як мати! А хіба ж се не так було, коли ти вислав мене, щоб я приніс для нас

!) Що се за Долина Акації — незвісно. З дальшого оповідання показує ся що ту долину уявляли собі Єгиптяне десь над Нілом, у незвісних верхівях тої ріки; догадують ся, що сімболожно се значить: долина мертвих або долина щасливих душ.

насіння, що твоя жінка сказала до мене: „Ходи, проведемо разом годинку, положимо ся!“ А перед тобою вона обернула се діло на другий бік“. І він розповів старшому брату все, що зайшло між ним і його жінкою. Він покляв ся на Фра-Гармакуїті і мовив: „А ти біг за мною, щоби мене вбити підступно! Ти сховав ся за дверима з ножем в руці, в засідці! якпій сором!“ І він добув ножа, що ним утинав гиляки і відрізав собі член і кинув його в воду, де його пожер сом. Тоді він ослаб і зомлів. А старший брат дуже-дуже проклинав свою душу і стояв на місці ридаючи голосно, бо не знав як перейти на той беріг, де був його менший брат, за-для крокодилів. Менший брат обізвав ся до него мовлячи: „Так, брате! Ти вдав ся в погане діло! Так то ти не пригадав собі ані одного доброго діла, ані одної прислуги, які я тобі вчинив! Ну, іди ж до дому, стережи собі сам свої худоби, бо я не жити му більше в тім місці, де ти будеш, я піду в Долину Акації. Та ось що ти зроби для мене: коли дізнаєш ся, що зо мною стала ся якась пригода, прийди і подбай про мене. Бо я зачарую своє серце і положу його на вершку цвіту Акації, а коли зрубають Акацію а моє серце впаде на землю, ти прийди і знайди його. І хоча б ти шукав його й сім літ, не знеохочуй ся, а коли його знайдеш, вложи його до посудини з свіжою водою. то я віджию знов і помщу ся за лихо, яке міні зроблено. А ти пізнаєш, що зо мною щось стало ся, коли візьмеш збан пива в руку, а воно почне булько

тати; тоді, коли се тобі покаже ся, не гай ся ані хвилини!“ І за тим він пішов у Долину Акації. а его старший брат вернув до дому, держачи ся рукою за голову, посипаний пиллом. А прийшовши до дому він убив свою жінку, кинув їїїї псам і жив у жалощах за своїм меншим братом.

II.

Богато днів прийшло після сього. Молодший брат пробував у Долині Акації і нікогисінько не було з ним. День він проводив полюючи звірів по горах, а вечером приходив спати під Акацією, що в вершкуну єї цвіту було зложено его серце. А коли пройшло богато днів, він збудував своїми руками в Долині Акації дім з усякими вигодами, щоби в нім замешкати. Коли раз вийшов із дому, пострічались йому всі девять богів, що спішили кермувати долею свого Єгипту. Девять богів промовили всі враз і сказали до нього: .Ей, Бітіу, бику девяти богів¹⁾, як же се ти живеш сам покинувши свій край задля жінки Ануну, твого старшого брата? Ну, жінка ся вбита і ти відматив брату за все те зло, яке він зробив тобі. Їїх серце змилювало ся над ним дуже-дуже, і Фра Гармакуїті промовив

¹⁾ Се дивовижне прозвище вказує, що Бітіу вважає ся тут повою бога Озіріса, до якого часто прикладає ся ота назва і який після вірувань Єгиптян дізнавав також подібних пригод, як Бітіу в отсій гації.

до Хнуму¹⁾: „Ей-же, сотвори жінку для Бітіу, щоб він не жив отак самотою!“ Хнуму зробив йому товаришку, щоб жила з ним, і вона була така вродлива красуня, що в цілому Єгипті не було такої, бо в ній були всі боги. Сім Гаторів²⁾ прийшло, щоб її побачити і всі сказали одними устами: „Нехай її меч побє!“ Бітіу любив її дуже-дуже; коли рано виходив полювати для неї звірів а вона лишала ся дома, то говорив до неї: „Не виходи з хати, бо бою ся, щоб тебе Ніль не вхопив; я не міг би увільнити тебе від нього, бо я така жінка як і ти³⁾. а моє серце спочиває на вершкуні Акації; та коли б хто інший крім мене найшов його, я буду бити ся з ним“. Одним словом, він розповів їй усі свої тайни.

Після сего пройшло багато днів. Б тіу був на полюваню, як се було єго звичаєм день у день Молода жінка вийшла з хати, щобій пройти ся попід Акацією, що росла обік хати. Аж ось Ніль побачив її і погнав ся за нею; вона кинула ся тікати від него і вбігла до хати. Ніль крикнув до Акації мовлячи: „Вона мусить бути моя!“ Акація дала йому жмуток єї волося Ніль поніс його до Єгипту і положив його в хаті пральник в фараонових Запах від жмутка волося уділив ся фараоновій одежі; почали добивати ся у фараонових пра-

¹⁾ Назва Хнуму значать дословно: творець; се було місцеве божество острова Елефантіни і краю коло першого Нілевого водоспаду.

²⁾ Гатор — мітична істота жіноча, похожа на прецькі Гори або Грації, на Фейї у романських та германських народів.

³⁾ Натяк на те, що Бітіу був кастрат.

льників мовлячи: „Запах дивних пахощів у одежах фараонових!“ Почали добивати ся від них відповіді день у день, та вони не знали, як се стало ся. Та ось голова пральників фараонових вийшов на беріг, бо серце его було дуже зажурене тими допитами, що йому роблено день у день. Він зупинив ся, спер ся на поруче, саме насупроти того жмутка волося, що був у воді. Він післав у низ одного слугу і сей приніс йому той жмуток переконавши ся, що він пахне дуже-дуже гарно. а голова заніс його Фараонові. Скликали магів-писарів фараонових, і ті сказали Фараонові: „Сей жмуток волося походить від дочки Фра-Гармакуїті, що має в собі суть усіх богів. Ти, кому підлягають чужі країї, вишли післанців по всіх чужих краях шукати сеї дівчини, а з післанцем, що має йти в Долину Акації, нехай іде в супроводі багато людей“. Его Величество сказав: „Прекрасно, прекрасно те що ви сказали!“ І виправлено післанців.

Минуло багато днів по тім. Люде, що були пішли по чужих землях, вернули ся і здали справоздає Его Величеству. Тільки ті, що пішли в Долину Акації, не вернули. Бітіу повбивав їх, а пустив лиш одного з поміж них, щоби заніс звістку Его Величеству. Тоді Его Величество вислав багато людей і рубачів а також людей з возами, щоби привезли дочку богів; з ними була одна жінка і нарадила їх, як мають собі поступати. Отся жінка вернула до Єгипту з дочкою богів, і весь Єгипет урадував ся нею Его Величество по-

любив її дуже-дуже, так що називав її своєю найлюбішою жінкою. Він почав випитувати її, хто є чоловік, а вона сказала Єго Величеству: „Зітніть Акацію і звісцте її!“ Фараон післав людей і рубачів з сокирами, щоби зрубали Акацію. Вони відрубали цвіт, у котрому було серце Бітіу, і він упав трупом сеї самої лихої хвилини.

III.

А коли на землі засвітало і зробився другий день після того як зрубано Акацію, сталося так, що Ануну, старший брат Бітіу, прийшов до свого дому і сів умивши собі руки. Йому подали збанок пива, а воно почало булькотати; подали йому другий збанок вина, і воно закаламутилося. Тоді він узяв палицю і сандали на ноги, надів одягу, забрав оружжя і помандрував у Долину Акації. Прибувши до палати свого меншого брата він побачив свого меншого брата простертого на долівці, неживого. Він заплакав переконавшися, що єго менший брат лежить неживий; він пішов шукати серця свого меншого брата під Акацією, під котрою єго менший брат спав вечером. Три роки він шукав і не міг найти нічого. Вже почався четвертий рік, коли серце єго меншого брата збажало дістатися до Єгипту і промовило: „Завтра піду“ — так промовило єго серце¹⁾ А коли на землі засви-

¹⁾ По єгипетському віруванню кождий член людського тіла жив своїм особливим житєм. Серце вважалося осередком

тало і зробив ся другим день, Анупу пішов віп Акацію і шукав увесь день; вечером він дернув роздивляючи ся довкола себе, щоби шукати на ново. І ось він побачив ямку, а коли заглянув у єї заглиблене, глянь, а там було серце его меншого брата. Він приніс сиску повну свіжої води, поклав его в неї і мів, як се був его звичай кожного дня. А коли настала ніч а серце нассало ся води, Бітіу стрепенув ся всім тілом і почав пильно вдивляти ся в свого старшого брата. а потім забажав пити Анупу. старшій брат, підняв миску з свіжою водою, в котрій було серце его меншого брата, сеї напив ся, его серце прийшло на своє місце і він зробив ся таким, як був уперед. Брат з братом обняли ся, кожний почав говорити до другого. Бітіу мовив до свого старшого брата: „Отсе я зроблю ся великим биком, що матиме на собі всі добрі знаки¹⁾; ніхто не пізнає мене тоді. А коли зійде сонце, ти сідай на мій хребет, а коли ми прибудемо на те місце, де є моя жінка, я їй відплачу ся за все зле, що вона зробила міні. Ти-ж веди мене до того міста. де живе Фарлон, а він тобі надає всякого добра обсипле тебе золотом і сріблом за те, що ти привів йому мене, бо я буду великим чудом і весь край урадує ся мною. А потім ти йди собі до дому“.

тіла і головним органом життя і свідомости; по смерті чоловіка воно здавало Озірісови рахунок.

¹⁾ То значить, святим Апісом, уособленем Озіріса, котрому Єгиптяне віддавали найвищу честь.

А коли на землі засвітало і зробив ся другий день, Бітіу перемінив ся в таку подобу, як був заповів, а його старчий брат Анупу сів на його хребет зараз в ранці і прибув у те мсто, де жив Фараон. Про него дали знати Єго Величеству, він його побачив і дуже-дуже врадував ся.

Справлено для него дуже-дуже пишну учту і Фараон мовив: „Се велике чудо зробилося!“ І радували ся всі в цілому Єгипті¹⁾. Старшому брату надавали золота і срібла і він запанував у своїй домівці. Фараон дав йому багато слуг, багато поля і полюбив його дуже-дуже, дужше ніж усіх людей у цілому Єгипті.

IV.

Минуло чимало днів після сього. Одного разу бик увішов до гарему, дійшов до місця, де була улюблена і почав до неї говорити мовлячи: „А бачиш, я таки жию!“ Вона мовила до нього: „А хтож ти такий?“ Він мовив до неї: „Я — Бітіу! Ти намовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка, так щоб через те я не міг жити, аж бач, я таки жию, я перемінив ся в бика!“ Улюблена дуже-дуже злякала ся тих слів, які сказав їй муж. Він вийшов з гарему, а Фараон прийшов провести з нею щасливий

¹⁾ Час між смертю одного Апіса а появою другого був часом загальної жалоби для цілого Єгипту; появлене нового Апіса було днем загальної радости, всенароднім празником.

день Вона обідала разом з Фараоном і Фараон був для неї дуже-дуже ласкавий. І вона мовила до Фараона: „Присягни ся міні на Бога, скажи: Все що ти скажеш, я вислухаю для тебе!“ Він заприсяг ся вислухати все що вона скаже, а вона сказала: „Дай міні зйісти печінку з отсего бика, він і так ніколи ні до чого доброго не здасть ся“. Так вона сказала. Фараон дуже-дуже засумував ся тими її словами, а єго серце дуже-дуже заболіло. Та коли на землі засвітало і зробив ся другий день, відправлено великий празник з жертвами на честь бика, а тоді Фараон вислав одного з перших своїх прислужників, щоби казав зарізати бика. Та ось коли його зарізано і коли слуги несли його на плечах, він стрепенув ще раз карком, а з него присли дві краплі крові і впали на два великі ступні фараонові, одна з одного боку великої брами фараонової а друга з другого боку. А з тих крапель крові вирости два великі персики¹⁾, оба незвичайно хороші. Пішли слуги і сказали Фараонові: „Велике чудо для Вашого Величства! Два великі персики вирости за ніч по обох боках великої брами Вашого Величства“ — Фараон дуже сим утішив ся а з ним і увесь Єгипет, і Фараон звелів складати персикам жертви.

Минуло чимало днів після сього. Фараон вийшов за браму з лазурового каменя. На то шийі був вінок з ріжнородних квіток. Він

¹⁾ Персик (*Mimusops Schimperi*) або абрікосове дерево було в старім Єгипті посвячене Осірісови.

їїхав на пурпуровім возі і вийшов із царської палати щоби побачити персики Улюблена їїхала возом в парокінь обік Фараона. Фараон усів під одним персиком, улюблена сіла під другим. А коли вона сіла, персик почав говорити до своєї жінки: „А, зраднице! Я — Бітіу і живий на перекір тобі. Ти памовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка. Тоді я зробив ся биком, а ти знов казала мене вбити!“

Чимало днів пройшло після сього. коли улюблена знов обідла разом з Фараоном і коли Фараон був для неї ласкавий, вона сказала Фараонові: „Заприсягни міні на Бога і скажи; „Все що скаже моя улюблена, я вислухаю і сповню“. „Говори!“ Він вислухав усе, що вона сказала. Вона мовила: „Кажи зрубати оба персики і поробити з них гарні дошки!“ Фараон вислухав усе, що вона сказала. А кілька день опісля Фараон вислав зручних столярів, щоби зрубали персики фараонові. Жінка фараонова, улюблена, стояла при них і придивляла ся їй роботі. В тім одна тріска скочила, влетіла в рот улюбленої, вона проковтнула її і зайшла в тяж. Столярі порізали персики, пообтісували колоди і зробили все, що вона хотіла.

Минуло чимало днів після сього, і вона привела на світ хлопчика. Пішли сказати Фараонові: „Вродив ся тобі хлопчик“. Принесли його до Фараона, він надавав йому мамок і колисальниць. Радість зананувала по всім Єгипті. Почали святкувати день его уродин,

почали надавати дітям его імя. Фараон любив його дуже-дуже і надав йому титул царевича короля Етіонії (Каушу). А коли пройшло багато днів після сього, Фараон зробив його князем-наслідником усього Єгипту. А коли пройшло багато днів після сього і він пробув багато літ князем-наслідником усього Єгипту, Фараон полетів на небо¹⁾. Тоді Бітіу промовив: „Покличте міні найперших дорадників фараонових, щоб я розімовив їм усе, що було зо мною“. Привели також его жінку і він почав свідчити против неї перед ними, і засуд її виконано. Тоді привели его старшого брата і він зробив його князем-наслідником усього Єгипту. Двацять літ він царював над Єгиптом, потім умер, а его старший брат став на его місце від самого дня его похорону. Скінчила ся в супокою отся книжка, коштом писаря-скарбника Кагабу при скарбі фараоновім, працею писаря Горі і писаря Еннани, наставника над книгами. Хто говорити ме про сю книжку, нехай Тот буде йому на поміч!

¹⁾ Єгипетська офіціальна формула, значить умер.

Уваги до казки про двох братів.

Оповідання про двох братів розбиране було вченими з погляду мітологічного; д. Франсуа Ленорман посвятив йому особний розділ у своїй книзі (*François Lenormant, Les premières Civilisations I, 397 і далі*). Він бачить в ньому „перемінений на людovu казку міт, що знаходить ся в основі всіх релігій західної Азії: молодий бог сонця вмирає і відживає раз по разу. Сирийсько-фенікійську відміну сего міту маємо в казці про Адоніса, Фрігійську в казці про Атиса, а в кінці відміну потречену в часі, якого ще не можемо означити докладно, в легенді про Загрея“. По думці Ленормана „се ще один із тих численних примірів впливу азійських переказів на Єгипет в часі панованя XVIII і XIX династій, і то не такого впливу, щоби ті перекази вводжено в релігію, але коли вони приносили ся в формі людовой казки“.

Та ми не думаємо йти за д. Ленорманом на поле мітології. Ми хочемо розібрати казку про двох братів з іншого погляду. Д. Ленорман сказав щирю правду: ми маємо тут перед собою правдиву людovu казку. Отож коли ми порівняємо людovі казки записані в наших часах по Європі та Азії з тими складовими частинами, з яких збудована Єгипетська казка, то побачимо — декому може се буде й дивно — що казка про двох братів така подібна до многих із сих нових казок, що годі думати, щоби ся подібність була тільки припадкова.

Почнімо від кінцевого уступу, де оповідається про різні переміни Бітіу, і порівняймо його з одною казкою німецькою записаною в Гессії (*Wolf, Deutsche Hausmärchen*, ст. 394). Тут пастух робить ся начальником над царським військом; хитра царівна, дочка ворожого царя, відбирає йому зрадою меч, що робив його пепереможним. Його поборенс, вбито, а його тіло, порубане на шматочки, зложено в скриню і вислано цареві його пану. Чарівники вертають йому жите і дають йому таку силу, що він може перемінювати ся в що хоче. Він перекидає ся гарним конем і каже себе продати ворожому цареві. Коли царівна побачила сього коня, зараз казала відрубати йому голову. Кухарка почувши се прийшла до коня і плещучи його по шийі почала плакати і жалувати, що його мають зарізати. Кінь мовить до неї: „Коли міні відрубають голову, то три краплі моєї крові бризнуть

на твою запаску; коли мене любиш, то законнай їх в такім а такім місці. Кухарка зробила те, о що просив її кінь, і на другий день на місці, де були закопані краплі его крови, виросло прекрасне черешньове дерево. Царівна просить свого батька, щоби казав зрубати черешню. Кухарка прибігає і жалує дерева, а черешня мовить їй: „Коли мене будуть рубати, візьми, коли мене любиш, три трісочки і кінь їх у царівнин ставок. На другий день рано три золоті качки плавають по ставку. Царівна бере лук і стріли і вбиває дві качки, а третю ловить живцем і замикає в своїм покою. Та ось у ночі качка викрала у неї магічного меча і втекла

Як бачимо, обі казки подібні на прочуд. У обох, в німецькій і Єгипетській, герої з разу вбитий, потім воскрес і перекидає ся гарною скотиною, тут конем а там биком, і так дістає ся на двір царя, де живе гарна жінка — причина его смерти. У обох оповіданнях ся жінка упрошує царя вбити сю скотину, та в хвили коли її вбивають, бризькають краплі єї крови, а з них виростає дерево. В кінці в фантазії сучасного Німця і стародавнього Єгиптянина жите героя ховає ся з кілька трісок із сего дерева, коли її се царівна веліла зрубати.

Угорська казка, записана графом Майлатом, дуже подібна до сеї німецької¹⁾. Герої

¹⁾ Вона подана в німецькім перекладі в збірці Волфа uO. L. B. Wolf, Die schönsten Märchen und Sagen aller Zeiten (nd Völker. Leipzig 1850, т. I, стор. 229 і далі).

Ляці вбитий смоком і порубаний на дрібні шматочки. Цар вужів, що єго доньці Ляці зробив був прислугу, оживлює його при помочи якогось зілля. Він перекидає ся конем і приходить у смокове дворище. Смокова жінка, хоч і не пізнає Ляці в новій подобі, підозріває, чи нема тут яких чарів і говорить смокови, що вмре, коли не поїїсть печінки з єго коня — зовсім як та Єгиптянка, що забажала печінки зі святого бика, Коня ловлять, щоб його вбити. Та сестра Ляцієва, що смок держить їїїї в неволі, проходить ся коло коня і плаче, що його мають убити. Кінь мовить їїїї тихенько, щоб вона зібрала землю, де впадуть перші дві краплі єго крови і щоб їїїї кинула в смоків садок. На тім місці виростає яблінка з золотими яблочками. Знов смокова жінка починає голосити, що вмре, коли їїїї не можна буде зварити обід на полінах із сеї яблінки. Ляцієва сестра знов приходить і жалує такого гарного дерева, та яблінка велить їїїї узяти дві перші тріски, які з неї відпадуть і вкинути їїїї у смоків ставок. На другий день у ставку плаває гарна золота риба. Смокова жінка хоче їїїї дістати до рук. Смок лізе в воду, щоби зловити рибу, та при тім скидає з себе зачаровану сорочку, що хоронила його від усякої рани і кладе на березі свій чудовий меч. В тій хвилі риба вискакує на беріг і перемінюєть ся в чоловіка; Ляці хапає сорочку, хапає меч і вбиває смока.

Напів книжне оповідання староруське ¹⁾. опубліковане Костомаровим в другім виуску видання „Памятники старинной русской литературы издаваемые графомъ Гр. Куселевымъ Безбородко“ (по французьки переказане в книзі Рамбо „La Russie érique“ стор. 577—380), під одним зглядом ще близше до єгипетської казки: жінка, що силкуєть ся вбити героя, є так само, як у Єгипті, єго власна жінка. В сьому оповіданню Іван, паламарський син, находить у лісі магичний меч, а взявши його йде воювати з Турками В надгороду за одержані побіди він дістає руку Клеопатри, дочки царської. Єго тесть умирає і він робить ся царем на єго місці. Та жінка зраджує його, віддає його меч Туркам, а коли Іван безоружний згиб у битві, вона виходить за муж за султана. Тимчасом паламар, батько героя, побачив, як нараз посеред стайні почала плисти кровяна річка; тоді пішов він на поле битви і найшов труп свого сына. За порадою одного коня він здобуває живущої води і оживлює Івана. Сей зараз подаєть ся в дорогу, здибає селянина і мовить до него: „Я перекину ся чудесним конем з золотою гривою, а ти візьми мене і заведи перед султанову палату“. Коли султан побачив коня, зараз його купив, поставив у своїй стайні і що дня ходив його оглядати. Клеопатра раз якось запитала його: „Чого ти, пане,

¹⁾ Д. Коскен називає його „une légende heroïque“, та се очевидна вісенітниця; оповідання, про котре тут мова, не є ані легенда (оповідання душовного та моралізуючого змісту), ані повість героїчна, а проста казка.

кожного дня ходиш до стаїні?“ „Я купив коня з золотою гривною“. „Се не кінь, — скрикнула вона, — се Іван паламарський син! Вели його вбити“. Із крови коня повстає бик з золотою шерстю, — Клеопатра й його велить зарізати. З голови бика виростає яблінка з золотими яблочками, — Клеопатра велить її зрубати. Перша тріска перемишує ся в чудесного селезня Султан велить, щоб йому подали лук і стріли, а потім сам кидає ся в воду, щоб вловити селезня. Та селезень втікає на другий беріг, там приймає назад стать Івана, хапає султанів лук і меч, тоді велить спалити на стосі Клеопатру і єї любовника, а сам панує на її місці¹⁾.

З єгипетською казкою можемо зближити ще одну купу наших сучасних казок, покревну з тими, які ми отсе переглянули.

В одній сучасній казці грецькій записаній у Малій Азії в місточку Аївалі, стародавній Кідопії (Hahn, Griechische und albanesische Märchen, ч. 49) молода дівчина, наречена князева, переминена була в золоту рибу Муринкою, що замісто неї зробила ся жінкою князя. Бачучи, що князь з великою впадобою любить дивити ся на золоту рибу, Муринка прикладає ся педужою і говорить, що одинокий лік на єї слабість — зарізати золоту рибу і зварити її з неї юшку. Коли рибу зарізано, три краплі єї крови впали на землю і зараз на сьому місці виріс високий кипарис. Тоді Муринка напускає на себе нову недугу

¹⁾ Пор. казку великоруську в збірці Ерленвейна, перекладену по італійськи в де-Губернатісовім Florilegio, ст. 210.

і просить, щоби спалити кипарис і дати їй з него попіл, та щоби не вільно було нікому брати з него вогню. Коли палять кипарис, надходить стара бабуса; їйї прогонюють, та одна трісочка зачіпила ся за рубець єї снідницї. На другий день рано бабуса виходить з дому полишивши все в неладї, та коли вернула, бачить зачудувана, що хтось поприбирав усе гарненько. Те саме повторяє ся кілька разів. Тодї бабуса сховала ся і побачила молоду дівчину. Вона приняла їйї за свою, а пізнійше дівчина дала себе пізнати князеви¹⁾.

І тут знов та сама тема: скотина, що їйї вбито — краплї крови — дерево — тріска.

В минувшім віці у Франції, а в XVII віці в Італії позалисувано також подібні казки. В казці французькій (*Nouveaux Contes de fées*, вид 1788, гл казку *Incarnat, Blanc et Noire*, пор. *Cabinet des Fées*, t. XXXI, стор. 233 і далі) молоду царицю вбито на розказ старої цариці, єї тещі; а тіло вбитої кинено до рова, що окружає замок. На єї місце підставлено іншу жінку. Одного дня король, визираючи крізь вікно, побачив у воді, що заповнює рїв, чудову рибу тілисту, білу і чорну. Він не може перестати любити ся нею, та стара наклонює його, щоби велїв зарізати ту рибу і дати їйї на обід фальшивїй цариці, що зайшла в тяж і буцім то забажала сеї риби. Та

¹⁾ Порівняй з сею казкою другу новочасну грецьку казку, подану в книзі барона d'Estournelles de Constant, *La vie de province en Grèce*, Paris 1878, стор 260, і казку угорську у Erdelyi, *Ungarische Sagen und Märchen*, übers. von G. Stier, Berlin 1850, ч. 13.

ось на другий день супроти замкового вікна виросло дерево в три коліри такі самі, як була риба. Стара цариця каже спалити дерево, та з его попелу повстає блискучий замок, знов таки помальований на три коліри: тилистий, чорний і білий. Ніхто не може отворити брами того замку, тільки перед одним королем вона відчиняє ся сама; війшовши до замку король застав у ній свою жінку живу. В італійській казці (т. Vasile, II Pentamerone ч. 49) так само як в новочасній казці грецькій Мурилка хитрощами займає місце королівської нареченої. Наречена перекидає ся голубкою і в тій подобі кілька разів прилітає до замкового кухаря та розпитує його, що чувати. Мурилка наказує кухареви зловити голубку і спекти її на рожні. Кухар чинить се, та в тім місці у саду, де він викинув піре із голубки, виростає прецишне цитринове дерево, а на ньому висять три гарні цитрини. Коли розрізано одну з тих цитрин, із неї виходить правда королівська наречена¹⁾.

У Індії ми знаходимо дуже подібну людovu казку, що була записана в Декані (Miss M. Frege, Old Deccan Days, or Hindoo Fairy Legends current in Southern India, London 1868, ч. 6) Сурья-Бей, взята за жінку одним королем, стягнула на себе через те заздрість „першої королеви“ і ся вкинула її до ставка. Зараз у ставку виростає прекрасна золота квітка, а коли король прийшов на неї ди-

¹⁾ Порівняй з сею казкою одну норвегську у A sbjoernsen, Tales from the Field, стор. 156.

вити ся, квітка дивним способом почала похилювати до него свою головку. День у день приходить король, сідає над ставком і любує ся золотою квіткою. Перша королева довідавши ся про се, велить вирвати квітку і спалити. Та коли се зроблено, на місці де виспано попіл із квітки, виростає велике мангове дерево, а на ньому висять такі чудово гарні плоди, що ніхто не важить ся їх рвати і їх ховають для самого короля. Одного дня мати Сурья-Бейі, бідна молочарка, ідучи шляхом сіла спочити під манговим деревом. Вона задрімала, а в ту пору один плід із дерева впав у горнець з молоком. Бабуся занесла його до дому і сховала. Та коли прийшли його шукати, побачили замість мангового плоду гарну малесеньку дівчину не більшу від того плоду. Вона росте що день, що година і швидко робить ся зовсім дорослою жінкою і т. д.').

Анамська казка (A. Landes, Contes et légendes annamites, в збірці Cochinchine française, excursions et reconnaissances, Saïgon 1884 — 1886, ч. 22) ще ближше підходить до європейських казок цієї групи. Молода дівчина, на імя Кам, була убита за підмовою дочки своєї

) Пор. ще одну індійську казку записану в Бенгалі панною Стокс (Miss M. Stokes, Indian Fairy Tales, London 1870, ч. 21.) В одній литовській казці (Chodzko, Contes des paysans et de pères slaves, Paris 1864, стор. 368) герой, котрому король обіцяв був свою дочку і половину свого царства, був убитий зрадою на розказ одного дворака. З его крови, що бризнула на вікна королівни, виростає яблоня і своїми гильками доторкає ся до тих вікон. Коли королівна хоче вирвати одно яблуко, воно само відриває ся від дерева і перед нею стає єї наречений живий і здоровий.

мачухи, що зветь ся Там, і ся остатня замісто вбитої робить ся жінкою князя. Та Кам відживає в виді пташки. Тоді Там говорить, що хотіла би зійсти мясо сеї пташки Пташку зарізали, та на тім місці, де покинуто з неї піре, виростає бамбус Бамбуса стинають, та з его кори виростає дерево тгі з гарним плодом. Надходить стара жебрачка і мовить: „О тгі, впадь у торбу старої бабусі!“ Плід спадає з дерева і стара несе його до своєї хати. Коли стара знов вийшла, з плоду виходить Кам і варить вечерю (порівн висше наведену казку новогрецьку, стор 132) Одного дня стара сховавши ся в хаті підглянула їйїї, розпитала про все, а почувши єї оповіданне запровадила їйїї до князя і той пізнав свою жінку.

Приведемо ще на закінчене казку семиградських Саксонців (J Haltrich, Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen, Berlin 1856, ч 1), що майже так само оповідаєть ся й семиградським і Румунами (Das Ausland, eine Wochenschrift für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker. Stuttgart, 1858, стор. 118), буковинськими Циганами (Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. Denkschriften der Akad der Wissenschaften, Bd. XXIII, 1874, стор. 377), в Угорщині (G. Stier, Ungarische Volksmärchen nach der aus G. Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übers. Pesth, 1857, ч. 7), а також у Валяхив (A. und A. Schott, Walachische Märchen, Stuttgart 1845, ч. 8) і у Сербів (Archiv für slavische

Philologie II, ст. 627). Слуга королівська закопує в гною двоє дітей з золотим волосем, які вродила королева, а опісля обмовивши королеву доводить до того, що король каже королеву вбити а женить ся з служницею. Та на місці, де були закопані діти, виростають дві гарні золоті ялиці Нова королева прикидається недужою і заявляє, що вона видужає тільки тоді, коли буде спати на ліжку зробленим із дощок вирізаних із золотих ялиць Ялиці зрубано, витесано з них дві дошки і пороблено з них ліжка для короля і королеви. Та в ночі одна дошка говорить до другої: „Братіку, як же міні тяжко! Се злюща мачуха лежить на міні!“ А друга відповідає: „Братіку, як же міні легко! На мні лежить наш добрий татко!“ Королева чула се все і намовляє короля, щоби велів спалити оба ліжка. Коли їх палено, два вуглики скочили жіж ячмінь, сей ячмінь опісля ззіла вівця, а вівця привела двоє ягнят з золотою вовною. Королева знов прикидає ся недужою і хоче замість ліку зійісти серця з обох ягнят. Ягнят порізапно, та коли різник миє їх нутро в річці, два шматочки поплили з водою, виплили на беріг і з них явили ся оба королівські сини в натуральній подобі.

В одній індійській казці з Бенгалю (Miss Stokes, op cit. ч 2) находить ся уступ, подібний до сеї казки. Двоє дітей, брата і сестру, вбито на розказ королеви, їх мачухи. В місці, де викинено їх нутро в садку, виростає дерево, а на ньому пишшають ся дві великі

гарні квітки, а з них виростають два гарні плоди. Королева хоче зірвати ті плоди, та вони перед її руками піднімають ся все вище і вище в гору. Вона велить зрубати дерево, та дерево відростає на ново — се повторяєть ся кілька разів раз по разу. Король довідавши ся про се, приходить, щоби побачити дерево і оба плоди самі спадають йому до рук. Він заносить їх до своєї спальні і кладе їх на столику коло свого ліжка. Та ось у ночі з одного плоду чути тихенький голос: „Братіку!“ А другий тихенький голос відповідає: „Сестричко! Говори тихійше! Завтра король буде краяти плоди, а коли королева найде нас, то нас повбиває Бог тричі дав нам віджити, та коли нас убють ще четвертий раз, то вже більше не віджиємо“. Король учувши сю розмову, обережно розрізує плоди, находит в них своїх дітей і велить убити мачуху.

Щоби скінчити сю часть нашої студії, значимо ще російську казку, належну до цієї самої групи (гл. De Gubernatis. Zoological Mythology I. ст. 412). Тут двоє близнят, перебувши майже всі такі переміни, які ми бачили в казці семиградській, були зарізані в виді ягнят, а їх нутро викинуто на стежку. Їх мати, прогнана королева, забрала ті відпадки, не знаючи, з чого вони походять, зварила їх і зїїла, із сего завогоніла і на ново вродила двох синів, а ті на розпити короля оповіли йому про все, що було з ними.

Чи ся дивовижна розвязка не нагадує де в чому відроджене єгипетського Бітіу?

Переїдімо тепер до уступу єгипетської казки, де оповідаєть ся про серце Бітіу сховане в цвіті акації. В багатьох новочасних казках так само як і в єгипетській „серце“, „душа“, „жите“ героя находять ся сховані в якімсь певнім місці, привязані до якогось певного предмету, і в великій части сих казок герої виявляє свою тайну жінці, що він її любить, а вона його зраджує Ріжниця між сими казками а казкою про двох братів така, що ті героїї в новочасних казках, про котрих се оповідаєть ся, не є симпатичні особи: се завжди якась зла потвора, якійсь „велитель“ або „чарівник“.

І так в повергській казці „Про велитня, що не мав серця в груді“ (Asbjörnsen, *Norwegische Volksmärchen. deutsch von Fr. Bresemann, Berlin 1847, т. II. ст. 65*), царівна вхоплена велитнем розпитує у него, де є его серце. Він нарешті говорить їй: „Далеко, далеко відси, серед великого моря є острів, на тім острові є церква. у тій церкві є криниця, в тій криниці плаває качка в тій качці є яйце, а в тім яйці є моє серце“ В бретонській казці „Тіло без душі“ (F. M. Luzel *Rapports sur une Mission en Basse-Bretagne. 5-me rapport. ст. 13*) жите велитня є в яйці, яйце є в голубі, голуб є в зайці, заяць у вовці, а вовк у скрині на дні моря. „І як же ж ви собі думаєте — величаєть ся велитель, — чи є в світі хто такий, щоби мене міг забити?“

Кождий побачить, що в новочасних казках ся тема поставлена яснійше, ніж у єгип-

петській; кінець кінців у казці норвегській легко зрозуміти, для того велитень кладе своє „серце“, свою „дупу“ десь далеко від себе: він скриває її, хоче забезпечити її. Натоміськ трудно нам зрозуміти, з якої причини Бітіу складає своє серце на верхку цвіту акації. Нам здається, що єгипетська казка дійшла до нас не в первісній формі, а в переробці попсованій, де первісну тему затемнено. Велике число паралелів до цієї теми зведено в нашій книзі в увагах до казки ч. 15 „Дари трьох звірів“ (Em. Cosquin, Contes populaires de l'orraine. Paris 1886, т. I, ст. 173—177), куди ми її відсилаємо цікавого читача.

Перейдімо тепер до оповідання про те, як Анупу одержав звістку про смерть Бітіу. Таке саме оповідання знаходиться в великій купі новочасних казок і так у одній казці сербській (Wuk Steph. Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, ins Deutsche übers von dessen Tochter Wilhelmine, Berlin 1854, ч. 29) один брат, розстаючи з другим братом і відїїжджаючи в далеку дорогу мовить: „Візьми, брате, отсею фляшечку повну води і носи її завжди при собі. Коли побачиш, що вода робить ся мутна, тоді знай, що мене вже нема між живими“. Те саме бачимо в двох казках шведських (Cavallius, Schwedische Volkssagen und Märchen, deutsch von Oberleitner. Wien 1848, стор 81 і 351): розстаючи з братом один молодий парубок лишає боцівку повну молока; коли молоко почервоніє,

то се буде знак, що йому грозить велика біда. В другій казці брат показує брату одно жерело: доки вода в жерелі буде чиста, то се буде знак, що він живий; коли вона почервоніє або закаламутить ся, то се значить его смерть. Велику силу зближених оповідань ріжних народів найде читач зведену в нашій книзі в увагах до казки ч 5 „Рибакові сини“ (Cosquin, op. cit. I, 70 — 72).

І ся тема, так само як попередня, висказується яснійше в новочасних казках, ніж у старій єгипетській. В наведеній нами сербській казці плин, що має закаламутити ся в разі небезпеки героя, се не є який небудь плин, так, як пиво або вино у Анупу; його дає той сам, чию дою плин має показувати. Та й се ще, як нам здається, не є первісна, логічно повна форма сеї теми. Таку логічно заокруглену форму ми знаходимо в казці лотарінгській (Cosquin, op. cit. I, ч 5): рибак кілька разів раз за разом зловив чудесну рибу. Риба повідає до него: „Коли ти доконче хочеш мати мене, то я тобі скажу, що маєш чинити. Коли мене заріжеш, дай три краплі моєї крові своїй жінці, три краплі кобилі, а три краплі сучці; три краплі ж дай до склянки, а мойі зіві збережи“. Рибак учинив так, як йому казала риба. По якімсь часі його жінка вродила трьох гарних хлопців, того самого дня кобила мала трьох гарних жеребців, а сучка трьох гарних песиків. Кров, що находить ся в склянці, повинна булькотати, коли дітям, тим дійсним втіленням риби, що єї кров є в склян-

ці, грозити буде якась небезпека. В інших подібних казках, як ось у німецькій, шотландській, новогрецькій і т. і. золоті лілеї, кипариси або інші дерева, що вирости з крові чудесної риби, мусять вянути в хвили, коли якась біда находить на молодих парубків, що почали ся з тої самої чудесної риби

Приходимо в кінці до епізоду з жмутком волося, що з него запах подає почин — шукати всюди жінки, що з єї волося походить той жмуток.

В одній сіямській казці (*Asiatic Researches*, т. XX, Calcutta 1836, стор 342) дівчина Фом-Гаам, т. є красуня з пахучим волосем відризує собі одного дня жмуток волося і пускає його з вітром Жмуток паде у океан, а сей заносить його хвилями до краю короля. Спонуканий запахом волося король шукає тої дівчини і находить їїїї в купели. Так само як у казці про двох братів, король і тут радить ся ворожбитів, щоб йому показали, від котрої жінки походить се пахуче волосє, а ворожбити вказують йому країну, де живе Фом-Гаам.

Монгольська казка в збірці Шідді - Кюр (*Kalmükische Märchen des Siddhikür, aus dem Kalmükischen übersetzt von B. Jülg. Leipzig 1866, ч. 23*) має один епізод такого самого змісту. Героїня сего оповідання виходить одного дня купати ся в ріці; кілька жмутків єї волося відділили ся і поплили з водою. „Сі жмутки були оздоблені п'ятьма красками і сімома цінними прикметами“. Як раз в ту пору служниця одного могучого короля вийшла бу-

ла по воду до затоки сеї ріки; жмутки прилипи до коновки, котрою вона черпала воду і служниця занесла їїх до короля. Король мовить до своїх слуг: „У верхівях сеї ріки мусить бути дуже красна дівчина, що від неї походять отсі жмутки; беріть с собою вояків, ідіть і приведіть їїї до мене.“

В індійських казках записаних у Пенджабі (F. A. Steele and R. C. Temple, *Wide-awake Stories, a collection of tales told in the Panjab and Kas'mir, Bombay 1884, ст. 61*), у Бенгалю (Lal Behari Day, *Folk-tales of Bengal, London 1883, стор. 86*) і в Камаоні (Минаєвъ, *Индійскія сказки и легенды Петербургъ 1877, ч. 3, гл. також Cosquin, op. cit. II, стор. 303*) золоте волосє царівни, що надпилило з хвилями ріки, піддає думку царю або царевичеви слати людей, щоб шукали жінки, від котрої походить отсе чудове волосє.

В Европі також не бракує сего мотиву. І так у одній казці чеській (Chodzko, *op. cit. стор. 81*) пташка перелітаючи по над королем, упускає з дзюба один волосок від дівчини з золстим волосем; сей волосок паде при ногах королевих, а король велить слугам розшукати йому отсю дівчину, щоб він міг з нею ожени-ти ся. Сей самий мотив знаходимо в жидівській легенді і в середньовіковій лицарській поемі про Трістана і Ізольду. В жидівській легенді (Sefer Maassoth, т. е. книга казок, видана у перве 1602 р. в Базилеї, гл. Cosquin, *op. cit. II, 302*) оповідаєть ся про одного короля жидівського, вельми безбожного котрому одного

дня старші з пароду радять оженити ся, щоби через се став ся лішнім Король обіцює дати їім відповдь за вісім день В тім часі пташка кидає перед него довгий золотий волос. Король заявляє старшим, що не оженить ся ні с ким, як тільки з жінкою, що від неї походить отсеї волос і що коли вони йому не доставлять єї, то велить їїх усіх повбивати. В поемі про Трістапа і Ізолду (вона була пересказана прозою і на нашій мові ще в XVI. віці і оповіданне се з рукопису видав А. Н. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти, т II; про західно-європейські тексти гл. журнал Germania, XI, 1866, стор. 393) король Марко так полюбив Трістана, свого братанича, що вважав його як свойого сина і не хотів женити ся. Одного дня вельможі єго королівства, завидуючи Трістанови, приходять до короля і просять його, щоби оженив ся. Король обіцює дати їім відповдь за якийсь час. Тимчасом він роздумує, яким би способом викрутити ся від сего жаданя, та ось одного дня побачив, як дві ластівки почали о щось шарпати ся і впустили на землю довгий і гарний жіночий волос. Він підняв його і відповів вельможам, що оженить ся з тою, до котрої належав отсей волос.

В сих двох остатніх оповіданнях первісна тема, як бачимо, змінила ся через те, що до неї введено інші елементи.

Такі то зближення ми могли поробити між старою єгипетською казкою і повочасними казками. Зближення ті не ограничують ся на за-

гальних обрисах, які зовсім незалежно можуть виродити ся в різних мізках людських. Тут ми бачимо подібні такі риси характерні, іноді дивовижні, яких не рідкуєть ся кілька разів. Пригадаймо напр. той ряд дивних перемін єгипетського героя, що повторяєть ся так докладно в казці німецькій та угорській з наших днів, в казках, що були записані і опубліковані за довго перед тим, заким де Руже відкрив світу — і то тільки вченому світу — казку про двох братів. Пригадаймо й сю особливу подробицю, як то пиво булькоче і вино каламутить ся, щоби дати знати про нещасте. Тут подібність зовсім не такого рода, як та, яку дехто силкував ся добачити між казкою про двох братів, а оповіданням про Йосифа і Пентенфрієву жінку в книзі Битія. Що до сего зближення не завадить сказати, що звісний єгиптолог д. Еберс дав доказ справді наукової осторожности, не добачаючи нічого крім випадкової схожости між оповіданням біблійним а єгипетською казкою (G Ebers, Aegypten und die Bücher Moses, 1868. ст 315). Тема така, де жінка чужоложниця силкуєть ся наклонити до гріха молодого парубка, а не можучи його наклонити, звалоє оп сля на него всю вину зовсім натурально насувала ся перед фантазію поетів і писателів, бо й самі подібні факти мусіли не раз і не два рази трапляти ся в дійсности. Д. Еберс пригадує з грецької мітології подібні випадки між Федрою і Гіпнолітом, Астідамією і Пелеем, Ідеєю і Фінеем, а в перській історичній легенді між Сіявупем і Судабою. Та

оповіданє біблійне має собі один характерний рис, що надає йому осібну індивідуальність: се є оповіданє про плащ, який Йосиф лишив у руках Пентефрієвої жінки і який опісля служить головною підпорою єї в обвинуваченю Йосифа. Тої характерної і особливої подробиці нема в єгипетській казці ані сліду.

Та вернімо до нашої студії. Яким способом вяснити собі отсею дивну похожість між казкою єгипетською, записаною перед звиш 3000 літ, незвісною нікому аж до недавніх літ, а многими казками, що розійшли ся з Індії по цілій Азії, а відси по Європі? Певна річ, одна цікава казка єгипетська, що також має багато паралелів у людových оповіданях нової Європи і Азії, звісна була від давна; є се казка про короля Рампсінита і мудрого злодія, що їйї переповів Геродот (Музи, кн. II, 121); тут, значить, можна би від біди признати, що людovi казки пішли з Геродотового оповіданя. Та в нашім випадку діло стоїть не так і ми мусимо запитати ся: чи казка про двох братів є оригінальний єгипетський твір, чи ні? Коли так, то виходить, що до індійських казок приченило ся бодай якесь число елементів єгипетських, а се відслонює перед нами зовсім нові горизонти наукового дослідю. Після сеї гіпотези виходило би, що се широкє море індійське, відки, як ми бачили, казки і новелли розливають ся у всі сторони світа, наповнювало ся не виключно з місцевих жерел, але одержувало допливи каналами, що доси остають ся нам невідомі. Колиж против-

но казка про двох братів походить з Індії, то й тоді гіпотеза провадить до дуже важних наслідків. Виходило би, що казка про двох братів або єї основні теми існували в Індії довгий час перед тим, заким писар Еннана, сучасний Мойсеєви, записав чи радше переробив її на єгипетські відносини. Таким чином ми знов у Індії в часі перед XIV. віком до нашої ери. Але якіж люде жили тоді в Індії, від котрих Єгиптяне могли запозичити ті теми, що з них зложено оповіданє про двох братів? Здаєть ся нам, що годі допустити, щоб се були Арійці, т. є. та раса, що в часах історичних займає пануюче становище у Індії і витворила санскритську літературу. Чи перед XIV. віком арійські завойовники були вже в Індії а бодай чи вони посідали вже її всю? Сего ще на певно не знаємо. Особливож — і се власне головна точка в нашім випадку — думка про метемпсіхозу, о скілько можемо судити з їїх найстарших літературних памяток, не була ще між ними розповсюджена; а тимчасом казка про двох братів у великій часті основана є на тім виображеню метемпсіхози (вандрівки душі з одного тіла в друге). Коли затим Єгиптяне в ті стародавні часи запозичили з Індії казочні теми (що остаточно не було би нічим неправдоподібним), то вони мабуть запозичили їїх не від кого, а від народів, що жили в Індії перед найіздом Арійців, мали, здаєть ся, досить розвинену цивілізацію і належали до раси кушітської, т. є. так само як як і Єгиптяне, були паростком великої сі-

мії Хамітів (гл. Fr. Lenormant, Manuel d'histoire ancienne de l'Orient, septième édition, Paris 1869, III, 415—429). В такому разі виходило би, що й Арійці, завоювавши Індію, прийняли пізнійше від сих самих автохтонних племен ті казочні теми, а може й багато інших, а може й саме виображене метемпсіхози, котрого первісно не мала арійська раса, а котре стало ся зародом великої купи казок. При тім нам здаєть ся, що таке виображене, як метемпсіхоза, не могло прищепити ся у Арійців через посередництво моряків та купців чи то єгипетських, чи яких будь інших.

Зазначимо тут, що ще одна єгипетська казка, майже так само стародавня, як і казка про двох братів, а власне казка пз. „Сила призначеня“ (Maspero, op. cit. стор. 225—244 має також багато паралелів з новочасними казками В тій єгипетській казці король сирійський велить збудувати для своєї дочки дім з 70 вікнами, а ті вікна віддалені від землі на 70 локот. Годі він велить оголосити царевичам сусідніх крайів, що тільки той візьме єго дочку собі за жінку, хто дістане ся до неї крізь вікно. Так само в численних казках руських, польських і в одній фінській парубки, що хочуть здобути руку царівни, мусять вискочити конем на третій поверх королівського замка (гл. F. Kreutzwald, Esthnische Märchen übersetzt von F. Löwe, т. I. Halle 1869, ч. 15, ноти до сеї казки Рейнгольда Келера, а також Cosquin, op. cit. II. 96—97).

Ем. Коскен.

Поправки й Додатки.

До заголовка. Вираз: „їїх вандрівки та переміни“ не мій, а дра Франка, — в мене було, відповідно до моїх пересвідчень про народній синтаксис: „Як вони блукають та перевертають ся“.

Ст. 3, ряд 11. Вже серед друку ми з дра Франком поклали змінити план видання: замість додавати до Клоустонової „Introduction“ декільки розділів з його ж таки книжки, ми прирішили додати єгипетську казку про двох братів, видану по французьки професором Масперо і порівнюючі уваги до неї Коскенові в перекладі дра Франка.

Ст. 4, ряд знизу 4. Хоч праця самого Денлона вже й дуже застаріла, та за те ще й досі має велику вагу німецький їїїї переклад (з додатками і передмовою) Ф. Лібрехта, *Geschichte der Prosa-Dichtungen*, Berlin 1851.

Ст. 5, ряд 5. Зам. „усякий, твір“ чит. „усякий твір“.

Ст. 8. Імя Gould вимовляєть ся як „Гуд“.

Ст. 10, ряд 1—2. Дуже важна помилка. Зам. „зовсім не оповідають ся в декотрих місцях“ має бути: „не оповідають ся в якій-небудь одній місцевости (гуртом)“.

Ст. 10, ряд знизу 11. Зам. „до сонце“ чит. „то сонце“.

Ст. 14, остатн. рядок. Проф. А. Кірпічніков дивить ся на Лібрехтову теорію доволі скептично: йому здаєть ся, що нема зовсім певних підстав уважати Йоасафа за Будду. Тільки ж чим далі, тим більше скріпляєть ся певність в учених про ідентичність Йоасафову з Буддою. Імя „Йоасаф“ пізнійше; коли його написати арабськими буквами, то воно виглядає немало так само як „Бодсатф“ (вся одміна тільки в надстрічних або підстрічних точках), а „Бодсатф“ — то то ж і є санскритське „Bodhisattva“, епітет Буддин. Треба знати, що з індійської мови повість про Будду переложено на пегльвійську в VI. віці, а звідти на арабську в VIII. віці (за халіфа Мансура); всі другі переклади пішли з арабського перекладу, хоч був (та ще й є) і сирійський. Див. *Verhandlungen des siebenten internationalen Orientalisten-Congresses gehalten in Wien im Jahre 1886. Semitische Section. Wien 1888* (стаття Гоммеля, *Die älteste Barlaam-Recension*, ст. 114 — 138). Найновіша праця про „Варлаама та Йоасафа“ дра Ів. Франка зачала друкуватись у „Зап. Наук Т-ва ім. Шевч.“ т. VIII і X.

Ст 15, ряд знизу 6. Зам. „Хітопадеші“ треба: „Гітопадеші“.

Ст. 16. До літератури „Стефаніта та Іхнілата“ варто додати ще статтю С. И. Смірнова „Ст. и Ихн. Очеркъ изъ исторіи странствующихъ сказаній“, Филологич. Записки 1879, III.

Ст. 16. Ось важнійша література повісти про „Сім мудреців“ : Goedeke, *Liber de septem sapientibus* (Or. und Occ. 1886, III, 3); *Mussaia*, Ueber die Quelle des altfranzösichen Dolopathos. 1864; його ж *Beiträge zur Literatur der sieben weisen Meister* 1868; його ж *Die catalanische Version der sieben weisen Meister* (с передмовою). Wien 1876; Landau, *Die Quellen des Decamerone*. Wien 1889; Oesterley, *Dolopathos*. Strassb, 1873 (лат. текст Йоанна з Альта Сільва, найстарший східній варіант і передмова); Gaston Paris, *Deux redactions du roman des sept sages de Rome*. Paris 1879; A. D'Ancona, *Il libro dei sette savj di Roma*. Pisa 1864; Comparetti, *Ricerche intorno al libro dei sette savj di Roma*. Pisa 1865, та *Ric. intorno al libro di Sindibad*. Milano 1869 (дуже важна праця). Ще їй досі можуть мати вагу старі видання А. Келлера, *Li romans des sept sages* (франц. старий текст з величезною німецькою передмовою). Tübingen 1836; *Diocletianus Leben* (з передмовою Келлеровою). Quedlinb. 1841; та ще Loiseleur - Deslongchamps, *Essai sur les fables indiennes*, Paris 1838 (тут надруковано текст „Roman des sept sages“ та вибірки з Dolopathos). Згадаймо ще: „*Historia septem sapientium*“ в Erlang. Beitr. zur engl. Philol. V.

(1889); Cassel, Mischle Sendabar, Berl. 1890 (нім. переклад, передмова; жидівський переклад походить з XII—XIII в). Більше див. іще на ст. 16 та 18.

Ст. 17, 1. рядок в долині. Бенфей (Pantschatantra I, 23) думає, що індійським первописом Сіндібад-наме й Сімох Мудреців була книжка Сіддгапаті.

Ст. 18, увага 10. Перед тим, як Клоустон видав свій повний переклад Сіндібад-наме, було широке резюме тієї поеми надруковане в Asiatic Journal 1841 та в Revue Britannique 1842 (май-юнь).

Ст. 19, ряд. 15. Зам. „струсювась“ чит. „струсювались“. Рядок 20. зам „як воно дійсне здаєть ся“ лучше буде: „як воно зовсім здавало ся“.

Ст. 19. Вірші (в долині) переложив не я а др. Франко, а в мене було переложено прозою. Так само др. Франко звіршував уривок на ст. 26. і фаблію на ст. 29—31. За все це складаю мойому шановному приятелеви щирю подяку, а надто за його гарний переклад фаблію.

Ст. 20, ряд 6. Клоустон радить фольклорістам студіювати західні проповідницькі збірки, і каже, що там е багато жартобливих ехемплів. В польській проповіді 17—18 ст. теж багато „прикладів“, які взято з „Римських діянь“, „Великого Зерцала“, „Варлаама та Йоасафа“, „Троянських сказань“ і т і. Привод дали Поляки. В 16-му ст. їїхня проповідь іще була поважна, серйозна; та як понаходили до

Польщі Єзуїти, то вони впровадили в церковну проповідь світський елемент, спершу попросту цікавий, а далі — і цікавий і смішливий. (У Скарги сміховин ще не було). Вони сподівалися (і зовсім справедливо), що розцікавлені парахвіяне громадно вчашатимуть до костьолів, уважно слухатимуть казання і таким способом непомітно перейматимуться тими ідеями і тенденціями, які схоче перевести казnodій. Звісно, польські проповідники не мали вигадувати „прикладів“ самі, а любісінько могли користати з західніх проповідницьких збірок, особливо з Меффрета (XV в). Найбільше вславився із своїх архижартоблих, іноді аж непристойних „exempl“-ів Млодзяновський (під кінець 17-го в.) Руські проповідники, щоб конкурувати з польськими, запровадили й до православних церков той самий звичай. Йоаннікій Галятовський у своїй книзі „Наука альбо способъ зложеня казаня“ — радить проповідникам, що коли вони бажають мати як найбільше слухачів, то нехай обіцяють у своїм казаню, що от, мовляв, другим разом розкажу вам мудрії і дивнії, веселі і смутні речі (ст. 518-а 3-го видання 1665-го р.; в перших двох виданнях тієї ради ще нема). Але хоч Галятовський і силувався годувати своїх слухачів усякими новинками, та не ганявся за сміховинами. Не те Антоній Радивилівський. Видаючи 1676 року свій „Огородокъ Маріи Богородици“ він перепрошує своїх читачів, що нічого свого, справді нового він не міг придумати, бо, каже,

на світі нема нічого сінько нового; та натомісць він гуртує до своєї збірки величезну силу давнійших гісторій та прикладів і заправляє їх своїм гумором, іноді аж через лад сміливим і неповажним. Іннокентій Гізель був ворогом усяких новітностей у проповідуванню, тількиж його ради не дуже - то припадали до смаку южноруській громаді. В „Кіевской Старинѣ“ 1892, янв. ст. 148 — 154 опубліковано рукописні уваги, які поробив хтось у кінці 17-го віку на печатнім примірникові Гізелевого твору „Миръ челоуѣка съ Богомъ“. Гізель каже, що гріх „изобрѣтеніе новостей неподобающихъ“, а приписка каже: „казнодѣи мудріѣ тое чинят“. Гізель каже, що в проповідях не треба дбати про новість, а приписка: „Тепер тото и казнодѣя, що що нового повѣдає, а без концептов и не казане“. Якого сорту були концепти, видко з приписки: „Н. п. казнодѣи передъ казан'емъ вино пют або горѣлку“. Можна думати, що не тільки по містах, а навіть по селах попи оздобляли свої казання „прикладями“ (які потім розходились поміж людом). Теофан Прокопович, викликаний Петром І. до Петербургу, своєю жартобливою проповіддю с „прикладями“ чимало прислужив ся популяризації реформ Петрових: у своїх проповідях він, допускаючи сміховинні „приклади“, легко міг висмівати ворогів Петрових нововпроваджень. Хто з наших читачів схотів би заходити ся коло цікавих студій над впливом „прикладів“ на народню русько-українську словесність, той мусів би взяти собі на поміч

Круеля (Cruel, *Gesch. d. deutschen Predigt im Mittelalter*—де є, напр., про Мефрета), Мехержинського (Mocherzyński, *Historya wumowy w Polsce*), Сумцова (про Галятовського, в „Кіев Стар.“ 1884) і зовсім недавно працю М Марковського (про Радивиловського, 1894). Остатня книжка визначається дуже лихою, антиукраїнською тенденцією (а в філологічній частині навіть великою наївністю, якщо не необразованнем), тільки ж ми йїї щиро поручаємо нашим читачам, бо там є багато дуже важного сирого матеріалу: видано недруковані писання А Радивиловського, передруковано важнійші „приклади“, переказано зміст решти і пороблено порівняння з Gościńcem Дзеловського, Римськими діяннями, то що.

Ст. 20, ряд 20 Замість „Jaques de Vitry“ має бути „Jacques de V.“. Клоустон каже, що він помер 1240-го року, а в Гастона Парі названо рік 1250-й. І заголовок Вітрієвого твору у Клоустона не такий, як у Парі: у того не „Sermones de tempore et sanctis“, а „Speculum exemplorum“. Може бути, що се два особні твори: Sermones — то собі один, а Speculum — то другий¹⁾. І. Парі завважає,

¹⁾ Про се нема й сумніву, що Speculum exemplorum — зовсім інша книга від Вітрієвих Sermones. Завважу, що в виданню кардинала Пітра (Pitra, *Spicilegium Solesmense, Analecta novissima*, т. II, стор. 452 і далі) подано витяг змісту твору де Вітрієвого і вказано всі приклади які є в ньому; твір сей названо там Sermones vulgares. Тимчасом Speculum exemplorum — не що, як витяг із величезної книги Вінкентія з Бове (Vincentius Bellovacensis, *Speculum magnum quadripartitum*) і було друковане безліч разів по латині ще від XV. віку, гл. К. Goedeke, *Every Man, Romulus und Hekastus*, ст. 207, де приведено видане з р. 1481; (у мене є подібний екземпляр-інку-

що Вітрієву книжку ще її досі не надруковано¹⁾). Клоустон, певне, знає її тільки с тих витягів, які знаходять ся у Крена. Порівн рос. переклад брошюри Гастона Парі „Восточныя сказки въ средневѣковой французской литературѣ, переводъ Л. Шенелевича“ (Одеса 1886), ст 11. Брошюрка ця не погана, тільки там є помилка про Калілу та Дімну, що

набул, та на жаль, без титудової карти). Приклади в тій книзі упорядковані по теологічним темам і звязані одні з другими коротким коментарієм. Шанійше зроблено другу редакцію *Speculum exemplorum*, де приклади впорядковано також по темам, та сі теми зложено поазбучно (нпр. Ад, Божество, Добрі вчинки, Молитва і т. д.); старий польський друк такого *Speculum*, може з XVII віку, без початку і кінця, є також у мене. В XVII в. сей твір перекладено й на нашу мову з польського; рукописні его списки попадають ся у всіх більших колекціях рукописів у Росії (гл. Архимандритъ Леонидъ, Систематическое описание Славянороссійскихъ рукописей собранія гр. Уварова, т. I, стор. 531—533, де показано 10 списків сего Зерцала, та не всі вони повні; в Румянцівськѣм музеї і Имп. Публ. бібліотекі є також списки Зерцала). Найповніший список в збірці гр. Уварова має 845 прикладів; список Имп. Публ. бібліот. 844 приклади. Зерцало перекладене було в XVII віці з польського також на російську мову. Про малоруський (чи білоруський) переклад Зерцала гл. працю проф. Владімірова, Великое Зерцало. В грецькѣм церковнім письменстві аналогічними підручниками „прикладів“ були ріжнородні „Отечники“, „Патерики“, „Лимониси“, „Старчества“ — збірки коротких оповідань, головно про аскетів і їх боротьбу з демонами, про чудеса, покуси і т. і. Виривки з тих книжок вставлювано також у „Прологи“ (збірки коротких житій святих, що відчитувано в церкві перед вечірнею або перед проповіддю, а по монастирях перед обідом). З тих матеріалів, по части східніх по части західніх, зложили в XVIII. віці наші Василяне важну книжку „Народовѣщаніє“ (в XVIII. віці єі вийшли два виданя в Почаєві а в нашім віці одно у Львові); є се обширний катехізіс, причім як поясненя до кожного артикулу віри приведено одно, два або й більше оповідань, браних із *Speculum exemplorum*, *Legenda aurea* та з грекословянських збірок в роді тих, яких титули наведено висше. I. Фр.

¹⁾ Лагодить ся а може й вийшло вже виданє її з ученим апаратом, зладжене одним бельгійським ученим. I. Ф.

буцім арабський переклад зроблено не с пегль-війської мови, а з сирійської.

Ст. 22, ряд 16. Шіллера, „Хід до гамарні“, — так виправив др. Франко зам Клоу-стонового“ „Fridolin“¹⁾). Тількиж остатня назва більше знайома російським читачам, бо під таким заголовком переложили тую балладу на російську мову Міллер (1860), Глинка (1859), Неизвѣстный (1850). У Жуковського заголовок „Судъ Божій“.

Ст. 22, увага 12-а, ряд 6. Зам. „Толькот“ треба „Голькот“.

Ст. 22, ряд. остатній. В передмові та увагах до свого видання *Gesta Romanorum* Естерляй подав і літературну історію цього пам'ятника і понаводив варіанти. Те саме зроблено і в петербурзькім виданню староруського тексту, тількиж там є кумедна догадка, буцім польського перекладу *Gest'ів* не було, а той східній руський (московський) переклад, який зроблено з „польської друкованої книжичці“, зроблено буцім-то не з польської мови, а з білоруської, яка ніби здавалась перекладачам за польську²⁾). Що сей здогад неправдивий, тепер уже зовсім певна річ, бо Пташицький віднайшов і обслідував два друковані польські

¹⁾ Я переклав дословно титул Шіллерів „Der Gang zum Eisenhammer“, що подає й тему балляди. І. Ф.

²⁾ Перекладу „Gesti-в“ на полуднево-руську мову доси не видрукувано, хоча перегадів таких було, адаєть ся, кілька. Я приготую для „Памяток старої українсько-руської літератури“, що видає Наук. Тов. ім Шевченка, виданне червоно-руського перекладу (з признаками лемківського наріччя в мові), зробленого в XVIII віці, з рукопису Перемиської капітульної бібліотеки. І. Ф.

видання Gest'ів XVII в., які переходять у Краківській бібліотеці. Про се він написав гарну статтю „Средневѣковыя западно-европейскія повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ“, Историческое Обозрѣніе, 1893. т. VI. ¹⁾ Трохи раніше писав про Gesta Барсов у своїй книжці, „Вольтеръ и Римскія дѣянiя“ (Сиб. 1892). Очевидячки не треба нам забувати вже згаданого не раз Пипіна, Очеркъ літературной історіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ, ст. 180—198.

Ст. 23, ряд. знизу 11. Надруковано „патыкав“ зам. „натякав“. Ряд. знизу 10. „Венааh“ зам. „Венпааh“.

Ст. 25, рядок знизу 5. Надруковано „Tand hree“, а має бути: „and three“. — Перша половина 15-ої примітки, себ то до тіре (—), не моя, а Клоустонова.

Ст. 26, ряд. 6. Зам. „Ромсей“ треба „Ремсей“.

Ст. 27, ряд. 8. Зам. „другий“ треба „другій“, а в рядку 9. зам. „побачил“ треба „побачила“.

Ст. 28, прим. 17. Зам. „Гісар“ має бути „Гісар“. Більше про Ходжу Насреддіна див. на ст. 73—75.

Ст. 28, прим. 18. В заголовку „Persian Moonshee“ є помилки друкарські, а треба: „Sadee, compendium, added“.

Ст. 29, ряд. 7. Павлі був зроду жид, та вихрестив ся й зробив ся францісканським

¹⁾ Польський текст сих старих видань опублікував недавно д. Брасон у видаваній Краківській Академією наук „Biblioteczce pisarzów polskich“.

черцем. Перше видання його книжки „Schimiff und Ernst“ відносить ся до 1522-го року.

Ст. 31. ряд 4. Зам. „Джонзон“ чит. „Джонсон“. — Ряд. 9. Зам. „мож“ треба „може“.

Ст. 36. увага 21. Клоустон цитує Талмуд тільки с тих уривків, які переложено на англійську мову (Полено та Гершона). Натомість наші читачі можуть удати ся от до яких видань: 1) *Le Talmud de Babylone, traduit en langue française et complété par celui de Jérusalem et par l'autres monuments de l'antiquité judaïque par l'abbé L. Chiarini, 2 tt. Leipzig 1831**); *Le Talmud de Jérusalem, trad. par M. Schwab, 11 tt., Paris 1871—1889*; 3) *Levi, Parabeln, Legenden und Gedanken aus Talmud und Midrasch, deutsch von Seligmann, Lpz. 1877* (італіянське видання 1861 р. у Флоренції).

Ст 37, увага 23. Опроче як в „*Gesch. der schönen Redekünste Persiens*“ (Wien 1818) Гаммер говорить про Хидра в особній статті „*Ueber den heiligen Georg und dessen Verwandtschaft mit Chisr, Kedar, Elias und Mithras*“ (*Theologische Studien und Kritiken, 1831, II*). На підставі цієї статті та ще Віндішманнової монографії „*Mithra*“ (1857) написав Гутшмід свсю „*Die Sage vom heiligen Georg, als Beitrag zur iranischen Mythengeschichte*“ (1861, *Berichte über die Verhandl. der königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. zu Leipzig. B. XIII*), а пр. Кірпічников, хоч і багато спо-

*) Книжка ошуканська; се не переклад Талмуда, а побіжне резюме деяких його частей, особливо обрядових, для фольклоріста зовсім непридатне. I. Фр.

рять ся проти Гутшмідових доводів, та таки в основі з ним згоджуєть ся. Дисертація Кірпічнікова вийшла в світ 1879 р. в Петербурзі. На тих сторінках Кірпічнікової дисертації, які я позазначав на ст. 38-ій, читач знайде безліч східніх звісток про Хидра і побачить, що Клоустон доволі неточно висловлюєть ся, коли каже, що мов „Хизра плутають з Мусієм, Ілією, ба павіть із св. Георгієм“. Навпаки! саме-іменно з Георгієм найбільше плутають Хизра Дивись іще про се питання найновішу брошюру М. Атгаі, Мусульманское сказаніе о св. Георгіи по Ат-Табари, Москва 1895, ст 13 (одбитка з „Этн. Обзор.“ кн. XXVI, ст. 134).

Ст. 38, увага 24. „Сорок везірів“ (Кырк везір) — збірка оповідань, звязаних поміж собою такою самою рамкою, яка є в „Сімох мудрецах“ (ст. 17—18). Зложив її турецькою мовою за пановання Мурада II. (1421—1451) Шейх Заде, а він користував ся арабським твором „Сорок ранків і сорок вечерів“. Про той арабський твір ми нічого ближше не знаємо; можна тільки сказати, що він існував ще перед 14. віком, бо п'яте оповідання десятого дня в „Декамероні“ Боккачівім (1313—1375) дуже близьке до одного з оповідань у „Кырк везір“; а що „Кырк везір“ тоді ще не було, то виходить, що джерелом для Боккачія були арабські „Сорок ранків і сорок вечерів“. (Порівняння поробив Лоазлер де Лоншан у своїм „Essai sur les fables Indiennes“ Paris 1837). Ті історії, котрі містять ся в збірці „Кырк везір“, часто мають свій первообраз в

індійським „Океані оповідальних потоків“ (Katgā Carit Cāgara), див. ст. 50, ув. 35.

Ст. 43, ряд. знизу 7. Італійська збірка „Cento novelle antiche“ або „Novellino“ зложила ся в XIII в. D'Ancona, *Le fonti del Novellino*. Roma 1874; Carpelletti, *Le cento novelle antiche*. Firenze 1884.

Ст. 45, ряд. 1. Про джерела багато деяких оповідань Вольтерових див. Барсовъ, Вольтеръ и Римскія Дѣянiя, СПб. 1892.

Ст. 49, ув. 31. Англійський переклад Гітопадеші, що зробив Мюллер, не є літературний, а невільницько-підстрічний. зовсім дословний, іноді аж незрозумілий. Через те він може здати ся тільки для студій над санскритським текстом, а не для фольклорних робіт.

Ст. 50, ряд 1. Тут і скрізь далі я, під впливом російської азбуки, де нема букви для звука h, писав не „Katgā - Carit - Cāgara“, а „Katā“. Прохаю скрізь повиправляти на „Katgā“.

Ст. 51, в долині ряд. 10. Зам. „ст. 33“ має бути „ст. 339“.

Ст. 51, увага 33. ряд. 14. Збірка зветь ся не „Ветала панчавінсаті“, як я був написав, держачись рутіни, а „Ветāла паньча вiньшяті“, себто „Двацять пять (оповідань) Веталиних“. „Vetāla“ — не власне імя: так зветь ся по санскритськи дух або демон, що оселяєть ся в трупі покійниковім. Свої оповідання Ветала викладає перед царем Вікрамадітьєю. Бенфей (*Pantschatantra* I, 21) каже, що розшукуючи джерела Паньчатантри, він не міг знайти повного санскритського тек-

сту „Веталананьчавіньшяті“, а мусів найбільше користати з новоіндійських переробок та з монгольського перекладу, що зветь ся „Шідді кюр“. Дивись Bytal-Puchisi (чит. „Байталь-Пачісі“) or the twenty five tales of Bytal, translated from the Brujbhakha into English by Rajah Kalee Krishen Behadur (Calcutta 1834); The Bytal Puchisi, translated into English by Capt. W. Hollings (Calc. 1848); французькою мовою частину переклав Lanse-rea u в „Journal Asiatique“ 1851. Німецький переклад „Шідді-кюр“ зробив Benj. Bergmann, Nomadische Streifereien im Lande der Kalmücken I, 247 і д., а Байталь Пачісі переклав Естерляй

Ст. 53, увага 37. Єсть і російський переклад однієї частини Ходзькової книжки, — тієї частини, де мова йде саме про Кёр-Оглу: „Кёръ-Оглу, восточный поэтъ-наѣздникъ. Полное собраніе его импровизацій съ присовокупленіемъ его біографіи. Переводъ съ англійскаго С. С. Пеннъ“. Тіфліс 1857. Се не стільки переклад, скільки переповідка Ходзькової праці: у Ходзька про Кёр-Оглу — 344 ст., а в Пенна — 185. До речі завважу, що вимова „Кьор“, а не „Кур“ (хоч пишеть ся по тюркськи „Кур“) здаеть ся міні зовсім правдивою. По-османськи не інакше як „Кьор“.

Ст. 53, увага 38. Переложивши арабське слово „конйа“ як англійське „by-name“ („прізвище“), Клоустон зробив деяку неточність. Арабське „конйа“ найбільш відповідає велико-

руському „отчеству“; але великоруське (колись і южноруське) „отчество“ може бути тільки в сина по батькови (напр. Иванъ Петровичъ), а в Арабів „коніа“ даєть ся однаковісінько і батькови од сина, і синові од батька; напр., і „Абу-Мохаммед“ (= батько Мохаммедів) і „Ібн-Мохаммед“ (= син Мохаммедів) — то однаково будуть „коніа“.

Ст. 54, ряд. 13. Зам. „Athenaeus“ чит. „Athenaesus“.

Ст. 55, до уваги 39-ої. Не від речі буде звістити наших читачів, що в мене вже давно готова вибірка з Гафізових творів і що друкуватиметь ся вона вже незабаром. Поки що др. Франко видрукував три Гафізові пйески мого перекладу в „Житю і Слові“ 1895, кн. 1.

Ст. 56, увага 40. Та ще „Повість про Антара“ (Les aventures d'Antar fils de Cheddad) переложено на французьку мову од Марсея Девіка (Marcel Devic).

Ст. 64, остатн. рядок. Під кінець 1895-го року вийшла в світ повна збірка творів Стасова. Там єсть і „Происхождение русскихъ былинъ“.

Ст. 66, остатн. рядок 53-ої уваги. Надруковано „Житє і Слово 1893“, а треба „1895“.

Ст. 70, увага 56-а, ряд. 1-й. Точніш: 1492-го року.

Ст. 71, увага 57-а. Не 1853-го, а 1753 року.

Ст. 74, в долині рядок 13-й. Зам „Турції“ треба „Турції“, або й „Туреччині“. Рядок 24-ий: зам. „з Зорі“ треба „в Зорі“.

Ст. 77, ряд. знизу 11-ї. Зам. „нзійніжніше“ має бути „найніжнійше“.

Ст. 81, ряд. 3-ї. Надруковано „прекладі“ зам. „перекладі“.

Ст. 83, увага 71-а, ряд. 6. Згаданий анекдот про Сквороду надруковано в статі проф. Багалія в „Кіев. Стар“ 1895 р., март. ст. 279.

Ст. 84, ряд. 12. Зам. „викуриши“ має бути „викуривши“; в остатнім рядку зам. „те“ треба „де“.

Ст. 86, р. 16. Зам. „боло“ треба „було“.
Ряд. 17-ї: зам. „пала“ — „пара“.

Ст. 87, р. 23. Не „Химе“, а „Химс“.

Ст. 88, ряд. 20. Зам. „дон“ треба „доки“, а в рядку 21-м — зам. „розкюшений“ — „роз'юшений“.

Ст. 88, ряд. знизу 9-ї. Не „тисячу бути червінців“, а тільки „сто“.

Ст. 89, р. 9. Зам. „червінців“ має „червінців“.

Ст. 91, в долині рядок 8. Має бути: „Шемякинъ судъ“. Ряд знизу 10-ї: після „Соломонові“ треба скобку).

Ст. 93, ряд. знизу 9-ї. Зам. „Сквородине“ має бути „Сквородине імя“.

Ст. 94, ряд. 8. По „Індія“ протинки не треба.

Ст. 95, ряд. 1. Починаєть ся нове речення, а через те треба виправити „що“ на „Що“. Ряд 3. зам. „сонскритісти“ має бути „санскритісти“. Ряд. 8, не „непотихно“ а „непохитно“.

Ст. 97, увага 87, зам. 662, треба 622.
Ряд. 8 з низу зам. „А. Ф. Кремера“ має бути
„А. фон Кремера“.

Ст. 98, ряд. 11. зам. „Кремера“ чит.
„Kremer“. Ряд. 13. до слова „історії“ додай :
(Киссé). Ряд. 21. зам. „Агâнім“ читай „Агâні“.

Ст. 99, ряд. 4. зам. „Осейде“ чит. „Осейбе“.

Ст. 100, ряд. 15. з низу зам. „повішений“
чит. „повішеная“

Дуже перепрошую читачів, що всякі до-
датки я поробив не всі од разу в контексті, а
окреме. Стало ся се по части таки з недогляду,
а по части з тої резонної причини, що в часі
друку отсеї книжки змінив ся самий плян ви-
дання. Спершу я хтів робити у „Вступній ста-
ті“ самі-но найпотрібніші і нечасті примітки,
сподіваючись, що ширше поговорю про все то-
ді, як подаватиму переклад поодиноких розві-
док Клоустонових ; а вжеж як прийшло нам
на думку, що красше буде для сеї книжки
обмежити ся на самій „Вступній статті“, то
стало треба робити до неї примітки і ширші
і численніші. Щоб дати читачеві змогу легко
орієнтувати ся, я подаю далі докладний огляд
змісту Клоустонової статті, а наредпі покаж-
чик імен писателів та цитованих книжок. По-
кажчик потрібний ще й для того, що там па-
водять ся заголовки й тих книжок, які в тек-
сті згадують ся без заголовків. А коротке ре-

зюме треба було зробити тому, що Клоустон у паралелях своїх далеко розкидаєть ся і читач часом може загубити провідну нитку викладу.

А. КРИМСЬКИЙ.

Коротке резюме Клоустонової статті.

Одні вчені говорять, що наші народні казки та вигадки — то стародавні, рідні міти, а другі кажуть, що то оповідання побутові і позичають ся одним народом од другого (ст. 7—8). Мітологи шукаючи скрізь мітів, доходять аж до курйозів і напр., лицарську повість про витязя Раджу Ресалу виясняють як сонячний міт (ст. 8—11). Воно правда, в деяких (чарівних) казках можна таки добачати мітологію, тільки ж більшину свого народнього словесного скарбу Европа позичила од Азії, і він переважно індійський зроду (ст. 11—12). Посередниками між Европою та Азією з найраніших часів християнства спершу були Малоазійці Східної Римської імперії (Грекосірійці), а як заснував ся халіфат, то Араби; опісля ще Турки та Монголи (ст. 12—13) Поодинокі повісти заходили зо сходу до Европи в найперші таки віки християнства (напр. „Варлаам та Йоасаф“, ст. 15), та під кінець XI. в. і з початку XII-го Европа одразу познайомила ся вже з безлічю

східніх вигадок (індійських, персько-арабських, жидівських), які були в „Disciplina Clericalis“ вихрещеного жиди Петра Альфонса, „Келіле уе Димне“ (Στεφανίτης καὶ Ἰζηράλτης 1080, потім Directorium 1240), в „Сіндібад-наме“ (Συντακτὴς XI в., потім Dolopathos sive de rege et septem sapientibus 1184), — див. ст. 14—18. За Хрестових походів росповсюдженне східніх вигадок в Європі ще побільшало; а росповсюджувались вони переважно через пілігримів та церковних проповідників, що брали їх собі за „exempla“ (ст. 18—20) Велику вагу мали проповідницькі збірки: „Sermones de tempore et sanctis“ Жака де Вітрі, до 1240 р., та „Liber de donis“ Етьєна де Бурбона, 1261 р. (ст. 20—21). Обидві збірки стали ся джерелом для „Gesta Romanorum“, збірки кінця XIII в., мішанини класичних, готських і східніх оповідань та легенд. „Gesta“ мали великий вплив у Європі і з них брали собі сюжети найвидатнійші європейські письменники (ст. 21—22). Щоб ілюструвати історію росповсюдження східніх байок в Європі згаданим шляхом, себ то через „Disciplina Clericalis“, „Sermones“, „Liber de donis“ і „Gesta“, розбирають ся сюжети: „Правдивий наслідник“ (ст. 22—25) „Посивілий чоловік і дві жінці“ (ст. 26—27) „Неодягно́го женуть, а одягно́го витають“ (ст. 27—28), „Шинькар і росхлюпане вино“ (ст. 28—31), „Одшельник, що сумнівав ся в Божій справедливості“ (ст. 31—40), „Як судець дізнав ся, чи згвалтував наубок бабу, чи ні“ (ст. 40—41), „Невтішна вдовиця, що зрадила чоловіка на його гробі“

(ст 41—48), „Як гарний чернець виколупав собі око“ (ст. 48). — З усіх тих східних повістей, які блукаючи позаходили до Європи, найбільш оригінальні — індійські (зглядно — буддійські); вони широко зачали розходитись по всім світі після П. в. по Христі (яркий приклад — „Варлаам та Йоасаф“), а може бути, що відомі були в Греччині ще й задовго перед Христом (ст 48—51). Що до Талмуду, з якого чимало повісток понапозичали собі середьовікові черці, то в нім самім є багато елементу неоригінального, не свого, а позиченого, тай то позиченого не тільки зо сходу (напр, індійського), а й із заходу, з класичного письменства; от, напр., ми в Талмуді зустрічаємо ледви змінені перекази про ліжку Прокрустове (ст. 52—53), про Камілли прудкую (ст 54), про Пітона Візантійського (ст. 54); тай у загалі треба признати, що класичний світ, хоч і брав дещо од сходу, то й сам чимало дав сходови. — чи то Індії, чи то халіфатови (ст. 54—55 і увага на ст. 51-й). А вже ж що до Арабів, то хоч вони попередавали Європі теж чимало не свого, а позиченого, індо-перського, то дали багато й власного: в області лицарської поезії: арабський бедуїнський роман про Антара має багато собі паралелів у середньовікових європейських лицарських романах (ст. 55—66); опроче й саме європейське лицарство, як інституція, мабуть складало ся під певним впливом лицарства арабського (ст. 66 — 69). — Найменш оригінальними й самостійними, а навпаки — інтернаціональними можуть в народній словесности

вважатись анекдоти та жарти, бо вони однаковісінькі ходять по цілім світі і тепер, і їх можна нашукати по дуже старих збірках кожного народу, найбільше ж, звісно, в індійських (ст. 69). Такі бродячі анекдоти та сміховини. напр. : „Заглядання в чужий лист“ (ст. 70—71), „Скотт і скотина“ (ст. 70), „Курка з однією ніжкою“ (ст. 70—71), „Звірюка з головою там. де мав би бути хвіст“ (ст. 72—73), „Одноокий чоловік і невірна дружина“ (ст. 74—78), „Щоб убити муху, забито й людину“ (ст. 78—81), „Як на такі літа, то воно маленьке“ (ст. 83—84), „Скільки важить дим“ (ст. 84), „Багатству скупого усі — хазяйї“ (ст. 84—85), „Знайшов неборак вуздечку, а кажуть: коня вкрав!“ (ст. 85—86), „Шемячині суди“ (ст. 86—91), „Штукарї“ або „Пошехонці“ (ст. 91—94). — Остатнім часом учені вже думають, що й не Індія, а Єгипет є батьківщина всяких бродячих оповідань та вигадок, бо отам знайшли на папірусах 14-го в. перед Хр. всесвітню казку „Про двох братів“ (ст. 94—96).

А. К.

Показчик писателів та заголовків*)

- Абуль Моййід, Роман про Антара 97.
Абуль Фезль, Еййар-и Даниш 81.
Абу Осейбіййе, Життєнісі 97.
Авадани 27, 51.
Альфоне Петро, *Disciplina clericalis* 14, 15, 23, 167
Ансона, *Sette savj* 150; *Novellino* 160.
Ані, писар єгипетський, его ради синови 108.
Антар (автор і повість) 56, 57, 58, 59, 63, 64, 65,
66, 67, 97, 162, 168.
Антарій — див. Абуль Моййід.
Аполоній Тирський 22.
*Archie Armstrong, Banquet of Jest*s 74, 92.
Archiv für slavische Philologie 136.
Арлотто, Жарти 92.
Арнасон, *Icelandic legendes* 79.
Артур 59, 60, 61
Asbjørnsen Tales from the Field 133; *Norwe-*
gische Volksmärchen 138.
Asiatic Journal 100, 151.
Asiatic Researches 141.
Атений 54, 84 162.
Аткінсон, Шаг-наме 66.

*) Шукати якийсь заголовок треба найчастіше не з першого слова, з якого він починаєть ся, а з власного імени або з найважнішого слова. Напр. „Повість про сім мудреців“ містить ся під рубрикою: „Сім мудреців“; „Сказаніє о Георгі“ — під рубрикою: „Георгій“, і т. д.

- Аттая, Калілаһ и Димнаһ 16; Георгій Побѣдо-
 носецъ 150.
 Ausland, eine Wochenschrift für Kunde des geist.
 u. sittl. Lebens d. Völker 135.
 Аѳанасьевъ, Русскія сказки 91.
 Ахмед ен-Неххас 100.
 Багалій, Скворода 83, 163.
 Байталь Пацісі (Bytal Puchisi) 161.
 Балакірев, Жарти 78 93.
 Банделло. Новелли 76
 Барбазан, Фаблію 25, 76
 Барзуйе, Келіле уе Димне 15.
 Барсовъ, Вольтеръ и Римскія Дѣянія 157, 160.
 Basile G. II Pentamerone 133.
 Bewis of Hampton 57, 59.
 Бенфей, Паньчатантра 8, 16, 44, 49, 51, 80
 (Шемячин суд), 91, 92, 151 160.
 Бергманн, Шідді кюп 161.
 Беринг-Гуд 8, 148.
 Бернгауер, Vierzig Veziere 38; Bordâ 67.
 Бертон (Burton), Бродячі байки 94—95.
 Бѣченен — див. Buchanan.
 Biblioteka pisarzów polskich 157.
 Bibliothéque Universelle des Romans 77.
 Біблія 58, 65, 66.
 Бідпай, Індійські байки 15, 16, 17, 81.
 Біккелль, Kalilag und Damnag 16.
 Боккачіо, Декамерон 22, 71, 159.
 Bradwardine Thomas, De causa Dei contra
 Pelagium 31, 33.
 Brason Historiye Rzymskie 157.
 Braunholz, Barlaam und Josaphat 14.
 Бредуордайн — див. Bradwardine.
 Bresemann, див. Asbjoernsen.
 Брокгаус, Катгâ Capit Cârara 50.
 Bromyard, Summa praedicatorum 25.
 Бругш, египтолог 109.
 Бу адам 75.
 Булгаковъ, Стефанитъ и Ихнилать 16.
 Буриньон, Hermit 40.

- Буслаевъ, Шемякинъ судъ 92.
 Buchanan, Jests 90, 92.
 Варлаам і Йоасаф 14, 149, 151, 166, 168.
 Вебер, Indische Beiträge 52.
 Веди 95.
 Weil, The Bible, the Koran and the Talmud 37.
 Veckenstedt, Sztukaris 73.
 Великое Зерцало 151.
 Веселовскій, Варлаамъ и Йоасафъ 14; Соломонъ
 и Китоврасъ (Мерливъ) 14, 16 26, 53, 60, 90
 (про неправедний суд); Южнорусскія былины 57;
 Изъ исторіи романа и повѣсти 143.
 Westminster Review 8.
 Ветѣла паньча віньшати 51, 160, 161.
 Виндшманн, Mithra 158.
 Винкентій з Бове (Vincentius Bellovacensis)
 Speculum magnum quadripartitum 154.
 Vitae patrum 33, 48.
 Вітрі (Vitry) — див. Жак де Вітрі
 Whittey Stones, Three middle Irish homilies 38.
 Владиміровъ, Великое Зерцало 155.
 Волковъ, Басни Пильная 81.
 Вольсунги 61, 62.
 Вольтер, Zadig 39, 40, 45; див. іще Барсовъ.
 Волф, Körr Oghlu 53.
 Wolf, Deutsche Hausmärchen 127; Die schönsten
 Märchen und Sagen aller Zeiten und Völker 128.
 Wright — див. Райт.
 Vullers, Liber regum 66.
 Hahn, Griechische und albanesische Märchen 131.
 Haltrich J. Deutsche Volksmärchen aus dem
 Sachsenlande in Siebenbürgen 135.
 Галятовський, Наука альбо способъ зложеня
 казаня 152.
 Гамільтон, Антар 56, 98.
 Гаммер, Gesch. d. schön. Redekünste Persiens
 38, 158; Der heilige Georg 158.
 Гафиз, Пісні 54, 55, 162.
 Георгій 38, 184.
 Heptameron 76.
 Гербер (Herbers), Dolopathos 17.

- Герберт (Sir Percy Herbert), Certain Conceptions 33.
 Геродот, Музи 145.
 Herolt, Promptuarium exemplorum 25; Sermones de tempore 33.
 Герртедж, Gesta Romanorum 25.
 Гершон, Talmudic Miscellany 24, 43.
 Гізель, Миръ челоуѣка съ Богомъ 153.
 History of friar Bacon 25.
 Гітонадешя 15, 49, 77, 149, 160.
 Глинка, перекл Шіллерової балади „Фридолинъ“ 156.
 Голеницев 109.
 Голлінґс, Bytal Puchisi 161.
 Голліуелль (Halliwell), Про анекдоти 82.
 Голькотт, Moralitytes 22, 180.
 Гомаюн-наме 81
 Гоммель, Die älteste Barlaam-Recension 149, Babil u. Assyrien 95.
 Госейн Вâиз Кâшефі, Енвâр-и Согейлі 81.
 Гоуелль (Howell), Лист до маркіза Гертфордського 33; Epistolae Ho-Eliauae 33; Hermit 30.
 Hundred Mery Talys, 47, 82.
 Галан (Galland), Гомаюн-наме 81.
 Гедеке (Goedeke), Septem sapientes 16, 150; Every Man, Romulus und Hecastus 154.
 Gueulette, Contes Tartares 25.
 Gesta Romanorum, 21, 22, 23, 25, 31, 39, 75, 156, 157, 167.
 Гладуін (Gladwin), див. Persian Moonshée.
 Гольдсміс, Парнеллева життєпись 39.
 Гонценбах, Sicilianische Märchen 40.
 Гоуер, Твори 2; History of Constance 22.
 Грімм, Казки 40.
 Грізебах, Китайська повість про невтїшну жінку 44.
 Гудвайн, єгиптолог 109
 Гутшмід, Св. Георгій 158, 159.
 Guy of Warwick 56, 59.
 Губернатіс А. де., Florilegio 131, Zoological Mythology 137.
 Давід Сагід Іспаганський, Енвâр-и Согейлі 81.

- Данічіч, Стефаніт і Іхнілат 16.
 Дармстетер, Chants des Afghans 71.
 Дашкевич, фольклорні праці 57.
 Девіз (Davis), Китайці 46.
 Девік (Devic), Antar 162.
 Дезент (Dasent), 8, Tales from the Norse 62.
 Дейч (Deutsch), Єгипетське письменство 96.
 Декамерон — див Боккачіо.
 Declamationes Senecae 22.
 Декурдеманш Nasreddin Khodja 28, 75
 Денлон (Dunlop), History of fiction 4, 143.
 Denny, Folklore in China 85.
 Deschamps, Новели 43.
 Джаміі, Бегаристан 70, 189.
 Джатаки 26, 80, 93.
 Jestes Epigrams. Epitaphs 71, 86, 90, 169.
 Джо Міллер, Жарти 91, 93.
 Джонс, Індійський епос 95, 100.
 Джонсон, Гітопадешя 49, 158.
 Джуфа (Giufá), Жарти 27, 28.
 Dziełowski, Gościniec 154.
 Димінський, Подільські казки 91.
 Діонісій Галікарнаський 51.
 Disciplina Clericalis 14, 23, 75, 76, 167.
 Довлет-шаг, Гафізова життєпись 55.
 Dolopathos. 16, 17, 18, 41, 150.
 Драгоманов, Заблѣжки-тѣ на слав. легенди 40;
 Малорусскія народнѣя преданія 82.
 Дренер, Історія розвою Європи 69.
 Dunlop — див Денлон.
 Дю-Гальд, Description of the China 45.
 Еберс, Aegypten und die Bücher Moses 144.
 Евріал та Лукреція 77.
 Еййар-и Даниш 81.
 Енвâr-и Согейлі 81.
 Еянана, автор казки про двох братів 125, 146.
 Ербло, арабіст 100
 Erlanger Beiträge zur englischen Philologie 150.
 Ерленвейн, Великооруські казки 131.
 Erdelyi, Ungarische Sagen und Märchen 131.

- Естерляй (Oesterley), Dolopathos 16, 150; Gesta Romanorum 22, 156; Schimpf und Ernst 291; Baital Pachisi 161.
- Estournelles de Constans, bar. de, La vie de province en Grèce 132.
- Естрейхер, Bibliografia polska 82
- Етиен де Бурбон, Liber de donis 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 31, 40, 41, 43, 48, 167.
- Этнографическое Обзорѣніе 159.
- Жак де Вітрі, Speculum exemplorum 154; Sermones de tempore et sanctis 20, 22, 26, 29, 33, 40, 41, 43, 48, 154, 167; Sermones vulgares 154.
- Ждановъ, Русскій былевой эпосъ 57.
- Житія святих 22.
- Житє і Слово, Оповідання про Довбуша 59; серія новоопублікованих малоруських фабліо 82; Гафізові пісні 162.
- Жуковський, балада „Судь Божій“ 156.
- Journal Asiatic 161.
- Жюльєн, Avadânas 27, 51; Sias li Siao 86.
- Заде, шейх, Кырк везір 159.
- Зоря, письмо литерат 162.
- Zuinger, Theatrum vitae humanae 25.
- Jacobus de Vitriaco — див. Жак де Вітрі.
- Ібн-оль-Мокаффа, Келіле уе Димне 15.
- Ібн-оль-Есір (Athir), Історія 99.
- Ібн-Хельдун, Ель-Мокадемме 100.
- Йоанн Капуанський, Directorium humanae vitae 15.
- Йоан з Альта Сільва (Jean de Haute Seille), Dolopathos 16, 150.
- Йоєєъ (рабін), Жидівський переклад Келіле уе Димне 15.
- Историческое Обзорѣніе 157.
- Ієтвік (Eastwick), Anvâr-i Suheili 81.
- Jülg В, Kalmükische Märchen des Siddhikür 141.
- Кааб бен Зогейр, Бордâ 66.
- Cabinet des Fées 132.
- Calcutta Review 11.

- Калі Кришен Бегадер, Байталь Пачісі 161.
 Каліла та Димна 167.
 Kalmükische Märchen des Siddhikür, übers. von B. Jülg 141.
 Camerloher und Prelog, Nasreddin's Schwänke 74.
 Кантемір, Історія Османської держави 74.
 Караджіч В. Ст. Volksmärchen der Serben 139.
 Cassel, Mischlé Sendabar 151.
 Castoiment d'un père à son fils 76.
 Катра Саріт Сăгара 48, 50, 160
 Cavallius, Schwedische Volkssagen und Märchen 139.
 Keightley, Tales and popular fictions 4.
 Keller Ad., Li romans des sept sages 43, 150; Diocletianus Leben 150; Kitâb оль Arâni 98.
 Köhler Reinhold, Фольклорні праці 8; Italienische Novellen 90; Nasreddin Khodjâ 75; Estnische Märchen 147.
 Кембль, Salomon and Saturnus 92.
 Кербер, Вольсунги 62.
 Кёр-Оглу, Пісні 53, 161.
 Керу Газлітт (Carew Hazlitt), Про англійські жарти 81.
 Киевская Старина 153, 154, 163.
 Кірпічніков, Варлаамъ и Иоасафъ 14, 149; Очерки по історіи середневѣковой літературы 76; Св. Георгій 38, 158, 159.
 Chiarini, Talmud 158.
 Kitâb оль-арâni 101.
 Клоустон (Clouston), Arabian poetry 3, 98; Bakhtyar-Nâma 3; Book of Sindibâd 3, 161, 151, 38; Popular tales and fictions 3, 148, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 165, 166; Stories of Noodledom 88, 93.
 Книга царів — див. Шаг-наме.
 Kosegarten, Panschatantrum 49.
 Коке (Сох), Етнограф. праці 7, 8.
 Комар, Приказки Рудаяського 74.

- Comparetti, Sette savj 150; Sindibad 150.
 Кониський, Шевченко підчас найвищого роз-
 цвіту своєї кебети 83.
 Contes dévots 34.
 Coppelletti, Cento novelle antiche 160.
 Коран 37, 101.
 Косен де Персеваль (Caussin de Perseval),
 Antar 56; Histoire des Arabes 56.
 Коскен, Казка про двох братів 96, 130; Contes
 populaires de Lorraine 139, 140, 142, 147, 148.
 Костомаровъ, Памятники старинной русской
 литературы 130.
 Кремер, Die südarabische Sage 97, 98; Cultur-
 geschichte des Orients 98, 100, 164.
 Крен (Crane), Mediaeval sermon-books 20, 21, 155.
 Kreuzwald F. Estnische Märchen 147.
 Крыловъ, Пустынникъ и медвѣдь 81.
 Крымський, Антарова життєпись 56; Шаг-наме
 63, 64; Антарова моаллака 63, 65; Фірдовсій
 65; Очеркъ развитія суфизма послѣ III. в.
 гижры 67; Джамій 70; Голістан 70, 85; Твори
 Руданського 74; Доісламська арабська поезія
 98; Гафизові пісні 162.
 Cruel, Gesch. d. deutsch. Predigt. 154.
 Кузьмичевський (псевдонім), Турецкіє анек-
 доты в украинской народной словесности 28,
 74, 76, 83; Старѣйшія русскія драматическія
 сцены 73, 75.
 Kuhn, Barlaam und Joasaph 14.
 Курбський, Варлаам і Йоасаф 49.
 Кур-Оглу — див. Кёр-Оглу.
 Кырк везір 38, 159.
 Кюхлер, Nordische Heldensagen 62.
 Lal Behari Day, Folk-tales of Bengal 142.
 Ламот, Невтішна вдова 43
 Landau, Die Quellen des Decamerone 16, 150.
 Lancelneau, Pantchatantra 16, 49; Vetâla 161.
 Landes A. Contes et légendes annamites 134.
 Лаппенбер, Till Ulenspiegel 73.
 Левек, Fables Esopiques 95.
 Леві, Talmud 158.

Legenda aurea 155.

Le Grand d' Aussy, Fables 25, 29, 34, 47, 76.

Lecoq de la Marche, Recueil d' Etienne de Bourbon 21; La Chaire française du moyen âge 43.

Лен (Lane), Arabian Nights 37.

Ленорман (Lenormant), Les premières Civilisations 126, 127.

Леонидъ архимандр. Системат. опис. рукоп. гр. Уварова 155.

Лепсіус, єгиптолог 109.

Летте, Бордà 66.

Лимонися 155.

Liber de donis — див Етьєн де Бурбон.

Лібрехт, Gesch der Prosa-Dicht. 8, 148; Barlaam und Josaphat 14, 48, 149; Zum Panchatantra 41; Неправедний суддя 90.

Лідгет (Lydgate), Твори 22.

Loiseleur Deslongchamps, Essai sur les fables indiennes 150 (про Сім мудреців); 159 (про Кырк везір).

Лукиан Самосатський 50, 84.

Luzel F. M Rapport sur une Mission en Basse-Bretagne 138.

Магàбгàрата 95.

Мадден, Gesta Romanorum 21.

Майлат гр. збирач угорських казок 128.

Маком (Malcolm), History of Persia 5.

Малєспіні, Новели 41, 76.

Маллуф, Ходжа Насреддін 74.

Маргарита Наваррська, Гентамерон 76.

Марковський, Ант Радивилівський 154.

Масперо, Contes de l'Égypte ancienne 96, 110, 147.

Матрона Євєська 44, 45, 50, 167.

Меон (Mèon) — див. Барбазан

Мерлін 60.

Mery Talys and quicke Answeres 47.

Мефрет, Hortulus reginae 152, 154.

Mecherzynski, Historia wymowy w Polsce 154.

Miklosich, Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas 135.

- Минаевъ**, Индійскія сказки 142.
Міллер, переклад Шіллерової балляди „Фридо-
 линъ“ 156
Міллер Всеволод, Экскурсы въ область русска-
 го эпоса 57, 64; Матерьялы для исторіи былин-
 ныхъ сюжетовъ 57; Матерьялы для изученія
 еврейско-татскаго языка 75.
Miller Joe — див. Joe Miller.
Млодзяновський, Казаня 1681 р. 152.
Mohl, Le livre des rois 63, 66.
Moralitates — див Голькотт.
More, Dialogues 39.
Мурко, Die sieben weisen Meister 16, 18.
Murner, Till Ulenspiegel 72.
Mussafia, Dolopathos 150; Die sieben weisen
 Meister 16, 150.
Мюллер, Гітопаденія 49, 160.
Народовѣщаніе 155
Насреддін Ходжа, Латаіф (Жарти) 28, 74, 75,
 76, 157.
Нескам, De natura rerum 25.
Неизвѣстный, переклад Шіллерової балляди
 „Фридолинъ“ 156.
Нельдеке (Nöldeke), Фольклорні праці 8; Die
 Poesie der alten Araber 100.
Новакович, Варлаам і Йоасаф 11.
Novellino — див. Cento novelle antiche.
Novellette di San Bernardino 29.
Nouveau Contes des Fées 132.
Ожілюа, Aesope 44.
Окклів (Occeleve), Твори 21.
О. Л. О турецкихъ анекдотахъ въ украинской на-
 родной словесности 75.
Опскен, Allgemeine Geschichte 95.
Oesterley, — див. Естерляй.
Оссуна, Note de los Estados 40.
Отечники 155.
Павлі (Pauli), Schimpf und Ernst 29, 157, 158.
Палея 26, 58.
Памятки старої укр. руської літератури 156.

- Пам'ятники древньої письменности 17.
- Паньчатантра 15, 16, 44, 49, 51, 80, 91, див. також: Бенфей.
- П а р і (Gaston Paris), Sept sages 16, 150; Восточныя сказки въ средневѣковой французской литературѣ 155; Speculum 154.
- П а р н е л ь, Hermit 22, 31, 40.
- Патерики 155.
- Рауне Collier, Book of Ballads 25.
- Пеняъ, Кёръ-Оглу 161.
- Персі, Про лицарську поезію 55, Соломонів суд 90.
- Persian Moonschee 28, 41, 71, 73, 157.
- Петро Альфонс — див. Disciplina Clericalis
- Петроній, Матрона Ефеська 44.
- Пипін, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ 16, 92, 157; Шемякинъ судъ 92.
- Пиль (George Peele), Жарти 92.
- Пильнай — див. Біднай.
- Pitra, Spicilegium Solesmense 154.
- Питрѣ, Fiabe, nouvelle, racconti Siciliani 78.
- Поджо Браччолоні, Жарти 82
- Rolano. Talmad 36.
- Поп (Pope), Парнеллів „Hermit“ 39.
- Порфирѣв, Апокрифическія сказанія 58.
- Потанин, Фольклорні роботи 57 (Гесер-хан).
- Прологи 155.
- Проконевич Теофан, Проповіді 153.
- Проповіді старі в зах. Европі 20. 48, 49, 151, 154; польські 151, 152, 154; українські 151 (ряд 6 з низу зам. „В польській проповіді“ читай „В українській проп.“) 152, 153, 154.
- Пташицький, Западныя повѣсти въ русской литературѣ 156.
- Пчёлка, Співомовки Руданського 74.
- Раджа тарангіні 51.
- Раджя Ресалу 8—11, 63, 166.
- Радивилловський, Огородокъ 152, 154.
- Райт (Wright), Selection of mediaeval Latin stories 24, 40.

- Рамаяна 95
 Рамбо (Rimbaud), La Russie épique 130.
 Рамсей, Байка про двох жінок 26.
 Ральфе, Борда 67.
 Ральстон, Про бродячі анекдоти 69.
 Redhouse, Про буддійський вплив 50.
 Рей, Повість про суддю неправедного 91.
 Рейске, арабіст 100.
 Remusat, La Matrone du Pays du Soung 46, 47.
 Revue Archeologique 107, 109.
 Revue Britannique 151.
 Rhys Dawids, Jataka-tales 26.
 Ровинський, Русскія народныя картинки 72.
 Рочестер, Жарти 92.
 Руданський, Приказки 74, 82.
 Руже, де, египтолог 106, 107, 109.
 Рюккерт, Антар 56, 102.
 Садовниковъ, Сказки и преданія Самарскаго
 края 73.
 Свіннертон, Adventures of Rasālu 8, 63.
 Свіфт, Жарти 92.
 Sefer Maassoth, 142.
 Сеййід Юсоф, Роман про Антара 99.
 Сент-Евремонд, Невтішна вдовиця 43.
 Cent nouvelles nouvelles 25, 41.
 Сервантес, Дон Кихот 40.
 Sermones de tempore et sanctis — див. Жак де
 Вітрі.
 Сіддгапаті 151.
 Сідні Сміс, Жарти 82.
 Сільвестр де Сасі, арабіст 100.
 Сімеон син Синоів, Στεφανίτης καὶ Ἰουλιάντης 15.
 Сім мудреців 16, 17, 18, 22, 41, 150, 151.
 Сіндібад-наме 3, 16, 151.
 Скельтон, Жарти 92.
 Скоджін (Scogin), Жарти 92.
 Смирновъ Стефанитъ и Ихнилать 171.
 Sowizraal — див. Тиль Ейленшпигель.
 Совѣст-драл — Тиль Ейленшпигель.
 Сомадева, Катга Carit Cāgara 50, 51, 160.

- Сорок везирів — див. Кырк везир.
 Speculum exemplorum — див. Жак де Вітрі.
 Старчества 155.
 Стасовъ, Происхождение русскихъ былинъ 57, 64
 162; Древнѣйшая повѣсть въ мірѣ 96.
 Стефаніт та Іхнілат 15—16, 150.
 Stephanus de Bourbon — див. Етьен де Б.
 Stier, Ungarische Volksmärchen 135, див. також
 Erdelyi.
 Steele und Temple, Wide-awake Stories 142.
 Сто веселих казок — див. Hundred Mery Talys.
 Стокс (Miss m. Stokes), Indian Fairy Tales 134, 136
 Сумцовъ, Современная малорусская этнографія
 (Кузьмичевскій) 75; Галатовскій 154.
 Суон (Swan), Gesta Romanorum 23.
 Сухомлиновъ, Повѣсть о судѣ Шемяки 92.
 Табарі, Св. Георгій 159.
 Таупеу, Kathâ Sarit Sâgara 50.
 Талмуд. 15, 23, 26, 35, 36, 37, 43, 51, 52, 54, 62, 86,
 92, 93, 158.
 Tarlton, Newes out of Purgatorie 72, 92.
 Taylor, Holy Dying 44; Wit and Mirth 83.
 Темаль, Жарти 92
 Темпль, Legends of Râjâ Rasâlu 11, гл. Steele.
 Тендлау, Märchen und Geschichten 26.
 Тисяча і одна ніч 37, 53, 106, 109.
 Тіль Ейленшпигель 72, 73, 92.
 Тихонравовъ, Памятники отреченной литературы
 26, 58; Шемякинъ судъ 92.
 Томс (Thoms), Early english romances 25.
 Уальполь, Mysterious Mother 22
 Увіль, Élites de Contes 77.
 Уей (Way), Росхлюпане вино 29
 Уільсон, Фольклорні праці 12, 13.
 Уортон, Лицарська поезія 55.
 Ундольський, Славяно-русскія рукописи 49.
 Фельтон, Sermones Dominicales 25.
 Фірдовсій, — див. Шаг-наме.
 Фірузабадій, Камус 60.

- Ф р а н к о, Старозавітні апокріфи 58; Варлаам і Йоасаф 149; Приказки Руданського 74; Жидівська війна 88; Коскенові уваги до казки про двох братів 148.
- F r e e M. m i s s, Old Deccan Days 133.
- F r e y t a g, B o r d á 66.
- F r i a r B a s o n 25.
- F u s e l i e r, Невтішна вдовиця 43.
- Х а л а н с ь к и й, Былины киевскаго цикла 57.
- Харон з Лампсака 51.
- Хидр 37, 158, 159.
- Хітопадеса — див. Гітопадешя.
- Х о д з ь к о, Popular poetry of Persia (resp. Kurr-Oghlu) 53, 161; Contes des paysans et de pâtres slaves 134, 142.
- Ходжа Насреддін - див. Насреддін X.
- Ч а й ч е н к о, Веселий оповідач 28.
- Cento novelle antiche 43, 160.
- Ч о с е р (Chaucer), History of Constance 22; другі твори 21.
- Ч у б і н с ь к и й, Труды экспедиции въ Юго западный край 91.
- Ш а б а (Chabas), египтолог 109.
- „Шаг-наме“ 63, 64, 65, 162.
- Ш в а б, Талмуд 158.
- Ш е к с п і р, Merchant of Venice 22; Much ado about nothing 47.
- Шемячин суд 91, 169.
- Ш е п е л е в и ч ь, Восточныя сказки 155.
- Ш і д д і к ю р 161, див. Kalmükische Märchen
- Ш і л л е р, Фрідолін (Хід до гамарні) 22, 156.
- Schimpf und Ernst — див. Павлі
- Ш л е х т а В ш е г р д (Schlechta Wssehrd), Beharistan 70.
- Ш м і д т, Disciplina clericalis 76.
- Schott A. und A. Walachische Märchen 135.
- Штукаріс — див. Тіль Ейленшпігель.
- Θεοφαν Προκοнович — див. Прокопович.

*Літературно-наукової бібліотеки
нової серії*

вийшли доси отсі книжки :

1. Пісня про Роланда, старофранцузький епос, перекл. В. Щурат, ціна 50 кр.
2. Едіп цар, трагедія Софокля, перекл. Іван Франко, ціна 30 кр.
3. Сон князя Святослава, драма-казка Ів. Франка, ціна 30 кр.
4. Каміна душа, драма Ів. Франка, ціна 10 кр.
5. М. Г. Чернишевський, біографічний нарис П. Граба, ціна 10 кр.
6. Народні казки та вигадки В. А. Клоуєстопа, перекл. А. Кримський, ціна 50 кр.
7. Фірдовсій, Шах-наме з перського перекл. А. Кримський, частина перша ціна 30 кр.
8. Знесенє панщини в Галичині, І. Заєвича, частина перша ціна 50 кр.

Дістати можна у видавця дра Івана Франка, Львів, ул. Кастелівка 11, або в книгарни Станіславській.

